

eminescu

1328

eminescu

proză literară

★★

Proza poetică eminesciană nu este jocul suplimentar al unui geniu, în marginea poeziei lui; ea se integrează într-un sistem de mituri lirice, într-o structură a personalității, oferindu-ne un întreg spațiu spiritual înăuntrul căruia putem descifra, mai clar viziunea cosmică a poetului. Departe de a fi un produs pur livresc, cum cred unii, derivat din romantica germană, și mai departe de a fi un sector de fantasticitate pură, de lipsă de frână a imaginației, proza literară cuprinde tot atâtea trepte de valori spirituale și ipostaze ale ideii de personalitate.

POMPILIU CONSTANTINESCU

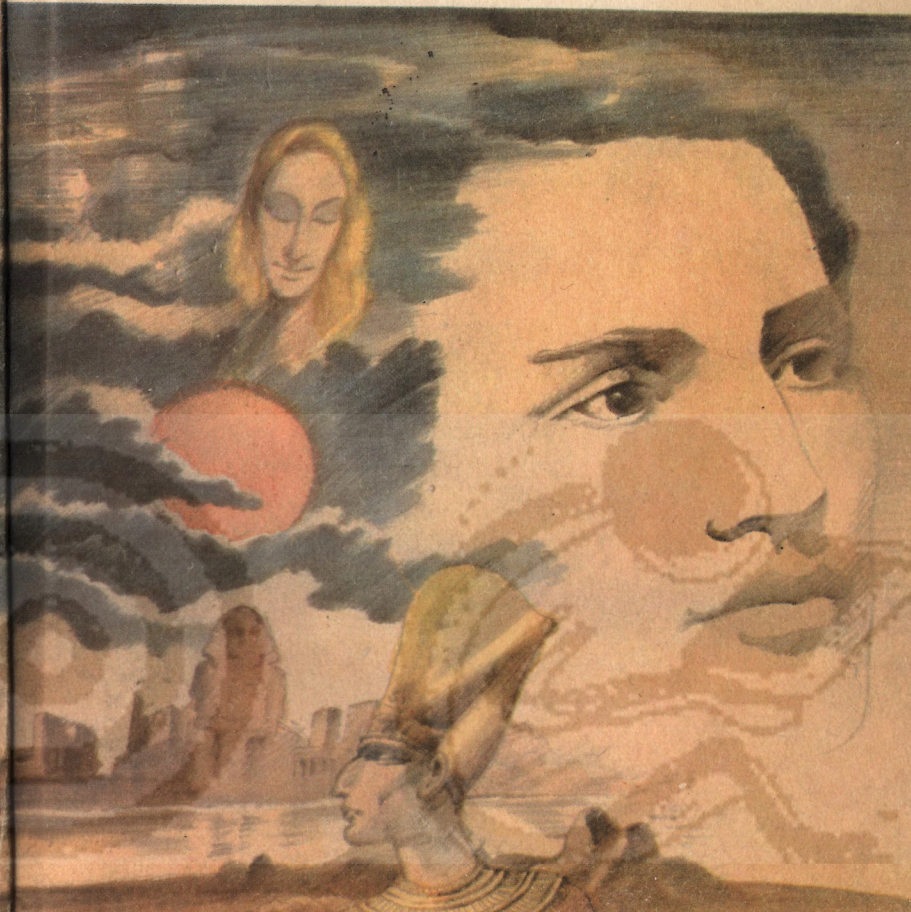
Trecerile de la o ipostază filosofică la alta, modificările în concepția despre lume și erou a poetului, raportul între gândul filosofic și ideea mito-poetică sau imagine se limpezesc numai luminate de proză, care oferă adesea și valori estetice de mîna întii.

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA

Fundamental linică, proza lui Eminescu — luată în totalitatea ei — fixează nu numai un peisaj individualizat, inimitabil, ci o tipologie diferențiată prin latura ei de demonism și înflăcărare patriotică. Ignorarea acestor caracteristici a favorizat judecățile minimalizatoare ale criticii mai vechi, deprinsă a aprecia opera numai din unghiul unei anumite formule epice, fără a ține seama de factura stilistică particulară, de viziunea ei originală și de împrejurările care au determinat-o.

EUGEN SIMION

eminescu

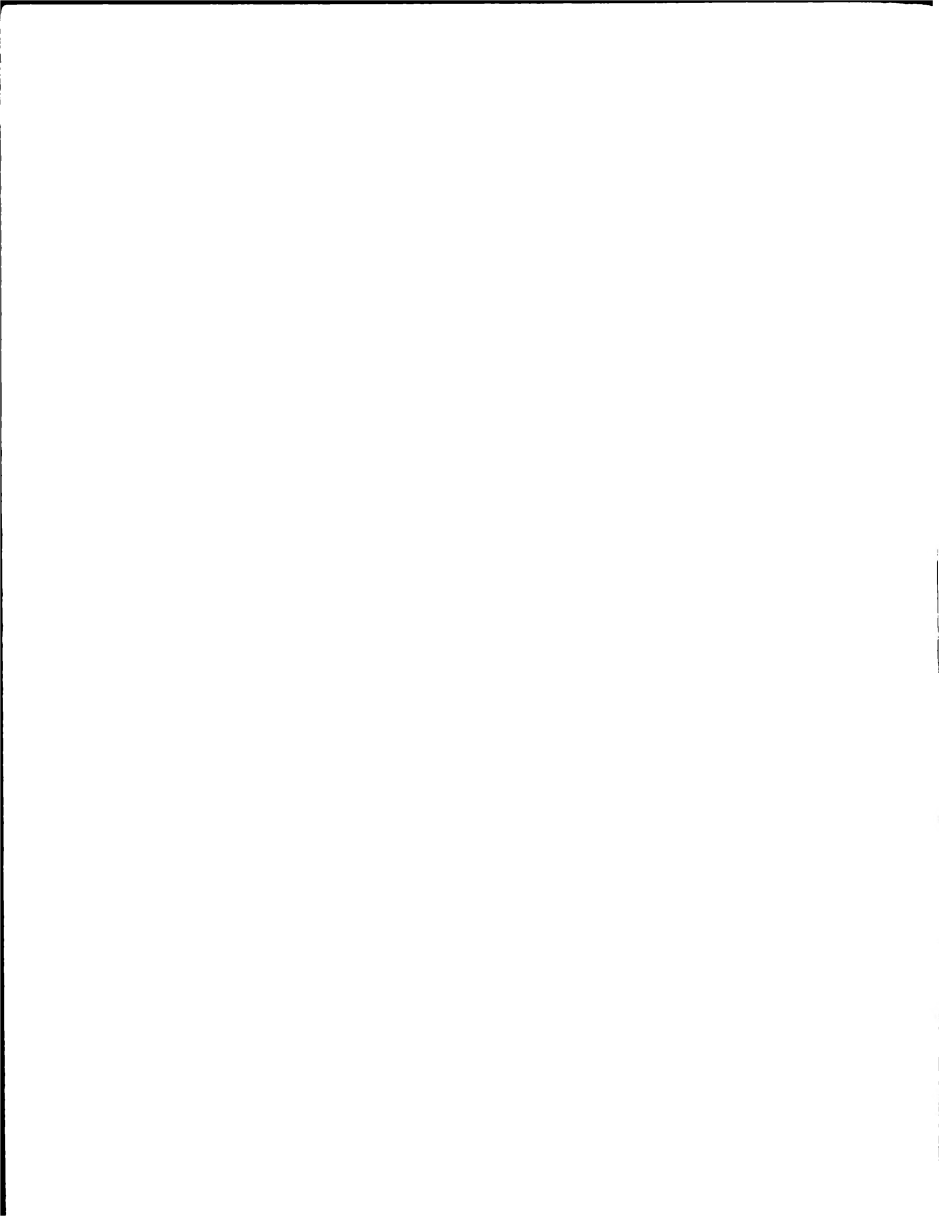
ISBN 973-21-0089-3

ISBN 973-21-0087-7

Vol. I—II, Lei 16

editura minerva

Ilustrația copertei de *Vasile Olac*

m. eminescu

proză literară

★★

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1989

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

ISBN 978-21-0089-8
ISBN 978-21-0087-7

[AVATARII FARAONULUI TLĂ] AUR, MĂRIRE ȘI AMOR

Sara... sara... sfinta și limpedea mare își întinde pinzăriile transparente de azur sub luna care-n nalțimea depărtată a cerului trece ca un mare măr de aur neînut de nimic în eterul albastru... pustiile Nubiei luminează verziu-sur ca câmpii de gheață, pe care a căzut o ninsoare ușoară și Memphis, divina Memphis, își ridică colosalele ei ziduri ninsse de lună în depărtarea țării... pare că-ntr-o noapte de vară ar fi nins deodată o pulbere de diamant peste toată lumea și urmele acelei străluciri ar fi muiat și-ndulcit aerul cel dulce al Egiptului, și numai Nilul își leagănă mișcătoarele și lungile lui maluri de papură printre cari curg oglinzile lui mari, cari reflectă lumea cerului și parca apele lui, mișcându-se una peste alta ca lințolii de cristal mișcător, sună în adânc cîntărea-cîntărilor. Ușor zboară luntrea mică și neagră asemenea unei cugetări printre tablourile mărețe desfășurate de o parte și de alta a riului... orașe vechi ce-și construiesc zidurile lor sure și colonadele lor infinite în lumina nopților, piramidele — morminte de regi —, cringuri de palmieri și numai pasări călătoare străbat cu aripele-ntinse într-un lung triunghi adîncimile fără de margine... unde merg? unde?

În luntrea neagră e culcat, și capul lui mare în perini de matasă, bolnavul rege TLă; în jurul naltei sale frunți — o cunună de flori de mac... de flori a uitărei și a somnului...

Peste vecinicia undelor zboară luntrea lui, până ce dintr-o parte și dintr-alta a Nilului se ridică grădinele pendente... Două pe maluri, deasupra lor, ca pe umeri de munte, iarăși două, și-n naltimile cerului iarăși două... Erau scări urieșești ridicate la soare și fiecare treaptă era o grădină lungă, întinsă și toată lumea lor repezită pas[cu] pas la cer s-adîncea ca-ntr-o oglindă pas cu pas în infinitul Nilului... Grădinele pendente întoarse străluceau adînc-adînc în rîu și pîntre ele pareă că trece luna ca o comoară în fundul apelor. Luntrea se opri la mal... Regele se dete jos palid și adîncit și se perdu în umbra naltelor bolți de frunze a grădinelor, trecu în lumina lunei și umbra lui se zugrăvea pe nisipul cărărilor ca [un] chip scris cu cărbune pe un lîntoliu alb. În fruntea grădinei cei mai nalte era palatul lui, cu cupola rotundă, cu șiruri de coloane sure, cu bolți urieșești...

Erau atît de mari acele zidiri încît regele păru un gîndac negru, ieșit în lumina nopții, care suia scările și trecea pînă bolțile palatului.

El intră într-o sală mare: Memfis era la picioarele lui... orașul infinit cu cupolele albe... a cărui ocean de palate urieșești, a cărui strade largi pavate cu petre lungi și albe, a cărui grădini de palmieri forma un tablou la care se uita uimit și adînc... I se părea că spiritul Universului visează... el, căruia un pămînt cu imperii îi e un grăunte — și că visul său nărel e pentru ast moment Memfis... Bolțile ferestrelor i se arcău înalt deasupra frunței... bolta salei era scrisă de jur împrejur cu zodiile cerului — pe murii nalti erau chipurile zugrăvite a regilor Egiptului.

El gîndea... Ce umbre urieșești treceau în inchipuirea sarmarului muritor, care-ntr-o lume atît de măreață, se simțea atît de mic, ca o furnică ce plutește pe o frunză tremurătoare pe suprafața Nilului... Deodată peste ferestile înalte căzură lungi perdele roze... și el rămase în sala întinsă într-un întuneric trandafirii, îngreuiat de lumina lunei, ce plutea asupra Egiptului... Memfis... dispăru de sub picioarele lui... el rămase singur, cu gîndirile lui negre... Noaptea tăcea...

El se primbla pin umbra trandafirie a salei în talarul lui negru-strălucit... apoi scoase din sin o fiolă cizelată dintr-un singur ametist, luă o cupă sapată dintr-un carniol mare, pe care o implu cu apa sintă a Nilului... Destupă fiola și turnă trei picături ca cerneala din ea peste apa din cupă și [apa] deveni încet-încet întâi galbenă ca un aur diafan, apoi roză ca cerul aurorei, apoi albastră și adîncă ca albăstrimea cerului.

El se uită mult în păbar și părea că vedea lucruri ciudate în metamorfozele colorilor lui... Într-adevăr i se păru că vede în aurul diafan, în fund, o muscuță de om, c-o crije în mină, bătrîn și pleșuv, dormind cu picioarele-n soare și cu capul în umbra tinzii unei biserici... În apa roză văzu parcă un peștișor vioriu, care samana a un tînăr frumos... în apa viorie văzu un om sinistru și rece, cu fața de bronz...

— Peste cinci mii de ani, șopti el surizînd... O, Rodope, Rodope!

Deschise o ușă mare și intră într-o sală a cărei podea era o unică oglindă de aur... sală fără acoperemînt... deasupra cerul cu toate oceanele de stele... în oglindă, cerul cu toate oceanele de stele... I se parea că e un greier amărit suspendat în nemărginire...

— Isis, strigă el, spre oglindă... Isis, aparî!

Tabla se-nnegri și deasupra-i apărură scrisori albe... chipuri de oameni și animale... Palatul întreg se cutremură în.

— A sosit ora morții mele... zise regele, ca și cînd ar fi vorbit cu el singur... aștept să-mi spui adevărul... Nu-mi zugrăvi chipuri trecătoare... care să mă facă a crede că suntem numai pulbere...

Un ris clocoti pin toată sala...

— Ce rîzi, zise regele întunecos... mie nu-mi e a ride, demone... voi adevăr, nu batjocură...

— Pulbere? răspunse un glas din oglindă cu o rece și cruntă expresie de ironie... pulbere?... te-nșeli... ce ești tu,

rege Tlă? Un nume ești... o umbră! Ce numești tu pulbere? Pulberea e ceva ce există întotdeauna... tu nu ești decît o formă pînă care pulberea trece... Ceea ce-nainte de doi ani se numea regele Tlă este acum cu altceva decît ceea ce azi se numește tot cu același nume...

— Chipul tău, Isis...

Pe tabla neagră se zugrăvi un cerc mare roșu... de acest cerc erau aninate ființe ca o scară... Jos minerale, în care plantele își duceau rădăcinile... animalele își duceau rădăcinile în plante, omul în animale; minerale în om, plante în minerale, animale în plante, omul în animale, și pînă toate aceste forme tremura cercul roșu și făcea să joace formele negre pe firul ei roșu...

— Am înțeles...

Oglinda se auri... și cerul se adînci în infinitul ei...

Regele se văzu iar... o clipă suspendată...

— O, Rodope! Rodope, murmură el trist. Ce am numit eu Rodope... o umbră.

Regele ieși și trînti ușa după sine...

Oglinda singură se-ncreți ca suprafața unui lac... glasuri se certau în fundul ei ca sfada valurilor... Chicot și plîns... țiuțiu, urlet... suspine și un glas mare începu să ridice pînă tot caosul de glasuri mici...

— O, inamicul meu cel mare... spunea un glas ce îmbla pînă sală... Piramide și temple, orașe și grădini suspendate punctî contra pasurilor mele... Rid de voi, regi ai pămîntului, rid de voi... Ce căutați a prinde eternitatea în niște coji de piatră, care pentru mine sînt coji de alună... În mine, în peire și renaștere este eternitatea... Voi... o umbră ce mi-a plăcut a zugrăvi în aer... voi vreți să mă prindeți pe mine... Nebuni!

Apoi se limpezi oglinda și eternitatea din cer se uită în ea însăși... și se miră de frumusețea ei¹

¹ Spațiile marchează părțile de filă rămase albe în manuscris.

În singurătatea pustiilor se nalța piramida sură cu fruntea ajungînd nourii... Luna o ningeă, încît părțile lovite de ea păreau de zapadă, părțile umbrite pareau de carbune, și lungă, țuguieță, gigantică, se ntindea pe nisip umbra piramidei. Regele își făcea drumul pe dunga umbrei, un punct negru mișcător, până ce veni în apropierea ei. Deschise o ușă c-o cheie de aur, o închise iar după sine... și cu asta închisese porțile lumii după el... era singur, singur, într-un mare mormint... El aprinse o făclă... Înăuntru se-ntindeau colonade, chipuri de zei abia lovite de lumina roșie a făcliei, a cărei raze treceau fulgerătoare pe chipurile uriceșți și negre de zei în umbra umedă a columnelor, încît părea că după fiecă piatră, din fiecă umbră selipsească ochi sinistri, izvoare subțiri roiau de sub picioarele zeilor și se pierdeau în pămînt... din cînd în cînd flacăra roșie a făcliei, izbucnind mai tare, zvirlăa dungi de lumină în deșertele hale, pin arcadele sombre și sure, prin columnele reci... Și nimeni, nimeni în acest lăcaș al morții...

Deodată apărură Tlă... El zvirlise ușa mormîntului după sine între el și lume... Fața sa mare și palidă, ochii lui adînci și scînteietori, mersul său mîndru, talarul negru ce-i curgea în cuți sp[î]ndizi de umeri în jos... astfel sta aspru zugrăvit în lumina cea roșie a făcliei. Ți-era frică să privești în fața lui... al acestui singur muritor în halele mari și deșerte a morții... Dar mai cră el viu...? Puțin era și avea să-și rezime capul greu de cugetările unui împăriu pe perina păcii eterne... Eterne?... Ah, nu cuteza s-o speră.

El îmbla ca-n vis... îmbla pe o generație de oameni... un sărman visător sfărîmat de durere, doritor de moarte... El deschise repede ușa de la o treaptă ce ducea sub piramidă, luă făclia... și adine departe sub piramidă se vedea steclind un plan negru și strălucit... Parcă un ocean se mișcă mut sub piramidă... El privi în jos...

— O lac! în curînd vei cînta la capul meu cîntările...

El coborî scările jos, mai jos, ca și cînd s-ar fi coborît în fundul unei mine... și-n adîncea depărtare îl vedeai lîngă

un lac. Razele făcliei n-ajungeau departe... O parte a apei se roși de lumină și-n mijlocul lui se desemnau formele negre și fantastice ale unei insule acoperite de o dumbravă...

Regele sui scările unei urne de piatră înaltă cît un palat... El aruncă făclia-n urnă... Ca și cînd o domă s-ar fi aprins deodată în mijlocul nopții adînc negre, astfel s-aprinsese fluidul din vas și ilumină toată hala mare ca o boltă a cerului de sub piramidă, lacul ce strălucea, insula cu boschete verzi, cu straturi de flori palide și înalte, cu cărările acoperite cu nisip de argint... era o grădină frumoasă în mijlocul unui lac suteran... Numai fumul gros se-nalta din văpaia vasului și se spârgea sus, sus de boltă suteranei.

Regele coborî iar la malul lacului... un podiș de prund, peste care apa trecuse, ducea la insulă... El mergea pe cărare ... apa-i ajungea până la genunchi... mișcările lui nășteau cercuri murinde pe suprafața apei și poalele mantiei ajungeau în apă. Ajunse la insulă... În lumina roșie... prin umbra neagră a arborilor, pe lângă lungile straturi de flori, el merse până ajunse în mijlocul insulei...

Pe un pedestal scund erau două sicriuri... În unul era întinsă o femeie cu chipul de ceară... rozele roșii împletite în jurul frunței contrastau cu fața palidă și moartă... Ochii cei mari închiși, fața trasă și slăbită, pleoapele-nvinetite peste ochii infundați. Haina ei trecea din toate părțile peste marginile sicriului și spinzura la pămînt... Mîinile reci, transparente de albe, cu degetele lungi și subțiri încheștate peste piept... Era un cadavru de o spăimîntătoare frumuseță...

— O Rodope, zise el ingenuchind la sicriu și plecîndu-și fața plină de lacrimi la pieptul [ei]... Cum te iubesc!... De ce ai murit?... Nu ți-am spus să nu mori... nu te-am rugat ... copilă? Vezi tu flacăra lampei urieșești... vezi tu grădina ce-nconjură sicriul tău... vezi tu coroanele regilor atîrnate de crengile acestor arbori?... O de le-ai vedea... de-ai putea să deschizi ochii tăi cei mari, să mă privești până ce voi muri lîngă tine... căci voi muri-n curînd... Rodope! Te urmez în neaptea, de unde nu-i reîntoarcere... Cerul cu stelele lui,

Nilul cu eternele-i unde... divina Memfis... generații or plînge
... și eu mor... mor, căci ai murit tu, palidul meu copil... copilul meu... al mieu...

El apăsă fruntea de minile ei unite... întuneric... o negură rece cuprinsă creierii lui, i se răresc că Rodope-l cheamă din depărtare, făcîndu-i semne c-un ramur de finic... el simțea că bătăile inimei i se răresc... simțea storcîndu-i-se viața din sin... simțea că... nimic... nimic.

El murise cu fruntea plecată pe pieptul ei.

Flacăra urieșască mai pilplia în aer, de făcea să joace în razele-i roșii, să dispară și reapară fantastic toată lumea suteranei... apoi se stinse, și un întuneric adînc, fără întindere, mut, domni peste sfîrșitul unui om.

Era ca și cînd toată măreția trecuse ca un vis iluminat de-un fulger pe dinaintea ochilor și nu rămăsese decît un întuneric asemenea celuiia din somnul fără de vis, un întuneric fără spațiu și fără timp.

[—Mama-mi mă!]* Nu-l lăsa! Sfrrr! După el, băieți!... Hahaha... Și copiii desculți, cu palariile lor mari, fugeau de le pîrliau călcîile după un cerșetor bătrîn și trențaros, cu fața speriată și cu barba zburlită.

Azvrleau pietre după el... și el plîngea sărmanul idiot și striga din toate puterile:

—Cucurigu!...

Un franciscan tînăr și palid trecu pe lîngă el... el s-aruncă la picioarele lui și ncepu să-i sărute poatele rasei și-și ridică minile plîngînd spre el...

— Copii răutăcioși și fără de milă!... strigă franciscanul c-o voce tare și sonoră, nu vi-i rușine să chinuiți un biet idiot... un cerșitor... nu vedeți cum plînge, nu vedeți cum și ridică minile uscat[e] de bătrînețe... o blestemul lui D-zeu are să cadă pe voi!...

— Cucurigu! strigă bătrînul răgușit și tremurînd de spaimă.

Copiii speriați holbară ochii lor cumiți la franciscanul palid și se risipiră ca un stol de vrăbii...

Franciscanul ridică pe bătrîn de la pămînt și-l duse spre tînda unei zidiri mari, îl culcă binișor, puindu-i drept căpătii sacul său... puse mîna lui frumoasă pe inima bietului idiot, care se spîrgea bătînd de spaimă și-ngrozire și șezu lîngă el pînă ce simți c-a adormit... Îi puse o pine albă alături cu capul și-apoi se depărtă suspinînd... o lacrimă mare îi strălucea ochiul frumosului călugăr.

Era vechea zidire de piatră cubică a sfatului orașănesc din Sevilla unde-l depusese pe bietul cerșitor. Cerul cu întunecatul lui azur și cu soarele-i arzător se distindea asupra orașului vechi, stradele cele strîmte erau mai deșerte, o caldură moleșitoare și nesuferită care-nfierbînta pietrele pavagiului, nisipul și murii, și care facuse ca la orice fercastă să fie lasată perdeaua... astfel încît părea un oraș orb și nelocuit, așa nu se vedea nici o ființă pe strade și pe piețe. Cerșetorul dormea cu capul în umbra murilor... adică cine știe dacă dormea numai... Umbra uscată a murilor caselor, lenea cea calduroasă a zilei, nici o mișcare, nici un glas... ce fel? murise toți oamenii în acest oraș sau dormeau... căci tot strigătul de mai nainte n-a fost decît o intrerupere a unei lungi și constante tăceri.

Bietul cerșetor adormise... Ce vise ciudate avea... I se pare că corpul lui întreg e ceva ce se poate întinde și contracta și poate lua orice formă din lume... I se păru mai întîi că i se înflă capul din ce în ce și el devine un bătrîn ghebos, gras și glumeț... or că acuși se usucă ca țîrul și devine un om lung, cu ochii clipitori și mici, îmbrăcat în straie lungi negre... or că i se înflă corpul și i se subțiază picioarele, de pare un sac de făină pus pe două fuse subțiri... Apoi simți că se contracta repede, repede și devine un grăunte mic în mijlocul unui galbenuș de ou... Prin albuș el vede numai de jur împrejur coaja oului și [se] zvîrcolește ca o furnicuță în centrul lui... și tot crește, crește, pare că-i inghimpă ceva umerii...

„Aha! gîndi el, îmi crește tuleii...”

Apoi se simți din ce în ce crescînd, acu aripele i-eră mari... era cucuș. Cucurigu! strigă el, primblindu-se într-o ogradă deșartă sub un gard, peste niște bulgări de piatră și pin glod, în care-i rămîne urmele labelor ca o scrisoare de zodii... Cucurigu... Dar nu-i era bine... Îi era greu capul... creasta-i atîrna în jos, ochii lui cei rotunzi ca două alițe de oțel erau păinjeniți... el își plecă capul și-l ascunse sub aripă... își ridică un picior și adormi... Dar într-un par era o cioară, care tot striga: crrr! tlà tlà! tlà! crrr!... Sunetele astea-l urmăreau [i]n somn... până ce simți că nu simte nimic... pareă că o tabla neagră se-ntinde naintea ochilor lui, apoi încetă și asta... apoi i se păru că e un punct negru, mic, care tot mai se contrage mereu, până ce n-a rămas din el — nimic. Înspre sară orașul începu să-nvie... Treceau oameni cu pasul încet pe lîngă el și i se uitau curioși în față... „A murit bietul Baltazar!” gîndeau ei... Veni un consilier al orașului, gîndi și el c-a murit... Nu se găsi nici un popă să-l îngroape... „El fusese îndrăcit, ziceau ei, cum să binecuvîntăm cadavrul unui îndrăcit“...

Doi oameni săraci se găsiră cari să-l îngroape pentru cîtiva reis din casa comunală. Îi sapară groapa într-un colț de cîmîtir. Sara, pe lună, veniră cu două scînduri bătute cu cuie una de alta... îl puseră pe ele și se uitară și ei cam așa cum se uită omul la mort... este totdeauna o simțire, nu de compătimire, dar de deșert sufletesc cea din fața unui cadavru...

— Frumos bătrîn, zise unul, pare că e un împărat sărăcit din povești... Pletele sure cad grele la pămînt... capul mare și greu, căci morții sînt grei...

— Ah! zise cellalt... ce mai gîndești și tu?... N-avem noi destule de gîndit, ca să ne pierdem acuma vremea cu privirea unui mort. Pe scînduri și hai!

Ajunseră curînd afară de oraș, la țîntirimul cu murii lui albi și lungi, ce pareau unși cu var de lumina lunei... trecură peste pragul porțiței negre, s-apropiară de mormînt, lîngă care fumega încă lutul proaspăt... În fundul mormîntului umed erau așezate paie... Ei îl răsturnară pe bătrîn de pe

scindură cu fața în jos, pe paie... aruncară înc-un braț de paie peste el... și începură a arunca pământ peste el...

— E tirzia, Boromeo, zise unul... hai și ne-om duce acasă... Mine-om veni de om împle mormintul... Am aruncat destul pentru ca să nu fie descoperit...

— Hai dar!

Luară lăpețile de a umere și în noaptea cea clară ieșiră șoptind și povestind încet din cimitiri... Crucile albite se uitau în lună, florile de pe morminte făceau mișcate de o suflare lină, murii cei albi, ce se ridicau peste cîmpia crucilor și a mormintelor, luna, ce trecea atât de palidă și dureroasă... și, de departe, orașul, cu conturile lui fantastice, cu case și turnuri, cu ferestrele-i mute, ce ascundeau mistere, și peste toate un lîmțoliu transparent de lumină albă... Numai un brătăcel trezit în iarbă sărea cu piciorușele distinse... „Tlă tlă“, țipa el în lună și trezi un țîntar ce adormise pe peșța lui cu: Bzzz! Tlă! Acest duo solitar nu era întrerupt de nimic... numai în urechea mortului suna un greier parecă... El auzea parcă acel greier, dar nu gădea nimic... Și greierul subția glasul, de parea tremurătorul glas a unei coarde de aur mișcate și tremurînde, și lui li veni acum clar ideea *aur* în minte... Aur, aur... sunetul creștea nu în mintea, ci în inima lui.

Din ce mintea i se ilumina... i se părea că lada [de creieri]* este o sală frumoasă plină de flori și oglinzi, dar fără lumină încă... o muzică înceată trecu prin sală, ciudată și dulce, și el simțea ființe trecînd prin sală, fete în haine albe... cu suflarea lor caldă și cu pieptul plin, și bărbați strî[n]gîndu-le de mini și șoptindu-le de amor... Era o lume de semîntunecare și mezzavece. O candelă ardea în mijlocul salei a cărei lumină creștea din ce în ce, din un punct ca virful unui ac, într-un licurici, din licurici într-o flămă subțire și albastră, și cu cît flama creștea, cu atît vocile s-auzeau mai tare, tot mai tare... până ce deodată [în] sala iluminată și plină de un aer de diama[n]t... el auzi risuri tari, zgomotoase, glume, vorbe, joc... un zgomot ca-ntr-o sală de bal... Și văzu că toate sunt propriile lui închipuiri, clare ca-ntr-un vis lim-

pede... El se simțea apăsător... de te paiele și lutul de pe față și se trezi într-o groapă adâncă — fără să știe cum, fără să știe cine-i el, și deasupra frunței lui cu inchipuiri senine plutea sus, sus în cer, luna cea plină.

„Cine sunt eu?” fu cea întâi cugetare ce-i veni în minte. Mintea lui era clară, inchipuirile erau ca formele concrete, vii și pline de viață... el avea o lume gata în capul lui, de a cărei izvoare nu-și putea da socoteala... Se găsea cuminte... și... memoria, memoria era ceea ce-i lipsea... El închise ochii, ca să rămie în întuneric și ca nemflumțat de lumea de dinafară să cutrefieje timpul aducerei lui aminte... Era ca un orizont negru și fără de sfârșit... nimic, nimic... numai prezent avea... trecut defel... sau unul atât de tenebros încît nu vedea nimic pe el... departe, departe... ca și cînd într-o noapte neagră ca lumina din sticla cu cerneală... ai vedea undeva un foc arzînd... Cer înnoțat și negru... pămîntul și noaptea de nu-ți poți vedea mîna cu degetele răschiețe dinaintea ochilor... departe parecă vedea în noaptea plană a sufletului lui o antică coroană de rege...

„Ah! gîndi... mă tem să nu-mneebunesc iar... căci, cum vîd, ceea ce am acuma... mintea... n-am avut-o-ntotdeauna... trebuie s-o fi pierdut odată.”

El ieși din mormînt după ce tocniise la loc paiele și pămîntul, ca să nu se cunoască că el a ieșit din mormînt, și-ncepu să meargă încet prin cîmîntir... Ajunse lîngă mur... îl sări... și-ncepu să meargă spre oraș... Ajunse într-o ulicioară strîmtă, de a căreia amîndouă laturile se nălțau case negre și lungi cu ferestrele rotunde... Un turn de biserică lung, cu piatra lui mucigăită, acoperit cu olane negrite de vreme, cu ferestre risipite și oarbe, cu o ușă masivă și veche de stejar, ferecată o-o cruce de spîță lucrată în mii de podoabe și flori... El deschise o-o cheie mare și ruginită poarta, sui scările înguste în sus și intră într-o cămară nalt boltită în mijlocul căreia se afla o masă de piatră sură și un scaun vechi, a cărui îmbracamîntă de piele era toată ferfenițită... Numai luna se uita sperioasă

pin fereasta veche, năruită și fără obloane, care sămăna mai mult o găvăună de piatră de la o viziune. Bătrînul sur se uita nimit la lucrurile ce-l încunjurau... un pas instinctiv îl dusesse în această viziune... el găsisse cheia la sine... Un dulap vechi de lemn mohorît, lucrat cu fel de fel de sculpturi, era pe jumătate deschis, o candelă de sticlă roșie-închisă vărsa raze slabe de rubin în camera pustie... el deschise dulapul... scoase un pergament vechi și-l desfășură dinaintea lui... Era o cartă a Spaniei. În un loc al ei era minjită cu culoare galbenă ca aurul... El s-apropie de fereastă și se uită mult la locul minjit.

— Hm! da, da! aici trebuie să fie visul vieții mele...

Și, ca și cînd s-ar fi speriat de neîngrijirea, cu care lăsase dulapul deschis, aruncă iute pergamentul în fundul lui și-l închise iute cu o cheiță de oțel... Apoi începu să se primble prin cămară... O oală de flori numai cu pămînt era într-un colț... El turnă pămîntul afară... sub el erau monede de aur... C-un fel de aviditate el legă banii într-o treanță veche și-i puse în sin... Toate ce făcea i se păreau firești și totuși dacă s-ar fi întrebat de ce le face nu și-ar fi putut da socoteală... Avea instinctul neconștiu a unui animal, care face tot ce-i de trebuință fără să știe spre ce scop.

El își tunse barba și părul e-un foarfece ruginit... deschise [o] ladă seculară și mohorită... scoase din ea haine frumoase de catifea și se schimbă în ele... Scoase o oglindă din ladă și se admiră în ea... găsi un șip vioriu plin de mireasmă și-și stropi hainele cu ea... și cînd ieși din turnul vechi, cu pălăria lui cu șnur de aur... cu bumbii lui de pietre scumpe, cu inele de diamant pe degete, părea un gentilom bătrîn și bogat...

Merse în fața unui palat vechi, zidit într-un frumos stil maur, înaintea căruia se-ntindea o grădină de pomi în floare, înconjurată de-un grilagiu de fier cu virfuri aurite... În bolta porții sună un clopot... I se deschise, portarul se plecă până la pămînt înaintea lui... El trecu pe o cărare lungă în umbra unei alei de castani, ajunse la scările nalte acoperite de un baldachin suspendat pe colonne în forma lujerilor de crin, intră înăuntru... Sui repede scările acoperite cu un covor

moale... intră într-o sală splendidă... a cărei tablouri de pe pereți se zugrăveau șters și neclar în semiîntunericul luminei de lună. Pe-un jet lingă fereastră ședea o fată naltă și palidă, care la intrarea lui își întoarse [mută]* capul... El s-apropie de ea...

— Voi sunteți, Signor? zise ea încet... ședeți în fața mea... am să vă istorisesc multe...

Ochii ei mari și întunecați purtau în ei o durere fără de lacrimi... Uscăciunea lor teribilă trada disperarea...

— Vorbește, copila mea...

— Signore... Familia mea m-a destinat să vă fiu soție... și trebuie să o fiu, căci nu am nici o putere de rezistență... Dar nu vă pot iubi... Iubesc un tânăr cavaler, tânăr și frumos, și voi sunteți bătrîn... Încă de cînd v-am văzut, marquise, mi s-a părut că aveți un caracter nobil, că nu veți voi a mă sacrifica unui maritagiu care nu vă va feri, și care pe mine mă va despera...

— Te iubesc, Senora, zise el cu un ton sec și scurt... dar nu voi să te nefericesc... Dar prezența d-tale ar fi în stare de-a mă face egoist, căci ești atît de frumoasă... Señora, renunț la mina d-tale cu o condiție numai... foarte ușoară de-implinit, se-nțelege... Trebuie să mă congediați chiar în astă seară... Să-mi puie caii la trăsură... plec... Aveți bună-tatea de a-mi da condei și hirtie, ca să scriu renunțarea mea... chemați pe părintele și pe vărul d-voastră, ca să servească de martori... căci doresc ca să fii fericită...

Fata, roșie de bucurie, ieși, ordonă să i se gătească trăsura de drum, aduse pe tatăl și pe vărul său...

— Cum, d-le marquis... d-ta renunți la...

— Aide, conte! să nu pierdem vorbe-n zădar... Ai voit să-ți nefericești copila, și eu nu voi ca bogăția mea să fie cauză la aceasta... Știu că ești sărac, conte... dăruiesc deci drept zestre miresei la care renunț jumătate din averea mea... Puteți chema un notar...

Notarul fu adus iute.

Marquisul dictă actul de donațiune... Contele-i strînse mina cu ochii plini de lacrimi... fata și vârul ei ingenuncheară nainte-i sărutîndu-i minile... el îi binecuvîntă și ieși repede... Trăsura era gata, caii sforăiau în hamurile lor... El se întoarse repede, intră într-o odaie slab luminată, unde dormea în pat un bătrîn care, trăsura cu trăsura, era el... Haine ca ale lui erau așezate pe scaun... bătrînul visa adînc... „Da, da! zicea el pînă la somn... nu vă uimiți... renunț la mina Doînei Ana... îi dăruiesc jumătate din averea mea...”

— Visează ceea ce eu am făcut, zise el încet. Cu atît mai bine... cu atît mai bine...

Coborî, se sui în trăsura, care ieși din curte și-ncepu să zboare pe sraade lungi, apoi ieși în cîmp pe drumul de țară... Părea cîmpia o pinzărie întinsă și verde presarată cu buchete de flori felurite... Astfel merseră pînă cam la două după miezul-noptii...

Un castel vechi c-o grădină paraginită se-nălța pe o coastă de deal... Părea mai mult o grămadă de pietre decît o zidire, cu murii ei risipiți, cu copacii uscați, pe a căroră tulpină creștea generația tinere de arbori noi și subțiri... Era un parc ca o pădure veche unde pe ruinele copacilor vechi și putrezi cresc cei noi și tineri... Trăsura intră în curtea plină de ierbărie și de huci salbaticit, ajunse la scări... el îi dete drumul și intră în înaltele și surele hale ale castelului, cu părății reci de piatră patrată, cu mobile antice și vestede, cu tablouri șterse și mohorite, în cadruri de lemn negru... Astfel îmbla bătrînul, c-o luminare de ceară într-un sfeșnic de argint, prin toate odăile largi și deșarte, și, vise din bătrîni, îl încunjurau acele portrete care, serioase în cadrele lor, se uitai parecă la el...

El ajunse într-o cămară naltă și fără ferești... Afară de ușa pe care intrase nu mai era o alta... El închise acea ușă după sine, trase pe dinăuntru un drug de fier peste ea... s-apropie de un părăte de piatră pătrată și împinse într-un loc cu mina... Părătele de piatră se-ntoarse ca-ntr-o țîșină... el țușni iute cu luminaarea pînă crăpătura deschisă și se trezi,

cu lumina nămină, asupra unei scări ce ducea în jos... El întoarse pările la loc... și coberî scările ce sunau timpit sub pașii [lui]... un aer bolnav îi îngreua pieptul... Ajunse în o suterană mare... De jur împrejur erau boltiri în muri, în care erau statue de piatră... chipuri de cavaleri îmbracați în fier... ce se uitau cu ochii lor răci de piatră la el... O manta era spînzurată ntr-un cui... într-un colț era o bute așezată pe tălpi, de mult putrezite, și o cupă de argint alături cu ea... El scoase cepul de la bute... Nu curgea nimic... Desigur că camașa prinsă asupra vinului era foarte groasă. El băgă spada în bute și ținu cupa... Un vin ca chihlibarul transparent... mirositor curse din bute... El o astupă, își apropie buzele de acel lichid vechi... și beu paharul întreg. I se cutremură corpul de plăcere... Părea că chipurile de piatră începeau a se legăna pe pedestalele lor balanțînd cu minile, apoi el se culcă pe manta la pămînt ca să privească... Statuile de piatră se coborîră și ncepură a juca în pivniță, și sub greoaiele lor tălpi de granit urla cerul suteranei... Mai stingaci decît urșii se nvrteau țopăind și strigau și se certau... Hopp! hopp, zupp, zupp! Și-și legăneau talpile lor țepene, și-și mișcau picioarele lor, și ochii lor de piatră se nvrteau uscați și morți în incoifatele lor capete...

— Să trăiască Almanzor, striga unul.

— Să trăiască, răsunară suteranele...

Părea c-o mie de glasuri răspund la exclamarea lui, simțea că ești într-un labirint de suterane la care aceasta era numai tînda... Ropotul înfricoșat al cavalerilor de piatră, strigătele lor sălbatece, turbarea lor înfiorătoare îl făcea pe bătrîn să se-nfășoare-n mantaua lui... El nu zicea nimic... dar ei nici observau prezența unui om viu... Părea că el e mort sau că nu e defel și numai ei sunt.

Apoi vorbele lor deveniră din ce în ce mai încete, mărunte, țîndărite... ei povesteau de păreai a auzi glasuri de babe noapte pe prispă... povești în care se desfășura înaintea sufletului auditorilor toată istoria cavalerismului Spaniei...

și tot mai molcom, mai molcom auzea bătrînul glasurile lor șoptitoare, pînă ce nu mai auzi nimic... El adormise.

A doua zi se sculă, lumînarea mai era un muc numai în sfîșnicul cel de argint ce ardea abia... El găsi pe masă o legătură de chei și, topite, multe [mucuri] de lumînări de ceară galbenă... Aprinse unul de mucul ce era să se stingă, luă cheile și deschise o ușă ce ducea într-o suterană alăturată. Tîncea lumina în aer cu brațul distins... Lăzi cu grămezi de argint erau în colțurile acestei suterane fără vo răsufătoare... Argint, argint... el merse mai departe... Deschise o altă ușă... Lăzi de aur grămădit lieureau slab în lumina cea roșietică a făcliei de ceară... El s-apropie... Erau monete foarte vechi din cele mai deosebite vremuri. Unele bătute de romani încă, altele de mai încoace, însă toate vechi... El merse înainte... deschise o altă ușă și acolo găsi mici sicrie, pe polițe de fier, pline de pietre scumpe... Diamante într-una, rubine și smaragde într-alta... și o ladă plină de cele mai frumoase mărgăritare... Atotputernicia omenească era strînsă[-n această] suterană... Mai deschise o ușă și... și găsi un sicriu acoperit c-o pînză albă... El dete pînza într-o parte. O țeastă goală cu gura rînjită se strimba parecă la el...

„Ce te strîmbi, gîndi el minios... Ca și cînd eu nu știu că ăsta-i sfîrșitul omnipotenței omenești?...“

Simțiri întunecate îi turburau pieptul... O imensitate de dorințe îi mișca inima și toate... toate realizabile.

— Ah, zise el încet... lume, am prins colțul fericirii în mină... Am aur, și de-aș zice de o mie de ori aur, n-aș ști încă bogăția ce o am în puterea mea... Și ce nu poți cumpăra cu acest metal strălucit, în care toți demonii lumii trăiesc... Tot, tot! Mărire, renume, coroane chiar... plăceri... și ceea ce plătește mai mult... dreptul și puțința de-a desprețui lumea întreagă... Ce costă inocența unei copile? pot întreba eu... ce, iubirea unei mame pentru copilul ei ucis, ce, onoarea unui tată, ofilită prin ofilirea fiicei sale... mi s-ar șopti some mari... mari pentru ei, nu pentru mine... Ce costă absolută țiunea bisericei pentru crimă... o sumă mare, dar o sumă...

Ce costă mila lui Dumnezeu... s-o scoatem la vinzare... Ce, indulcirea diavolului, ce, iubirea poporului, ce, gloria, ce costă opera unui geniu, cu care să-mi eternizez numele meu... Toate, toate sunt de vinzare... El rise crunt. Ecoul boltelor răspundea cu clocot la râsul lui cumplit și cranul cel mort parcă rinji din sicriu... Iată-mă dar în virful lucrurilor omenesti... Ce aș fi eu fără tine, metal rece și mort? Un cerșitor pe stradele Sevillei... Ce sint cu tine?... Tot ce voi... Ce este în tine?... Nu pot afla un răspuns din sunetul tău... Ce este în tine? Este amor? Nu. Unde-i?... E amicitie, mărire, geniu? Nu... căci nu-l văd. Și totuși este tot... tot....

În vremea asta marquisul Alvarez se trezise dimineața în casa contelui, după ce avusese un vis ciudat pe care, se-nțelege, nici în minte nu-i venea să-l realizeze. El intră în sala unde era adunată toată familia la dejun.

— A, marquise, dar tînăr mai ești!... Cînd pustia ai venit atît de repede de la țară... dar, în sfîrșit, cu toate astea ne oferi numai ocazia de a-ți mulțami din nou pentru generoasa d-tale donațiune ce-ai făcut-o asară... Ești superb, marquise...

— Eu?

— Bine... Ce fel... Te faci că nu-ți aduci aminte...

— Eu am visat asta, dar n-am făcut-o... Nici prin minte nu-mi trece...

Îi aduseră documentul...

El se uită netot pe el:

— Iscălitura mea, fără contestare, dar e falsă...

— Ce fel falsă?

— Eu n-am renunțat la mina Doînei Ana, nici i-am donat ceva...

— Dar asară... adu-ți aminte, marquise...

— Eci... dar eu nu sunt nebun, d-le conte... Vreți să vă bateți joc de un om în toate mințile. Caii mei... voi să plec!... Voi să văd unde veți ajunge cu donațiunea d-voastre...

— Ce cai, zise portarul privind-l din creștet pân în tălpi. Trăsura și caii nu-ți sunt aici, d-le marquis... ieri ai plecat cu ei la țară...

Marquisul se cruci...

— Eu? eu am plecat la țară...

— Da, da, da! D-ta, cine altul...

— Bine, frate... eu am visat...

— Ai visat realitatea, marquise...

— Aduceți-mi trăsură de poștă... Voi să mă duc... În urmă cineva a fi luat în posesie și castelul meu sub numele și figura... Nu are nici o valoare actul de dar, conte... M-oi reîntoarce ș-apoi voi vorbi... Sunt lunatec doar... nu mai pricep nimic....

El plecă la țară...

Trăsură și servitori venise cu el de cu sară acolo... Se mirară cînd îl văzură apărînd într-un al doilea esemplar...

— Am venit eu aseră cu voi la țară?

— Venit, marquise...

El sui iute scările... intră în apartamente... Găsi portofoliul lui propriu pe masă, pe care știa că-l avuse în oraș... „D-zeu cu mine! gîndi el... Ce-nsemnează asta?... „Căută urme de om străin pîn toate odăile... Nimic... Ajunse doar la ușa apartamentului din urmă. Ah! aceea era închisă de o sută de ani. Broască ruginită... Apoi se cunoștea că nu imblase nimenea...

Toată ziua aceste cugetări nu-i putură ieși din minte...

Sara, după ce închise ușa după sine, se puse-n dreptul oglinzei și privi la el însuși... ca să vadă de-i el ori de nu mai e el... El începu să amenințe cu degetul chipul din oglindă, rîzînd și strîmbîndu-se... „Ha! blestematele! mă persecuți, ai? Faci sinete în locul meu... mă bagi în datorii, hoțule?...“ Chipul din oglindă amenința și el cu degetul, dar parecă se uita serios și parcă strîmbăturile lui erau de nebun... „Ce-i asta, gîndi marchisul speriat... Eu rîd și el se uită serios la mine!...“ El rise tare ca să se încredințeze că chipul din oglindă

e umbra lui... și chipul râdea... dar cum... D-zeul meu! Un ris satanic, nebun...

— Oh! Oh! strigă marquisul, nici e mai mult decât umbra mea...

Apucă o spadă lungă și-ncepu să manevreze pe lângă oglindă. Și chipul manevra c-o spadă...

— Ieși dar, zise el vinăt de turbare, ieși, umbră, să mă lupt cu tine... Să vedem cine-i marquisul Bilbao, eu ori tu...

Oglinda se-ntoarse-n țitini și un chip uscat ce era marchizul însuși într-un al doilea exemplar se arată dintr-un gang înfundat în muri...

Spadele lor se-ncrucișară... amîndoi suri... amîndoi serioși și tăcuți... Trăsură cu trăsură același om ce se lupta cu el însuși... Dacă ar fi căzut unul din ei... n-ai fi știut care a căzut... Se părea că marquisul se luptă cu chipul lui propriu ieșit din oglindă.

El căzu străpuns drept în inimă... și umbra din oglindă începu a râde... Apoi luă cadavrul... îl aruncă după oglindă... o repezi la loc ca pe-o ușă... șterse sabia de sînge și se puse pe jățul unde cel mort șezuse c-un cart de oră-nainte...

A doua zi sosi o scrisoare de la conte, în care acesta-i reproșa modul cum se joacă cu familia lui și-i trimise actul de donațiune-ndărăt.

Noul marquis scrisese urmatorul bilet către Doña Ana:

Iubită Doña,

Sunt, cum știți un om bătrîn și ciudat. Nu-mi plac mulțămirile, asigurările de amicitie și toate aceste forme goale sub care adesea nu s-ascunde nici o simțire... N-am voit a vă face bine ca să-mi fiți mulțamitoare, ci, simplu, pentru că mi-a plăcut a face. Pentru a mă sustrage de la toate mulțamirile ce-mi sunt atît de neplăcute am făcut acel mic scandal. Vă trimit actul de donațiune-napoi... El stă și e valabil...

Bilbao

Avea în mină cheia voinței omenești, putea să producă orice mișcare i-ar fi plăcut. Bucurie, invidie, durere, iubire, ură... „Va să zică te am în mină chintesență a mișcărilor istoriei... avere. Tu, reprezentant al puterilor omenești și al puterilor naturii subjugate, atîrni de tremuratul mînei mele, atîrni de închipuirile capului meu, de dorințele inimei mele. Aide, poeți, descrieți luna, învățați, descoperiți izvoarele gîndirii, eu le am toate în acest sunet al aurului... Tot ce cauțați, tot ce nu puteți avè, eu pot... Dar vor fi minciuni... Ce e adevărul?”

Curînd el avu cel mai frumos palat în Madrid... curînd saloanele marquisului erau impopulate de lumea cea mai elegantă a țării... princezele frumoase, auzind de acea fabuloasă avere, voiau a pune mîna pe acea nemărginire de probabilități ce aurul ascunde în el... Aurul însemna castele asupra plîngerei eterne a mării, grădin[i] de vecinicie..., cîntec de arfă... amanți frumoși... Și dacă acest aur nu costa decît ocheadă infocate și adînci, surisurile voluptoase a buzelor coapte de tinereță... undoierea delicioasă a evantaliului în limba mistică a amorului... de ce nu? de ce nu?... Scrisorele parfumate împleau bes[e]cetele marquisului, întinerit de atîta prevenire... Și ce frumoasă era Ella...! Ella avea frunte de marmură, cu părul de aur cenușiu, cu ochii mari, în care cerul se-namorase... gîndeai că universul înstelat se uită asupra pămîntului numai de dragul ochilor ei. Și mînele ei de erin și umerii ei de zăpadă... Un poem... și totdeauna cînd trecea pe lângă el... surîdea... Inima lui întinerea la vederea [ei]... ș-apoi era atît de gingașă... gîndirile ei părea c-o leagănă asemenea [cum] aerul mișcat leagănă-o trestie... Astfel apărea în hainele-i lungi și albe... un înger al cerului, cu cununa ei de roze... Și cînd privea el bogăția lui i se părea că sufletu-i fusese o comoară întunecată unde aurul și margaritarele zăceau în întuneric și că o rază de amor, intrînd într-acea inimă, ar face să strălucească florile de metal în toată splendoarea și toată conștiința puterii lor... O, Ella! raiul îl puteai visa cu ea... În căldura argintoasă, ce acopere

c-o pinzărie diafană cîmpurile cu flori, ce desparte oștile norilor, ce lustruiește oglinzile mării eterne, el se visa împlind cu ea de braț... și sufletul ei îi ghicea cugetările... Și de cîte ori trecea pe lângă ea... buzele ei murmurau încet, era amor... copilărie... ah! cine ar fi putut-o ști?

Odată, după sfîrșitul unui bal, ea ședea pe un colț de sofă... el s-apropie de ea... Ochiul ei cei mari străluceau de dulce lumini... pieptul ei se mișca de bătăile inimii... El îngenuche la picioarele-i.

— Ella! zise el lin, mă poți tu iubi... mă iubești tu?

— De mult, de mult! șopti ea abia auzit.

— Tu minți!

— Mint? Ce m-ar fi făcut să mint?

— Poate că stai sub influința magică a averii mele... N-o am... Tot ce am este un milion... Restul s-a risipit de mult. Ei bine... Sunt un om ciudat... Îți dau jumătate din acest milion ca să te pun în libertatea de a decide asupra inimii tale. Dacă, avută... ți-ai fi aruncat ochii asupra unui om mai asemenea ție-n vîrstă... spune-o...

Ochiul ei fulgerară de indignație.

— Ah... cum poți crede cum că aur, cum că numai interes poate mișca inima mea... Nu, nu! Sunt în stare de-a renunța... dar te voi iubi în veci... Sunt în stare, speriată de această inimă crudă, să fug de prezența d-tale... dar nu sunt în stare să te uit...

— Ella, toată averea mea... milionul întreg... iată-l în acest portofoliu... E-nsoțit de un act formal de dăruire... Îl pun pe masă... mă duc... Nu voi ca prezența mea să te facă să roșești... Nimenea nimeni în lume nu va ști izvorul bogăției tale viitoare... Pură ca un angel, bogată, vei pute să alegi ce vrei...

— O, zise ea plîngînd, nu s-aseamănă nimic cu această răceală și cruzime de inimă...

El ieși... Ea rămase-n fața portofoliului deschis... Minele ei tremurau, ochii îi străluceau c-o lumină avară. Ea băgă portofoliul în sîn... Ieși...

Marquisul reintră în odaie...

— S-a dus, zise el încet... O, aur... totuși nu poți orice. Părerea amorului doar... Amorul nu!... Să vedem amicitia... Mine orașul va ști că sunt un cerșetor... Un cerșetor bătrîn înamorat de chipul unui angel...

A doua zi îi veniră o mulțime de scrisori... femeile și cereau înapoi biletele lor de amor... Amicii se scuza că nu mai pot avea onoarea etc., etc... O istorie veche se desfășură înaintea ochilor lui... Amicii-i deveneau inamici, lingușitorii-l batjocureau... femeile-l găseau urît și prost... Întunecul cuprinse sufletul lui...

„Părere, părere... Gîndeam a căpăta cu aur un lucru adevărat... o... recunoștință... o iubire... Nimic, decât părerea acestora... Cerșetorul se va bucura c-am căzut... găsește o satisfacere, o mîngîiere pentru durerea lui văzînd un om avut căzînd alături cu el... Cei bogați se vor bucura că văd rivalul ce li cumpără plăcerile că li-a lăsat cîmp liber... că femeile și vinurile s-au ieftinit... pentru că nimeni nu le mai plătește așa de scump... nimeni nu mai pune o măsură mare asupra valorii acestor lucruri...”

El nu dormi multe nopți... era însetat de iubire, și cu acest milion dispăruse toate visurile de fericire...

— Le-am plătit ca să mă mintă... Aurul e izverul fațariei și-a minciunei... nimic adevărat... O, amor, amor, șopti el adormind...

Simțea iar nebunia cuprinzîndu-i sufletul... simțea iar sufletul contrăgîndu-i-se într-un grăunte de jăratec... Simțea iar că nu-i nimic... că o noapte întinsă îi învălește simțirea și cugetarea, că lumea încetează împrejurul lui... și în somnul lui mortuar parcă suna încet ca un sunet de vioară subțire și dulce vorba: amor... apoi nu simți nimic... nimic...

În mijlocul paraclisului negru și nalt era zidit catafalcul îngreuiet de un sieriu și asupra întregului era aruncat un lîțoliu de catifea neagră cusut cu stele de aur... În noaptea solitară arde o singură făclie... nici un preot nu murmură

cu glasul [mărunt]* rugăciunile morților, numai cite-o rază se fură asupra înălțării mortuare și din formele ce transpar cunoști că sub lințoliu e un cadavru.

Deodată o ușă [de] spijă se deschide și [apare] un înalt chip de femeie... Rochia ei neagră foșnește uscat asupra pietrelor bisericești, un fin vâl de dantelă îi acopere fața palidă... un bătrîn o urmează, cu mina servilă.

— El este dar...? Ah! copilul meu... astfel se sfîrșește o viață de om... astfel?

— Ah! princesă, zise bătrînul... cum poate cineva cu spiritul vostru să se-namoreze de un om fără inimă, care desprețuia femeile, căruia moartea-i pare o mîntuire... O femeie, doamnă, n-ar fi putut să cuprindă inima acestui om superstițios, mîndru, sarac... al acestui nebun c-un cuvînt...

— Pentru că inima virgină nu cunoaște amorul...

Ea ridică colțul lințoliului [ui] și descoperi un frumos cap de marmură-nvinețită, un suris de o nespusă beatitudine era pe buzele [lui]...

— O, Angelo! zise încet... ai știut tu ce-i amorul, ca să-l desprețuiești...? Ți-a mîngăiat vodată urechea acelea dulci și întunecoase flori ale nopții, vorbele de iubire, desmierdările unei femei... a bătut vodată la fruntea ta acele bătaii line, sărutările, pe care o gură umedă de femeie să le bată spre a afla cari gîndiri sunt acasă... ale amorului, ale dorinței, ale durerii?... Ah, sărmana frunte solitară, te acopăr cu flori... dormi! dormi!

Ea puseră mînele pe fruntea albă și moartă... El suridea în sîcriul lui cu zîmbetu-i mort și sfînt...

Un sarcasm învioșă buzele bătrînului c-un suris rece și sceptic... „De-ar fi viu, l-ar omori... gîndi el, i-ar fi o jucărie de [o] zi... Dar ceea ce nu se poate cîștiga... un om mort deja... o inimă neatinsă, sfîntă, de care moartea a avut milă în cazul de față... aici frumoasa mea princesă poate fi sentimentală... Ce batjocură...”

Ea acoperi iar fața mortului... Afară s-auzi zgomot de glasuri... Ieșiră repede și închiseră ușa de spiță după ei... Mortul rămase singur...

— Mă iartă, domnule, că-ți spun, dar în metaforă vorbind, se-nțelege... d-ta nu-mi pari în toate mințile...

— Vom vidè, vom vidè, d-le Dreyfuss...

— În metaforă vorbind, d-ta vrei să învii morții... Mă iartă, d-le, asta-i contra a orice convențiune...

— În metaforă vorbind, d-ta ești un casap, d-le!

— Dar, d-le, lăsînd toate specificațiunile deoparte... un om mort nu poate fi viu... Una și cu una sunt două... unul viu nu poate fi mort... Două și cu două sunt patru... În metaforă vorbind...

Se deschise ușa principală a paraclisului și intrară doi oameni, gesticulînd și certîndu-se...

— Dar omul nu numai că-i mort, dar nici a vrut să trăiască.

— Conced, conced... dar... ce-mi pasă, fapta e că nu e...

— Dar vrè or nu vrea... nu vrea ori vrea... nu ntreb eu de asta... O lumină-neoace!...

Paraclisul mic se implu de oameni...

— În metaforă vorbind, omul nu poate fi viu și mort totodată, zise d-nul doctor Dreyfuss.

Celalalt s-apropie, dete lințoliul jos...

— Acasă cu el și-n pat, da nu-n biserică...

Popa-și făcu cruce... Dar el luase banii de-ngropare anticipînd... Ce-i păsa...

Cui îi era ciudat în astă împrejurare... era mortul însuși... El auzea vorbindu-se împrejurul lui... vedea cu ochii închiși bolțile gotice ale paraclisului și făclia de ceară albă de la capul lui... dar i se părea că totuși nu va fi decît o inchipuire... I se părea și-i plăcea de a fi mort... gîndea că e-ntr-o altă

lume și nu pricepea cearta pentru-un cadavru... I se părea că e prezent fără ca s-o fie... că se vedea el însuși întins în sicriu... știa bine că e-un moment înainte un demon s apropiase și-i acoperise fruntea cu flori albastre și cum că era mort nu se-ndoia numai din împrejurarea că, dacă voia, acoperemîntul bisericii dispărea pentru el și miile de stele ale nopții întindeau cîmpiile lor de azur asupra ființei lui... I se părea că e într-o cîmpie lungă și deșartă... că sicriul sta singur sub bolta cerului, că universul se cobori și-l plouă cu stele... astfel încît, acoperit cu ele, el nu mai vede cu ochii decît tîndări de aur ce căzuse pe ochi... Tot ce voia vedea... Vedea pe mama lui plîngînd într-un colț de fereastă, ținînd spasmodic cu mîna o perdea albă... Va să zică era mort... Apoi nu mai simți iar nimic...

După acest interval de întuneric... el văzu iar cei patru pereți tapisați cu flori albastre ale odăiei lui, părea că era în pat... că vechiul orologiu zîngănește încet și monoton în perețe... i se părea a vedea o umbră-n fereastă, împletind, și el auzea parcă ciocnirea andrelor, și portretele din pereți se uitau la el atît de familiar... ca niște vechi cunoscuți de pinză... apoi gîndea să miște mîna, dar nu putea... să strige, dar era peste putință... și umbra diafană din fereastă cînta încet, cu glasul plîns, un cîntec de leagăn pe care el îl auzise adese cînd era mic... îi veni să plîngă...

— Mamă! strigă el...

— O, trăiește! trăiește! auzi acum tare.

Mamă-sa s-apropie de el și-i acoperi fața de sărutări...

— Copilul meu... dulcele meu copil...

— Trăiesc, murmură el dezolat. Va să zică n-am murit... Nimicul cel plin de mîngăiere n-a cuprins ființa mea chinuită...

— Taci, taci! Vorba ta e un blestem... Vei trăi... pentru mine... Vei însenina fruntea ta etern întunețată de cugetări aspre... vei fi om între oameni...

AUR, MĂRIRE ȘI AMOR¹

Se făcea cam în anul 1840 și cițiya, în Iași.

Ne trezim în una din oele mai frumoase seri de iarnă. Rece dar luminoasă, ca o cugetare cerească în mijlocul unei gândiri senine se ridică luna palidă și argintoasă ca mărgăritarul pe bolta albastră și adîncă a cerului Moldovei. Era o noapte italică amestecată cu frigul iernei, amestecul unei lumi văratece, pline de senin, cu întîmele plăceri ale iernei, cu căldura focului potolită, cu dulceața visătoarei gândiri. Afară era o vară rece—în case oamenii știu să-și facă o iarnă caldă.

Pe stradele în zădar luminate ale capitalei flăcările din fanarele cu undelemn își întîndeau limbele avare în aerul rece, trecătorii umblau iute pe stradele pavate cu trunchi de stejar, luna se răsfrîngea clară și argintie pe murii nalți și albi a caselor, aruncînd pe ele umbrele urieșe și ridicole ale trecătorilor. Numai din cînd în cînd se auzea zgomotul unei trăsure, glasul unui om cu chei, șuierul trist al unui om pe gînduri.

¹ Continuarea lecturii, urmînd conținutul și paginația autorului, se face cu ff. 39—44 (85 r. — 90 r.) intitulată de Eminescu, separat, *Aur, mărire și amor*. Facem o mențiune specială pentru [*Avatarii faraonului Tlă*], pentru care anumite elemente sînt de căutat tot în *Sărmănuțul Dionis*, traversînd mai toate celelalte proze postume și coborînd în timp pînă la epoca [*Archaeus*] și [*Moarțea lui Ion Vestimie*], cu care se încheie activitatea scriitorului în domeniul prozei literare. Ideea avaturilor este pusă în mai multe notițe cu caracter filozofic și de interpretare adeseori metaforică a metamorfozelor lumii. Bruionul privitor la [*Legenda cîntărețului*] (= *Poveste indică*) constituie, după unele indicii tematiche, un moment (manuscrisele nu oferă trasee mai precise), poate punctul de pornire și cadrul dinții pentru povestea faraonului Tlă, reluînd elemente istorice din *Mira* și ajungînd la Iași în 1840, dacă avem în vedere episodul *Aur, mărire și amor*. Tot așa cum, după toate probabilitățile, fragmentul intitulat, pe parcursul textului, de însuși Eminescu, *Istoria unei lacrimi*, dimpreună cu scrisoarea din ms. 2280 și cu însemnările reunite sub titlul [*Fragment*] și cu textul de barieră între *Avatari* și *Cezara* [*O taci, ce spui că mă iubești copilă...*] revelează cîteva repere pentru încheierea acestei povestiri scenariu.

În catul de jos a unei case mari se adunase o societate aleasă, pentru joc de cărți, societate compusă din membrii unor familii din cele mai cu influință, din mai mulți consuli străini care-și făcuse principala ocupațiune a vieții lor în jocul de hazard, al cărui cult atât de stricăcios l-au introdus la noi cu deosebire risipitoarea ofițerime rusească. Păreții salonului, altfel albi, erau acoperiți cu covoare lucrate de sctorari din țară, un ram de meserie care-a nceput a se pierde cu totul. Mărginele acestor covoare sau scoarțe era cuadrate roșii și verzi, iar în mijloc, țesut în lână, cite-un idil întreg. Colo o fată dă iarbă verde un[ei] capre, dincolo doi copii îmbrăcați ca-n poveștile dramatizate și cari, prin pozițiunile lor, par a afecta reciproce intențiuni subversive. Scindurile de pe jos erau ceruite deschis, cam în coloarea alamiei, în opozițiune cu ceruiala întunecată ce se-ntrebunițează. Dară auroasa lor netezime se vedea numai p-ici, pe colea, căci podelele erau acoperite cu scoarțe trainice de lână în patrate, ce reprezentau în piezișurile lor toate colorile simple. Pe jilțuri cu sprijoane nalte, boltite și negre, a căror scaun [era]-mbrăcat cu lână verde, ședea risipită societatea, [la] acele ingenioase mese, cari în starea lor normală reprezentează un dreptunghi de lemn de nuc lustruit, dar cari cu orice ocazie se puteau desface și întoarce astfel încît reprezentau un patrat îndoit, așa de mare ca dreptunghiul, îmbrăcat în postav verde. N-am nevoie să adaog că-n săltare găseai orișicind cărți și cridă.

Am vrë să-i dăm a-nțelege cititorului cum că acesta nu era un salon principal de paradă, căci într-acelea l-ar fi uimit luxul sau mai bine-zis acea barbară superfluență de mobile scumpe aduse din străinătate, ci o odaie mare destinată plăcerilor intime a băutului de ceai, a jocului de cărți și a limbajiei răutăcioase asupra tuturor întimplărilor, altfel atât de corupte, de pe vremea aceea. Ș-aceste lucruri se povesteau în românește, căci sunt lucruri cari nu se pot spune decît în românește. Limbajul era parte acela al cucoanei Chiriței,

parte acela a filosofiei lui Gane — dacă cunoaște cineva filosofia lui Gane.

Samovarele nalte de alamă galbenă ferbeau pe mese și ceștele de ceai împărțite dedeau minții și vorbirei acea voluptate caracteristică, pe care o dă numai sara de iarnă, unită cu plăcerile ei.

Sezind alături, pe un divan turcesc, ling-o masă lunguiată încărcată cu cești, ședeau mai mulți oameni bătrini, jenați vădit de costumele moderne ce purtau, și un arhimandrit cu barba sură și cu fața destul de veselă le povestea lucruri, pe cari un arhimandrit n-ar trebui să le știe. Mai mulți ofițeri tineri, din acea clică de adiotanți domnești și de oameni fără nici o treabă, cărora domnul le dădea după naștere un rang în armată și pe cari ei le solicitau pentru ca să poată avea dreptul de a purta o uniformă bine taiată și încărcată cu fir și ca să să miște astfel cu mult succes împrejurul damelor, a căror imaginațiune rămăsese de când plecase oștirea rusească. Damele erau frumoase, îmbrăcate după moda cea mai nouă (din Paris, se-nțelege) și, ce e mai mult — clevețeau cu mult spirit.

Din acest soi de oameni s-a recrutat apoi în urmă acel contingent de așa-numiți oameni mari ai României, a căror cel mai mic defect era acela că nu știau carte. Aceștia apoi au încureat lumea amar de vreme, vrînd ea să-și recîștige valoarea unei vieți pierdute-n cărți. Nu creadă cineva că vorbește din ură sau din predilecțiune pentru cele trecute. Nici prin minte nu-mi trece. Urît sau iubit, oricare obiect sau relațiune, care e capabil de-a stîrni unul din aceste două afecte în sufletul nostru, este în sine considerabil. Pe săcături-insă nu se supără omul cuminte, pentru că n-are pe ce și la ce. Te miră numai cum s-au putut naște asemenea minuni.

Erau în sală mai mulți consuli cari, înțelegînd greutatea misiunii ce o pretindeau *diplomatică*, nu-și căutau defel de treabă și o lăsau pe deplin pe sama subalternilor, ca necompatibilă cu rangul lor. Cel mai cu haz din ei își adusese cu el tot personalul cancelariei lui. Acest domn nu dormise vo

trei nopți și era cam ~~somnoroș~~ somnoroș, și nici cred că altceva l-ar fi putut opri de-a [se] părăsi acestei plecări naturale decât stosul.

În mijlocul acelei veselii elegante, în fond însă lipsite de cultură adevărată, priveau ca niște umbre tablourile din pereți, pe cari am uitat a le aminti. Erau litografiile institutului Albinei românești, binișor esecutate, unele copii de pe tablourile maestrilor străini, altele originale. Așa, capul lui Crist în cunună de spini de Guido Reni, Belizar, generalul lui Iustinian, — ducînd în brațe pe călăuzul său mușcat de șerpe, Arhangelul Gabriel și, în dreptunghi, ambasadorii Constantinopolei aducînd coroana și manta regale lui Alesandru cel Bun, Dochia și Traian, într-un colț portretul litografic al Domnului țarei, Mihail Grigore Sturza, și într-alt colț, într-un cadru aurit, lucrat în olei, bustul în mărime naturală a Mitropolitului Moldovei și a Sucevei, Kyrio Kyr Veniamin Kostaki, cu rasa neagră peste potcap, cu barba lungă și albă, pe piept ordinul sintei Ana în briliante. Fața era bine lucrată, dar rasa călugărească acoperea cu desăvîrșire conturile corpului — numai mâinele, foarte fine și mici, păreau mai mult de damă decât de prelat.

Dar să ne gîndim la oamenii infundați în dosul perdelelor. În fiecare societate se găsesec oameni ce se izolează, siliți de natura lor proprie sau de vro preocupățiune, și nu iau decât o parte foarte pasivă la decursul petrecerei și instinctiv îi vezi ascunzîndu-se or în dosul unei perdele, cam în semîntu-nerie, or la gura unui cămin departat, or să uită pe ferească, și stau astfel pînă ce nu-i scoate mina vreunui romancier indiscret, căci acești nefericiți sunt în genere mai interesați, pentru toți indiscreții, decât cei ce se pierd în complexul flăcăirii și a petrecerei.

Alături cu căminul, lungindu-și picioarele în curmezișul oblonului, ședea un bătrîn cu fața prietenoasă și senină. El era ras și rădăcinele albe ale bărbei îi pudruia fața. Părul

alb de la temple și de la ceafă era pieptănat în sus, poate cu prea multă îngrijire, spre a acoperi fruntea pleșuvă și naltă, ochii mari, suri, cu desăvîrșire limpezi, se uitau cu o cumințenie bună în morii ciubucului din care fuma, nasul avea o tăietură corectă și gura era desemnată cu o ironică fineță. O femeie nu — dar o fată s-ar mai fi putut înamora în el. Dacă fusese vreodată pasiune în sufletul acesta și îndoială, ele făcuse loc unei liniști curate și bătrinești și privea e-un fel de superioritate bună la rătăcirile unei tinerimi nătînge și pretențioase. El privea cu multă atenție la joc, asculta clevețirile damelor și gogomanile bărbaților — coregia frazele și da învățături cu multă fineță și rezervă, însă atît de clare, încît ele totdeauna erau ascultate. Orînd petrecerea ar fi stat pe loc, îndată știa să-i dea o direcțiune atît de grată și fertilă încît ea reîntrea în rîzătorul ei curent. Era un gurmănd al conversațiunii.

Rezemat cu cotul de un pian, avînd pe genunchi niște carte și răsfoindu-le poate cu atențiune, vedem un om tînăr, care însă parea îmbătrînit devreme. Era însă o-îmbătrînire nu dintr-un trai prî repede, prin o consumațiune prî repede a puterii firești. Avea aspectul unui om tare, cel puțin sufletește tare. Deși n-a fi avut mai mult de 25 de ani, totuși parea a fi peste treizeci și cinci. El era uscat și subțire, de o statură de mijloc. Ras, cu o frunte ce se pierdea acută în colțurile laterale, încadrată de un păr roșu-închis, aspru și amestecat des cu fire de tot albe, ce contrastau cu nuanța întunecată a părului. Nasul era uscat, și buzele foarte subțiri; ochii erau suri, mari și de o asprime extraordinară. Nimănui nu i-ar fi venit în mînte să zică că-i frumos, dar vigoarea deosebită, aspră, care respira din toate mișcările sale, îi dedeau acea atragere pe care-o esercită fără s-o vrea sau s-o știe toate naturile tari. Afară de aceea era foarte cult, înțelase și citise mult și era un muzicant excelent. Prin pielea minelor sale uscate vedea toți mușchii și toate vinele. Ele erau tari de păreau de oțel. Avea un glas adînc, cam

aspru, dar plăcut în rara lui precizie. Rîsul lui era însă supărător.

Înfundat după o perdea grea de mătasă verde și uitîndu-se pe fereastră în noaptea clară, ședea un tînăr cam de 18 ani. El își rezemase bărbia plină de cot și se uita, neparticipînd defel la petrecere, ocupat se vede cu sine însuși și cu visele sale. Fruntea lui naltă, albă, foarte netedă și rondă se perdea sub părul lung, moale și negru strălucit, care era înflătat în vițe naturale mari, cari înmulțeau strălucirea părului. Fața lui era vînată de albă și, fiindcă răsese fulgii de barbă neagră ce începuse a împlîi părțile în josul urechei, el părea pudrat cu brumă de pe struguri; nasul era corect și plin, părea tăiat în marmură, ochii mari sub niște sprincene arcate cu măiestrie erau întunecoși, dar de o culoare nedescriptibilă. Păreau negri, dar, privind bine sub lungile lor gene, ai fi găsit că sunt de un albastru întunecos, demonic, asemenea unui smarald topit noaptea. Poate că, neumbriți de gene atît de lungi și atît de dese, n-ar fi părut atît de întunecoși, — poate că lumina, neoprită de acea mătase brună, ar fi limpezit noaptea voluptoasă a acelor ochi. Aveau albăstrimea transparentă a strugurului negru. Dacă a cunoscut cineva ochi frumoși, la a căror vedere se cutremură orce fibră, pe care i-ai privi cu o intensivă și, ca să zic, dureroasă plăcere, atunci erau ai lui. Era îmbrăcat într-un surtuc de postav albastru deschis, cu talie lungă, pantaloni negri și jiletcă de catifea neagră cu pui verzi de mătasă. Botinele de lac cuprindeau strălucit și cu fidelitate formele unui picior mai mult mic. Părul lui strălucit, căzînd pe umeri bine făcuți, contrasta cu albastrul postavului.

Espreșiunea feței lui era tristă — dar nu dureroasă. Cel puțin umerii obrazului, cam ieșiți, arătau că rotundimea lui slăbise și făcuse loc acelei umbre dulci și interesante în mijlocul obrazilor, care le șade atît de bine oamenilor tineri — umbra sentimentalității. Această umbră, semnul setei de iubire, este la amîndouă sexele irezistibilă. În vreme ce damele se uitau foarte des, ca-n treacăt, dar cu multă intențiune la

tinăru! nostru — și nu era discrețiunea, ce le oprea de-a-l atrage în mijlocul lor, ci refuzul cu care le-ar fi răspuns — el se uita pe fereasta care dădea în grădină. Cerul se acoperise cu nouri albi, luna învinetise și fugea cufundindu-se în ei și începuse a ninge. Copacii, a căror crengă încărcate se strecurau negre prin tufele de zapadă, și vîntul trecea ascuțit prin crăpăturile ferestrei și mișca porțița din grădină, care scîrția monoton și ascuțit în țîșinele de fier. El era într-o dispozițiune lenesă și călduroasă, pe care-ar fi dat [mult] ca D-zeu s-o eternizeze. Îi părea că-i singur și visurile treceau c-o limpezime rară înaintea ochilor minții sale, era un fel de lipsă de pasiune, un simțemînt nemîșcat, pe care naturi estreme în afectele lor o doresc atît de mult. I-ar fi fost urît, dacă uritul n-ar fi fost atît de dulce, un urît ca mirosul florilor de măr, cari cad scuturate de vînt, uritul melancolic ce naște în om după ce a citit un idil sau o poezie liniștită, intuitivă, cu bucurii și nefericiri modeste; în asemenea momente omul tînăr simte intrînd în el liniștea bătrîneții și mai că-ți vine să te apuci de lucrul cel mai plăcut, de acela de-a-ți recapitula viața scurtă or lungă, cu durerile și bucuriile trecute, cari amîndouă sînt pentru inima omenească de o iernatecă voluptate. Și, în fiecare din aceste tablouri, îți vezi capul, ici tînăr, colo matur, colo bătrîn, mai mulți oameni și totuși unul și-același. Dar el nu vedea numai capul lui — ci încă unul — acela al unei copile. Doi ochi mari căprii se uitau cu timidă și rușinoasă lor blindetă la el și gîtul ei alb părea că se-ntoarce, spre a-și ascunde fața plină de amor. El surise fără voie la această reamintire.

În acest moment se anunță consulul rus, societatea ră-mase încremenită în acea dispozițiune respectuoasă, care o inspiră așteptarea unui personagiu însemnat, ușa se deschise în amîndouă lăturile și domnul consul intră încărcat cu toată splendoarea decorațiunilor sale. Doamna de casă îl primi. El se-ndreptă spre jucători.

— Mă rog nu vă jenați, zise franțuzește, și-ncepu apoi a ferici damele cu complimentele sale și pe cavaleri cu poan-

tata sa conversațiune, care pe vremea aceea devenise o modă. Omul rămas nemișcat în tot intervalul acesta era numai Iorgu.

De momentul acesta se folosi o damă tină, cu părul negru, dar nu des, pieptenat cu multă cochetărie pe timple, cu ochi ca doi diamanți negri, cari se roșise ca focul de multă vorbă și ris. Ea era-n rochie de mătasă neagră, cu o talie admirabilă. Ea se apropie de Iorgu și-l lovi peste umăr cu evantaliul din lemn de roză.

Ms. 2255, 85 r./39 — 86 r./40 — 87 r./41 —
88 r./42 — 89 r./43 — 90 r./44 (+ 91 r.
nenumărată, deoarece este anulată în ms.)

— Bună sară, fată mare, zise ea zîmbind... Atît de trist și de-namorat?

— Nu știu.

— Ah! nu știi... Dacă-ți ascunzi ochii cei plini... Dar știm noi ce-i în adîncimea lor... o icoană...

— Ochii mei mint, doamnă.

— Mințește-mi ceva cu ei... Să văd ce povestesc acești ochi, domnule.

— Nimic...

— Uită-te drept într-ai mei, să vedem de te poți uita...

El și-i ridică... Ea-i închise pe ai ei după un moment...

— Nu voi să te uiți astfel!... Atît de clari, atît de albaștri, cu întunecoasa lor transparență... Niște ochi de copil... Parecă-mi inspiră încredere, parecă le-aș spune tot ce am pe inimă... tu, om bătrîn cu fața de copil... parecă mă simt mai înțeleaptă sub lumina lor și totuși, cînd mă uit și mă uit, îmi vine să mă speriu de adîncimea lor... Ești fără de milă, scumpul meu...

— Fără de milă, cum zici, doamnă... dar pentru nimeni, mai mult decît pentru mine însumi... Dacă te-aș iubi, doamnă n-aș fi fericit?...

— Ah, taci, ori îți astup gura... Nu-mi vorbi nimic de amor, nici de probabilitatea lui măcar... Prezența ta colorată

de asemenea vorbe îmi întunecă vederea... Lasă-mă icoanelor tinereții mele... Vrei să te iau la școală? Să prezint spectacolul unei femei agresive, care vrea fără succes să învețe a iubi pe un om ce desprețuiește femeile, ce-i indiferent față cu ele, ce le fuge, spre a se înamora în chipul lui propriu... Vrei să mă joc cu tine? Aș cuteza-o, chiar cu pericolul meu... Să ne jucăm jocuri de copii, să-ți dau palme care să nu doară, să te fac să-nngenunchi și să-mpletești colțuni? Aș face-o, dar nu e un rol de tine... să-ți spun drept... dar drept soarta ta — cum o prevăd eu...

— Spune, doamnă, zise el încet, știi că sunt superstițios... O femeie ca d-ta, c-o minte atât de clară, îmi va spune adevărul... Afară de aceea ești amica mea... Și singura mea amică, căreia-mi place să-[i] comunic toate neroziile, toate durerile mele, pe care le numești imagine...

— Tu te vei înamora, căci nimeni nu scapă de asta... Vai ție, căci mi-nchipuiesc de cine și știu cum... Vai de capul tău dacă te vei înamora, ți-o spun dinainte... Mai bine te-ai însura... și asta-i o nenorocire, dar pe lângă cealaltă nu-i nimic.

— Însoară-mă, doamnă!... nu vezi că te ascult...

— Să te-nsor... bine...

Ea șezu lângă el și puse cotul ei gol pe umărul lui...

— Uite acolo, în colțul salei, la acea fată... Vezi fruntea ei albă în jurul căreia curge părul ei blond, vezi ochiul ei albastru atât de serios și de atîta lină blindetă totodată... împrejurul gurei și-a umerilor feței ei e o tină ră și induișătoare umbră de melancolie... Ea ține-n mina ei de ceară și contemplă liniștită o floare de crin... Capul ei frumos se pleacă puțin și pare că floarea se usucă de amor sub privirea ei... Închipuiește-ți acum că acea copilă ar fi a ta... că ai vedea-o luminînd pădurile negre a domeniilor tale cu frumusețea ei angelică, că ar ședea lângă izvoarele albastre ale codrilor tăi și c-ar împleti cunună așteptînd pe rătăcitorul ei iubit să răsară din cărările înguste de munte, pentru a se așeza lângă

ea, pentru ca ea să-i acopere fruntea și pieptul cu flori... Spune .. n-ai iubi-o tu? Eu sint inamorată de ea...

— Un inger, doamnă! zise el c-un fel de nemulțămire... Nu știi că mie nu-mi plac ingerii, cu privirea lor lină și cerească... Ei, cu toată ființa lor candidă, cu zapada cea castă a feței, a umerilor, a sinului lor, sunt o obsesiune a sufletului meu... Ea mi-ăr muri și sărmanul diavol ar rămîne singur pe pămînt în jpețița lui de sărbătoare... Apoi mă tem de un asemenea amor, mă tem cumplit... De voi fi rău, ea va fi blindă ca un miel... prin blestemele mele s-ar înmulți rugăciunea ei tremurătoare, cînd aș fi numai venin, ea și-ar săruta cruciulița ei de aur... Ah! aș fi nefericit, cum n-am fost niciodată și ce e mai mult m-aș inamora nebun, ea m-ar iubi asemenea... și prin asta s-ar repeta o veche tragedie lumească... Doi oameni ce se iubesc fără a se potrivi...

— Să știi că m-am supărat... să știi că nu mai vorbesc cu tine... Tu nu mai ai mamă, s-o știi asta...

— Iubita mea mamă, zise el, sărutindu-i minile.

— Mă rog d-tale... Ah! cit mi-e de ciudă... De te-aș putea urî c-o ură neagră și cumplită... Dar peste putință... Îmi vine să te sărut... Să te sărut, lavă înghețată ce ești... Știi tu ce te va învinge? Răceala... Dacă te-aș arunca în marea înghețată, atunci abia ai izbucni ca un vulcan, ți-ai arunca razele de lavă în cer, și el ar încremeni ca o eternă apunere de soare... Nebunule! ceea ce mă mîngăie e că sunt mama ta... tînăra și frumoasa ta mamă... că-mi împărtășești gîndurile, că-mi cauzezi momente de o dulce spaimă, că ești un diavol și că te iubesc! Sunt poetă în apropiere... Pleacă-ți capul după perdeaua... să te sărut, dar să nu vadă nimenea...

Perdeaua tremură ascunzînd acest mister...

— Un lucru mă miră, zise ea purpurie ca o roză, de unde-am luat acest rol de mentor pe lingă tine?... Afară de aceea, mă mir de amorul ce-l am pentru tine... Este o simțire ciudată... Pare c-aș fi femeiea ta, dar de mult, de mult, ori pare că muma ta... În sfîrșit, e o simțire dulce și familiară... Amantul meu n-aș suferi să fii... și cu toate astea te iubesc...

— Să-ți explic eu această simțire?... Imi pare ades că noi am mai trăit odată și că eu te-am iubit c-un amor nebun și copilăresc... Visez ades, și în fundul visărilor mele văd Egiptul cu toată măreția istoriei lui și-mi pare c-am fost rege și c-am avut o femeie frumoasă, ce se numea Rodope, și că aceea femeie ești tu...

— Și mie-mi pare c-ai fost odată un om tânăr și că acest om a fost nebun și că acela ești tu... Adio, copilul meu! Mai vrei o guriță?...

— Ș-o mie, Rodope!...

O, perdelele! Câte ascund ele...

— Va să zică de azi înainte sunt o bătrână matroană de patru mii de ani... o respectabilă mumie, zise ea ridicându-se și făcând o mutră întunecoasă... Adio...

Apoi sări ușoară ca o gazelă și se pierdu în zgomotul societății.

„Ciudată copilă“, gândi Angelo. „Dar a definit foarte bine iubirea noastră... E ca și când aș fi însurat de mult cu ea, ca și când amorul înfocat ar fi trecut și n-ar fi rămas în inimă decît o nespusă, o prietenoasă tinereță... Și ce frumoșică e... Aș pute-o privi zile întregi, aș pute vorbi zile întregi, dar ca un bătrîn c-o copilă de 18 ani... Sunt bătrîn, sunt foarte bătrîn“, zise el suspinînd.

Doctorul de Lys s-apropie de el... El își luă un jilt și-l puse față-n față cu Angelo, s-așeză, își bătu cu palmele pe genunchi și se uită mut în fața tînărului, zîmbind cu gura strînsă și nălțîndu-și bărbia... și întrebă ceva cu ochii... ca și cînd ar fi vrut să zică: „Ei“?

— Nu ți-ai găsit alt loc, tinere, zise Angelo rîzînd.

Doctorul nu răspunse.

— Vrei să mă duc eu?

Nici un răspuns.

— Să stau dar?

Asemenea.

— Nu răspunzi..

Doctorul clăti din cap că nu.

— Bine.

Angelo i se uită drept în față și statură muți ca doi nebuni vo citeva minute. Dar, în sfârșit, Angelo voi să se scoale...

— Stai, stai! strigă bătrînul. Șezi ici molcom... am să-ți spun o vorbă mare... Dă-mi o țigară..

— N-am.

— Bine. Crezi în spirite?

— De cînd te văd, nu.

— Bine. Nu crezi, mă duc... să știu că mă duc, zise el semnificativ.

— Ba nu, serios, zise Angelo, și ochii lui se împlură de un întuneric turbure și voluptuos, ce ai să-mi spui ?

Doctorul era cunoscut ca membru al societății mistice numite: Amicii întunericului, și într-adevăr un om cunînte ca el da oarecare greutate misticismului...

Rodope s-apropie și-și puse gura pe urechea doctorului:

— Împlinește-ți promisiunea, voi să-l văd înamorat...

Ea dispăru.

— Crezi în spirite? continuă doctorul neturburat.

— Cred.

— Atunci vino cu mine-n astă noapte... Se-nțelege, cu ochii legați.

Sufletul lui Angelo se cutremură... Doctorul deveni grav și solemn...

— Angelo, zise el încet, te vom introduce între amicii întunericului. Mă vezi în societatea oamenilor vesel, cu fruntea senină... Nu sunt astfel totdeauna... Îți voi arăta singura realitate a vieții, îți voi arăta adevărul scos în palmă... plăcerea... Amicii întunericului sunt amicii voluptății sufletești... Vei vedea cu ochii minții tale ceea ce n-ai mai văzut niciodată...! vei bea viața ta în o mie de picături de lumină și de sălbatice simțiri... vei trăi... Este asta trăit, cum trăiește lumea? Cu sufletul gol, cu suferințele și bucuriile lor mîșchine, un nimic suspendat. Dacă suntem nimic, cel

puțin de acest painjenis al gîndirei noastre să se acate toată lumina și tot întunericul, cerul și iadul, deliriul și disperarea...

Angelo-i strinse mîna...

— Și poți, poți... O! dacă-i putî, doctore... Simt demonul din mine trezindu-se și strîngîndu-mi sufletul cu ghearele lui... Asta-i, asta-i ce dorese... Numai nimic nu jumătate, nimic nu meschin... totul întreg, sau să turbez de bucurie, sau să turbez de durere... Turbarea, iată idealul meu!

Sania zbura pe stradele ninse și largi ale orașului, în aer clipea, ca o pleavă [de] diamante, cîte un fulg de ninsoare, luna trecea în floarea chihlibarului pin nourii vineți, înche-gați p-ici, pe colo în bucăți rupte și negre, răriți și desfăcuți pe alte locuri în fișii și-n trențe de argint, deasupra cerul cu bolta lui oțelită, pe strade în urma saniei se desemnau urme-n omăt, ca și cînd gelăul ar fi trecut lung, lung pe [o] podeală de tei... zurgălăii cailor de la sanie zîngăneau în răstimpul treapătului cailor și în sanie, înveliți în blane de lup cu fața de postav masliniu, era doctorul de Lys cu urechile-nfundate într-o căciulă de jder, și Angelo, a cărui blană se ținea abia de umeri, încît pieptul era neacoperit de ea, așa cit asupra-i flutura o mare legătoare de gît [c]e flutura trium-fătoare-n vînt... Pe cap o pălărie naltă de castor, și fața palidă lasată-n voia răcelei și a fulgurărei fulgilor de nin-soare, care-i pareau o binefacere în ameteala sufletului său. Ochii erau legați c-o batistă de mătăsu neagră. Unde se ducea sania el n-o știa... În fine, ea intră pe o poartă într-o ogradă solitară îngrădită c-un gard putred de mult, deasupra căruia atîrna în șiruri dese și vii, ca un val nestrăbătut, răurusea desfrunzită, neagră, ghemuită cu miile ei de ramuri încîlcite de-a lungul gardului... În mijlocul gardului era o casă cu două caturi, a cărei var era negrit de ploie și vînturi, peste a cărei ferestre erau închise obloanele și nici pin una din ele nu se străvedea o rază de lumină... Coborîră la scara intră-rei... nimeni nu le ieși înainte...

Doctorul îl luă pe Angelo de mână, deschise ușa principală, o-nchise după el cu cheia, apoi coborî pe-o scară-n jos, tot în jos, până ce nu mai avură unde coborî... El ridică legătoarea de mătasă de pe ochii tinărului. Acesta se trezi într-o boltă a cărui muri erau ca de cărbuni unși cu untdelemn, adică negri ca cerneala și străluciți, și în mijlocul boltii lucea o lampă clară ca de diamant, care da o arătare și mai [pregnantă]*, și mai aspru-zugrăvită colțuroșilor muri și nenetodelor bolte...

— Unde suntem? zise Angelo.

— În peștera demonului amorului, zise de Lys încet... Sună din acest clopoțel de metal și strigă... Abracadabra... Angelo sună din clopoțel o dată...

— Înc-o dată... pân în trei ori, zise de Lys.

El sună încă de două ori... Răsunetul zgîrie aerul salei și deodată ca din pământ văzură un băiet frumos, palid ca suprafața, mărgăritarului, cu ochii în bolți mari, negri, cam turburi, dar adinci, cu părul care-i curgea în vițe negre și strălucite deasupra umerilor, cu pantaloni strimți asemenea ciorapilor de mătasă neagră... în genere toate hainele îi erau strimt lipite de corp încît formele cele mai frumoase asemenea ale unei statue erau îmbracate cu acest tricot de mătasă. Pe cap avea o pălărie de catifea viorie c-o pană roșie... Minele lui de zapadă purtau o vargă...

— Ce vrei, Angelo? întrebă el cu glasul trist și dulce...

— Cere ce vrei! zise doctorul.

— Voi ca această peșteră urîță să se transforme-ntr-un salon...

Deodată murii se-ntoarseră ca-n țîține și dispărură și se prezintă o sală frumoasă cu covoarele moi, cu mari candelabre de argint, cu mobile îmbracate-n catifea vișinie, cu mese de lemn de nuc lustruit... Un cămin de marmură cu focul arzînd era-ntr-un colț al salei...

— A, zise Angelo, apropiindu-se de foc... ce dulce căldură... Cum te cheamă, frumosul meu demon...

Misticismul era elementul lui... el nu mai simțea nici o frică.

— Cesar sau Cesara, zise demonul surizind e-o firească echivocitate...

— O, grațioasă androgină, zise el beat de strălucirea ară-tărilor, vin de-mi dă o sărutare...

Cesar se uită rece la el...

— Asta nu stă în contractul ce l-om face, Angelo... Fap-tele mele stau la dispoziția ta, ființa mea, nu. Trebuie să-ți cișligi afecțiunea mea... vom vedea de-o vei fi în stare, frum-osul meu copil...

— Să văd puterea ta magică, demone, prefă această sală deșertă într-o adunare de bal! Voi să fiu vesel... Nu vezi cum singele mi-a implut fața mea palidă e-o bolnavă roșată, cum îmi negrește vederea, încît îmi păreți niște um-bre sure zugrăvite pe un părete negru...

Demonul ridică varga... păreții se dădură-ntr-o parte și deodată din toate lăturile se văzură sale, cu păreții îmbracați în atlas alb ca omătul, cusut cu frunze verzi întunecate și cu flori vișinii și strălucitoare. În candelabre mari ard luminări de-o ceară ca zăharul, cu flăcări diamantine. Aerul salei e argintit, cald de miroase, strălucit de oglinzi cu privazuri de marmură neagră... Cu părul disăcut poetic, pale trec copile prin ninsoarea aerului și de razele albe, de dulceața cîntării nevăzute, de aprinderea danțului e plină lumea salei... Cîte grații tănuite, brațele lor albe și goale, hainele lungi, cununile de roze din părul lor... și numai muzica animă plăcerile cu sunetele ei sfinte, le mișcă cu suflarea ei... Printre ele, tineri în haine negre, cu veste în floarea crinului, cu mănuse ca mărgăritarul, cu botine radioase și bumbi de diamant la manșecă. Prin boltile ce reprezentau locul ferestrelor lipsinde erau trepte cu oale de flori proaspete și împupite care impleau e-o dulce răcoreală sala, într-un loc era un joc de ape cari sticleau izbucnind în sus și recăzînd în bazinul lor de marmură albă în snopuri înalte de fire de diamant...

Angelo ședea în jilțul lui și se uita cu mirare la această zi de primăvară îngropată-n noaptea pământului... Toți amicii întunericului purtau câte o mică jumate de mască de catifea, care le acoperea fruntea și nasul, numai unele din fetele tinere erau fără mască... O tristă blindeță era pe fața lor.

— Ce frumoase sunt fetițele acelea, zise... În acest aer strălucit ele înii par umbre de zapadă aruncate-ntr-un aer de diamant...

— Ah! sunt demonii cei mai periculoși... par că sunt flori de inocență și bunătate... Teme-te de ele... În genere am început a mă teme de soarta ta, Angelo... demonul se-ntrece-n astă sară pe el însuși... Vezi-l cum trece palid, frumos, adincit, pin grupele de bărbați și femei... pentru nimeni nu are un suris, pentru nimeni o vorbă... pare că abia ar fi căzut din cer și că desperarea eternă n-ar fi atins încă cereasca sa frumusețe...

— Știu... nu mă atinge...

— Dar chiar de te-ar atinge... Ea se joacă numai cu inimile omenești... Vai de tine de i-ar veni în minte să se joace și cu a ta.

— Dar mi se urăște, de Lys. Toat-această feerie, clipind ca un moment pe dinaintea ochilor, ca o viziune scurtă, te-mbată... dar prelungită devine monotonă ca un balet încremenit sau o poveste adormită pe loc...

— Cheamă pe demon...

— Cesara! strigă Angelo tare...

Cesara tresări ca lovită de un sunet ascuțit de clopot... Ea s-apropie cu fruntea sinistră de Angelo.

— De ce Cesara și nu Cesar? întrebă ea c-un grațios zîmbet.

— Ce ceri socoteală pentr-un *a* mai mult, frumosul meu sclav. Nu poți aranja un concert...

— O, da... Vrei să cînt eu?

— Da, da!

— Vrei să jucăm ş-o dramă? Îţi dau un rol în ea...

— Primesc.

Un părete din fund îşi ridică zapada sa înflorită cu roze de jaratic şi se văzu o scenă a cărei culise reprezentau arbori şi tufişe de-o tină ră şi mustoasă verdeată, iar fondalul reprezenta un deal îmbrăcat în pădure de mesteacăn, un riu curgea alene prin sălcii plângătoare şi în virful dealului se-nalţa un castel vechi acoperit cu plăci [de] fier, a cărui muri colţuroşi erau înşeninaţi de lună... Pe scena ce reprezenta grădina acelui castel, cu straturi nalte de flori, cu boschete tainice şi cu şiruri de trandafiri, ieşi Cesara într-un domino negru a cărui glugă era lasată pe spate... Era frumoasă astfel... Faţa ei de marmură contrasta cu dominoul de mătase neagră şi părul ei propriu care cadea în şuviţe lungi, strălucite, negre pe umerii ei... Din minci se iveau minuşele ei de regină cu degetele lungi. De sub poalele dominoului se iveau picioarele mici în botinele lor lustruite... Ea cântă... Era atîta dulce tristeţă, părea c-o experienţă lungă şi dureroasă vorbeşte din acest frumos demon, era atîta tristeţă, atîta dulceaţă, atîta resignaţiune şi atîta superioritate de spirit în toată espresia vocii ei, încît îţi venea să-i plîngi de milă, dar parcă simţeai că, dac-ai [fi] plîns, ai fi atîns acel fond de mîndrie şi de întunerie din sufletul ei... Angelo o privea şi parcă-n sufletul lui se născu asemenea o sălbatică, viguroasă mîndrie, îşi părea că e leul pustior, că inima-i bate cu putere la or[ce] sunet îl aude, dar c-o putere mîndră, generoasă, nu în modul femeiesc, cu care moleşteşte amorul unei copile, căreia ai voi să-i săruţi minila şi să-i suflî-n degete pentru că s-a nghimpat o-un ac. Nu era nimic mechin... era o simţire tare şi furtunoasă ceea ce-i mişca inima... i se părea că dac-ar fi iubit pe acel demon n-ar fi fost în stare să-i zică o vorbă de desmiardare, un nume dulce, or s-o compare c-o floare, or să găsească plăcere în primblări romantice la lună.

„Ah! gîndi el în sine, asta nu-i amor, asta-i înaltare peste firea mea proprie... este simţirea stejarului când creşte...

a feului cînd se tologește-n soare, a ealului arab cînd sfără-
iește în fața incendiațiunei de care fuge... Parecă dac-aș
strînge [-o în] brațe, aș amorî-o, dar-aș săruta-o, i-aș singera
buzele tiranei mele... o urăsc... dar o urăse de mor..."

Cortina căzu... De Lys li făcu semn să vie pe scenă...
Erau copile blonde cari jucau pagii în tricourile lor de ma-
tase cafenie și cu pourpoinuri de atlas vișinii, cu pălării de
catifea neagră cu pene albe... Ele i s aninară de gît... El se
desfăcu [cu] dulceață din îmbrățișările [lor], se-mbracă în-
sași în cabină, în tricouri negri și cu pourpoin de catifea
neagră, luă o mantie frumoasă și strălucită a cărei poale
le aruncă romantic peste umeri... El juca pe un cavaler
tînăr în care-i-namorată o regină... Viața lui în acea dramă
este încunjurată de mîni de foc, pretutindenea vede că
e-mprejmuit de intrigi de iubire, așa încît li vine să-și piardă
mintea în aceste dulci încurcături... Era o poveste frumoasă
aceasta... Într-o scenă el apare-n fața ei... pe regina o joacă
Cesara... Niciodată atîtea vorbe de foc și de un desperat
amor n-a vorbit o femeie... el răspundea rece și măsurat,
ca și cînd amor[ul] nu l-ar fi fericit... Dar regina li înșală
cavalerismul... el o crede-n pericol... atunci s-aruncă-n
brațele lui. [Minunea]* ce o atînge acuma i înflă inima-n
pept... Inima ei li sfarmă pieptul, el o simțea bătînd cu
putere pe pieptul [lui]... ea-și înleștase brațele împrejurul
gîtului lui, părea că nu mai vrea să-l lase, gura ei uscată
caută gura lui... o sărutare desperată... Ca o lipitoare, sau
ca o boa constrictor în forma unui inger căzut, ea li ținea
capul lui cel frumos în brațe, vrea să-l înădușe cu această
singură-mbrățișare...

— Cesara, pentru D-zeu, ce ți-i? întrebă el încet.

— O! te iubesc, șopti ea cu turbare... nu vezi tu cum
turbez de amor și de dorință, frumostul meu copil...

— Publicul rîde... taci... Cortina jos...

— Ah, cortina nu cade... nu te las, nu te las!

El se desfăcu cu putere... Publicul aștepta... El încep-
să improvizeze. Declamă c-o dureroasă mîndrie, icoanele se

revărsau frumoase și mari în fruntea lui. Ochiul lui de un întunecat albastru se lumina ca cerul... umbrele lor lungi se ridicau ca și când ar fi vrut să-o fixeze pe Cesara în locul în care sta, încît să încremenească, un sublim demon de marmură... Poza lui proprie părea tăiată în fier... Nici o mișcare în acele membre zvelte și nalte... numai fața lui roșită de [ne]buneșe* entusiasm, numai buzele lui subțiri se mișcau în declamațiune...

Cortina, căzu...

De Lys prinse pe Cesara-n brațe, care era aproape să leșine...

— Ce frumos e! murmură ea zîmbind... atît de trist, atît de resignat, cu atîta amor totdeauna...

Angelo se retrase-n cabina lui... Era ostentat... ostentat de sărutarea ei, de îmbrățișarea ei nervoasă. Îi era ca și când l-ar fi bătut cineva...

— Angelo, răsună vocea ei...

El se sculă... Ea era... Îl chemă în cabina ei...

— Dezbracă-mă.

— Ce fel...

— Dezbracă-mă-ți zic... zise ea cu minie.

El îi deschise corsetul... Zapada umerilor ei se ivi splendidă de sub rochia albastră... El își băgă minile între sinii ei... Ea răsuflă greu și se-ntoarse c-o ochire rece la el...

— Aide! nu fi copil... Vino aici la picioarele mele... În-genuche... Scoate-mi botinele și ciorapii.

El nebunea. Lacrimi de turbare îi implură ochii cînd simți în mîna lui acel picior gol, neted, mic... el îl apropie de gură...

— Mă iubești tu, Cesara, zise el încet...

— Nici pînă gînd nu mi-a trecut... Aide, disprețuitorul femeilor...

Și bucată cu bucată el îi luă hainele... Până ce, tremurîndă, ea rămase goală, reflectată de oglinda cabinei... Ochiul lui se primblau și cuprindeau cu sete acel corp de marmură,

ar fi voit s-o prindă-n brațe... dar o mișcare rece a minilor ei îl opri.

-- Sint demonul amorului, nebunule! De ce te-njosești înaintea mea...

-- Nu mă înjosesc defel... dar eu sunt om... Lasă-mă să recapăt putere asupra simțurilor mele crude...

Ea rise tare, s-aruncă în brațele lui, îl răsturnă într-un jilt, îi încheștă grumazul și-ncepu să-i netezească părul, își puse gura deschisă pe ochii lui, parc-ar fi voit să-i soarbă, îi netezi fruntea, îl sărută... O voluptate nespusă îi cuprinse tot corpul... inima lui tremura... era slab, ar fi voit să moară în acel moment...

-- Ai milă de mine, rugă el cu glasul muiat, ai milă de mine...

Ea se-mbracă iute în hainele cu cari fusese îmbrăcat el pe scenă... Ce frumoasă era astfel... Era un pagiu frumos și melancolic, un Hamlet-femeie...

-- Astfel mă joc cu tine... ca tigresa cu prada sa... Căci ești prada mea, Angelo... fiecare sărutare a mea va fi un voluptuos martiriu pentru tine... fiecare-mbrățișare un iad de întunecoasă și dulce durere... Asta-i voluptatea cea crudă a chinului... așa voi să mă iubesc... Ea surise așa ca și când gura i s-ar fi ncrețit spre sărutare.

Dar acum se stîrni mîndria lui veche... El recăzu în răceala și impasibilitatea sa...

-- Să vedem... zise el...

Îi era somn de osteneală și poate că această osteneală îl făcea imperceptibil pentru nouă dureri și nouă delirii...

-- Haide, zise ea, să ieșim de-aicea. .

Ea-i legă ochii... și ieșiră iute în aerul cel rece a nopții de iarnă. Afară aștepta o sanie a cărei cai băteau pămîntul de nerăbdare... Cesara-l apucă pe Angelo-n brațe ca pe un copil, îl aruncă în sanie, într-o blană mare, sări și ea lângă el, înfașă blana împrejurul lor amîndurora... Caii începură a zbura și ei erau învăluiți ca-ntr-un cuib pufuit de vrabie,

își scoteau capul numai când voiau... Ca și când ar fi fost acasă-n pat sub o plapomă de pene trasă peste capete... astfel li era lor acum... Ea se juca cu el, îl strîngea-n brațe, îl desmierda ca pe-un copil or ca pe o pasere pe care ar omorî-o stringînd-o și desmierdînd-o... Și fața ei netedă, plină, dulce s-alătura de fața lui, el o simțea ea și când i-ar fi sters fața c-o catifea, gura ei se lipea de urechea lui...

— Sunt demonul amorului, zicea-ncet, sunt un drac, s-o știi, s-o știu... Mă prind de tine ca iedera de stejar pînă ce corpul tău se va usca în îmbrățișările mele cum stejarul se usucă supt de rădăcinile iederei... Te nimicesc, voi să-ți beau sufletul, să te sorb ca pe o picătură de rouă în inima mea însetată... îngere!

Ea-l înlănțui cu brațele și cu picioarele... îl strîngea tare la piept, ca și când ar fi voit să-l sferme... ca și când n-ar fi voit ca pieptul ei să se îmfle... Singele lor ferbea ca mustul îngropat în pămînt... li se părea c-ar fi țîșnit pin pori și dacă ea și el ar fi avut rane la pieptul lor... desigur că în acest moment de viață concentrată singele lor ar fi comunicat reciproc și-ar fi concrescut organismele lor ca doi trunchi de copaci.

O voluptate era, aproape de desperare, o amărăciune dulce, care-i rupea parecă nervii și creierii, o slăbiciune molesitoare cuprinse corpul... Toată natura lui semăna a coardă întinsă peste măsură, care trebuie sau să se rupă sau să se-ntindă astfel încît să-și piardă pentru totdeauna toată elasticitatea...

El se zbătea în brațele ei ca turturica în ghearele vulturului și părea că asemenea mielului, care caută cu gura lui gura lupului spre a-l sărîta, căci nu-l cunoaște și crede că-i dănele, astfel el, în slăbiciunea sa copilărească, căuta fără de voie gura ei, ea și când ar fi zis: „Sunt timid în căutarea lor... prevină gurei mele însetate, cruță simplitatea mea și dă-mi sărutări numai de-i vedeai că gura mea se-norește ușor... nu știu cit de mult mă costă ea să dau gurei cea [ronă]* ușoară a dorințelor mele cari mi-a împlut inima și sufletul

cu rădăcinile lor, astfel încît dacă-i vrea să le smulgi, ai smulge viața cu ele... Sunt ca floarea cu rădăcini adînci... cîine cunoaște de gura floa[re]i ce adînci sunt rădăcinile ei? Dar cine cunoaște să-i previe dorințele..." Și ea pricepu din mina lui ce luase o rară expresie de inocență, din mina lui de copilă-namorată... că el, cu toată neenergia mișcărilor lui, murea de amor... L-ar [fi] putut omori acum fără ea să reziste, fără ca s-o simtă chiar, atît era cuprins de iubire... așa cum fluturul s-aruncă-n foc... așa cum efemeridele mor în atingerea lor amoroasă...

Ea-l duse acasă... El era beat, turburat, abia se ținea pe picioare... Ca pe un copil somnoros ea-l dezbracă, îl puse în pat, îl înveli... apoi îi mîngăie încet fruntea pînă ea văzu e-a adormit... de supraosteneală, de zbuciumarea inimei lui el adormi adînc... Ea se uită zîmbind la el.. căuta flori ca să-l împle cu ele... găsi o roză-n fereastă, o rupse, o sărută și i-o puse apoi lui pe gură...

— Sărutarea mea să rămîie pînă mîni dimineată pe gura ta, ingerel șopti ea încet. Îmi pare că n-am iubit niciodată astfel, zise ea zîmbind... ba-mi pare că, față cu acest amor, n-am iubit defel... simt toți demonii în mine... îmi e ca și cînd [fi]n fiecare picătură de sînge, aș ave o scînteie de durere și voluptate... Toți ceilalți cum erau ei?... agresivi, dulci, complementatori, afectați, lăudăroși, înamorați... Acesta se lasă iubit... își lasă sufletul frămîntat de cugetările și îmbrățișările mele, ca o bucată de ecară de o virgină albă... și rezistă... Cu atîta frăgezime și slăbiciune unește atîta intensivă putere de rezistență... floarea mea cea tină... pareă mi-e milă să te smulg... Ah! sunt nebună... Ce-aș da eu ca această simțire să ție vecinic în voi; în cîrînd va fi vestejit, în cîrînd sufletul și inima lui se vor răci și îmi vine să plîng... îmi vine să fug, să las pe astă virgină cu chip de Adonis să înflorească în umbra cugetărilor lui melancolice... și să meară cum o floare moare, cu toată primitiva ei frumuseță... astfel cum a mai murit odată... de gîndeai că

e un inger înmărmurit, să nu-i brăzdeze pasiunile fața lui cea netedă și rotunzită în ovalul ei, să nu se usuce, să nu devie urite aceste irezistibile umbre de tristeță zugrăvite cu măiestrie sub umerii feței lui... Și cu toate astea.. Ah! am prejudiții! *Eu* am prejudiții. Aide, demone... Nu este cel întâi, nu va fi cel din urmă, zise ea zimbînd c-un fel de ură... să concedem, zise ea cu vocea îmblinzită, să concedem, *Cesara*, că este unic în felul său.

El se trezi a doua zi tirziu... Era atît de obosit ca și cînd l-ar fi bătut măr și l-ar [fi] învălît apoi într-un cerșaf ud și rece... Avea friguri... imagini turburi, chipuri negre amestecate cu nouri, astfel era cadrul închipuirii lui... era în acea dispoziție în care se află un om care a trecut prin tortura închizițiunei și-acum se află, cu membrele zdrobite, într-un pat moale... durerile sunt întunecoase însă nu tari și devin sfișietoare abia la atingere...

„Trebuie să fug de ea... trebuie să fug de ea... căci dacă m-ar omori numai n-ar fi nimic... dar are să mă tortureze, are să-mi omoare nerv cu nerv, gîndire cu gîndire, bucată cu bucată din creierii mei s-ar muia sub sărutările ei... Ah! și cum știe femeia asta a săruta... te trec fiorii... cu fiecare sărutare mori, spre a învia și a muri din nou sub o alta... Dacă-ș fi fost îmbracat în cuirasă de fier și m-aș fi luptat în turnir, corpul nu mi-ar fi atît de zdrobit ca sub îmbrățișările ei. Într-adevăr pare că s-a lipit de mine și mi-a supt prin toți porii ei singele din carne, sucule din nervi, puterea din mușchi... E teribilă femeia aceasta sau, [mai! bine, demonul acesta...”

Astfel, obosit de orgia sufletului său se-mbracă, se uită în oglindă... [O] umbră viorie îi colora fața.. era vinăt de palid ce era... Dar astfel era și mai frumos de cum fusese vodată... „Sărutarea [ta]* de dimineață, sărmanul meu Angelo, zise el zimbînd cu tristeță... să sărutăm această gură, care nu mai este vergină...” El s-apropie și sărută chipul lui propriu din oglindă...

Deși era cald în casă, minele erau reci și degetele supte, încît aprinse într-o ceașcă de porțelan spirt de viorele, ca să-și încălzească minele la flama vinătă-roșie... Ieși în grădină să se primble prin cărările ninse, prin arborii desfrunziți cu ramurele-necarcate de omăt și îi părea c-a fost bolnav... îi părea că e un reconvalescent ieșit pentru prima oară din camera lui de boală... Și se sorea în soarele de iarnă și parecă eternul părinte al vieții îl implea de sănătate și-improspătare..., „Nu! Nu! nu voi s-o mai văd...” El vedea în ziua caldă de iarnă copii jucindu-se pe strade și aruncindu-se cu mingi de omăt... chicot, ris, veselie... Toată natura naivă și bucuroasă că trăiește, numai [el] întunecat, nefiind bucuros de viața lui, el cu naivitatea lui pierdută, cu ochii adînci, cuminiți, însă fără de speranță... „Și se zice că nu e fericire-n lume”, murmură el... O fată rumenă și grasă, într-o scurteică blănită și cu minele-n muf, trecu de brațul unui tînăr, chicotind, surizînd din cînd în cînd cu șireție, uitîndu-se e-o galișă vioșie și pe ascuns în fața companionului ei... ochii ei căprui erau viață, bucurie, naivitate... „Ah! gîndi el și-i privi... cum [nu] am tinereta lor sufletască... cum nu sunt ea ei... fericită!”

Spre sară veni de Lys să-l ia din nou...

— Nu mă mai duc... nu voi s-o mai văd...

— Nu vei mai vedea-o, îți promit...

— Atunci... atunci, haide!

După ce-i legă ochii, ei ajunseră iarăși cu sania în curtea descrisă deja. Coborîră scările în suteranele amicilor întinericului... De Lys îl lasă singur... El își luă legătura de la ochi... Se afla într-un cabinet mic, tapisat cu negru... Un cămin de marmură roșie, cu foc, o oglindă-n părete... covoare moi pe jos, o masă e-un sfeșnic de argint, două jilfuri cu sprijoane nalte...

Cesara intră...

— De Lys m-a mințit, îi zise el cu imputare, iartă-mă... dar n-am vrut să te mai văd...

Era ea foarte tristă...

— Bine, bine, înțeleg simțirea ta... vrei o fericire calmă, pe care eu nu sunt în stare a ți-o da... simți că amorul meu obosește... dar cine-ți spune că mă iubești... Din contra, dacă vrei eu îți aduc în brațe îngeri de copile... blonde, la[c]rimi de aur... căci eu sunt servul tău... eu sunt un demon, o crezi asta? zise ea-ntunecată — trebuie s-o crezi până ce ești încă liber de a te desface de mine... până ce nu e prea târziu... căci nu voi să te-nșel asupra viitorului tău... te vei usca sub suflarea mea ca o floare dezlădăcinată în arșița soarelui de vară... Trebuie s-o știi. Îți trebuiesc angeli? Voi ști să seduc angeli pentru tine... numai să nu te dezguste...

Un zîmbet de nespusă și sintă fericire trecu pe buzele lui... Ea făcu o mină de scribă și despreț cînd văzu acel zîmbet... Ea cetea din espresia feței toată cartea sufletului omenească...

— Ți-aduc îndată ceea ce voiești... un angel... De Lys, zise ea deschizînd ușa, exemplarul nostru de crin, care de ieri oftează după Angelo...

În acest interval Cesara se uită-n oglindă ca să-și compue fața. După un moment se puse-n fotoliu... Niciodată Angelo nu văzuse atîta bunătate și blîndeță exprimată pe un chip de om ca acuma-n fața ei... Era îngerul milei și-a îndurării... El se uită mult în fața ei, apoi se-ntoarse și se uită în jeratic... astfel încît nu-l puteai vedea de spata naltă a jîțului... Ușa se deschise și el auzi un glas dulce și molcom, auzi foșnind lin o haină de gaz, auzi atingînd picioare mici și ușoare corvora moale...

— Bună seară, Cesara, zise ea c-o copilărească veselie...

El se uită îndărătul scaunului...

Cesara păstrase încă espresia de nespusă gingășie, complezență și bunătate, care și-o compusese lîngă oglindă...

— O, Lilla! copilul meu! vino-neoaci la mama ta să te sărute... Ce frumuseică ești... ești un înger... un boboc de roză... cum să te numesc numai... Spune-mi cum ai dormit...

— Ah! n-am putut dormi... Nu mi-a putut ieși din mințe... știi tu cine... n-l nu spun numele...

— A... A... An...

— Nu... Mă tradezi mie însăși... Și-mi părea că-i țin capul în mini... părea că-ngenuchease naintea mea și mă uitam în ochii lui... și mă uitam... și mă uitam... și parcă m-aș fi uitat vecinic...

Angelo asculta zîmbind.

— Și-apoi știi tu... îmi părea că și el se uită la mine... Ah! cum? Nu știu cum... Ce să-ți spun... Astfel așteptam nu-mai și vise vii treceau pe lângă ochii mei... Ah! cum aș fi în stare să-l iubesc... parecă i-aș săruta minile dacă mi-ar permite...

— Dar dacă el ar ști că tu-l iubești... dacă el te-ar iubi asemenea, îngerașule!

— Nu, spune o, nu spune... Ah! nici gîndesc la asta... știu eu că nici gîndește la mine; o sărmană fată proastă...

— Dar, vezi tu, tocmai asta iubește el în tine, zise Cesara cu glasul plin și moale... naivitatea ta... el ar vrea să desfășuri acele foi ale inocenței spre a se uita în hobocul de roză, în înțelesul acestor nerozii dulci de care ești în stare să spui o mie pe zi... și fiecare gentilă, fiecare interesantă... Cîte enigme i-ai dat tu asară de ghicit, de-și sfarmă capul cu ele... Tu nu știi puterea ta, tu guriță de roză ce ești! sau ești și-rată, de te faci că nu știi!

Elli rîse cu glăsciorul ei de argint...

— O! eu știu că sînt frumuseică, zise ea înecată de plăcere, știu că plac... dar zău, ți-o jur, Cesara... nu știu că el mă poate iubi... Ochirea lui era așa de rece pentru mine... pe cînd eu... eu aș fi murit ca să-l sărut o dată...

— Mă duc să-l chem... zise Cesara rîzînd și bătînd din palme de bucurie.

— Nu, nu, nu! et rog! Cesara, pentru D-zeu...

— Spune că-ți pare bine dac-ar veni...

— Nu... zise ea afirmînd cu capul.

— Zi că-l iubești.

— Nu! zise ea plecîndu-și capul pe piept și jucîndu-se cu colțul șorțului...

— Mă duc, mă duc... o guriță, ingerașule...

Elli o sărută cu gura plină, cu grațitudine... Cîsara ieși și-nchise ușa cu cheia după sine...

Angelo și-ntoarse jîltul spre ea...

— O, d-le! zise ea speriată și toată pudoarea, toată inocența, o lină indignație, imputare, o lume de simțiri contradicătoare îi jucau în față...

El ingenunche la picioarele ei...

— Te-ai supărat — întrebă el cu blîndeță.

— Da!

— Să ne-mpăcăm dar, vrei?

— Da!

— C-o guriță, așa-i...?

Ea clătină din cap...

Dar el șezu lîngă ea... îi prinse capul cu mîna, îi întoarse fețișoara ei roșie, care se uita cine știe unde, drept în fața lui ș-o sărută... El simți că și ea-l sărutase, dar așa de lin, așa de abia mișcat... încît ar fi putut spune că nu l-a sărutat... Ea-l respinse c-o mînă de la ea...

— Tu nu mă iubești. . știu, Elli... nu mă săruți măcar...

Ochii ei se implură de lacrimi.

— Nici nu mă crezi măcar, zise ea încet.

— Atunci sărută-mă.

Ea-și lipi gurița ei de buzele lui... de i se părea că i s-a lipit un fruct copt și dulce de gură... el îi supse o sărutare...

— Ce dulce știi tu a săruta, Elli...

— Ah! n-am învățat de la nimeni... Asta vine așa numai... N-o știi orișicînd...

— Atunci de ce [te] depărtezi de mine... vino ici în brațul meu...

O atrase încet pe pieptul lui...

— Ah, uite! zise ea... ce rău îți stă legătoarea la gît... ea drese cu mînuțele ei legătoarea... și apoi nu-i nici piep-

tănat cumsecade, hahaha! Și lipsește un bumb de la manescă.

— Mi-a căzut în sin, Elli... caută-l.

Ea-și băgă mîna-n sînul lui. El [o] prinse ș-o apăsă pe inimă...

— Nu găsec, zise ea închizînd ochii de roșie ce era... apoi îi redeschise și se uită c-o cuminte și tristă seriozitate drept în ochi... Parcă vrea să-i zică: „Eram să-ți zic o vorbă grea, dar n-o mai spun“.

El îi deschie ei sîni...

— Să caut butonul meu diamant, poate a căzut între sîni tîi...

— Nu, nu, zise ea apărîndu-se.

— Iacătă-l, zise el, lipindu-și gura de fragul mărului de zăpadă ce ieșise de sub corset...

Ea se apăra de desmierdările lui, dar se apăra lin și mai mult pentru că se cuvine... De mult nu mai avea puterea de a-i refuza ceva...

El stinse lumina și un întuneric adînc acoperi suspinul lor de amor.

Pe cînd Lilla și Angelo erau într-o stare dezordinată, unde hainele parte căzuse de pe ei, parte atîrnau în toate părțile și ei pe jumătate goi dormeau strîns îmbrățișați pe sofă, gură-n gură, intră Cesara c-o lampă-n mîni în casă și se uită la ei... Ea era palidă, serioasă, tristă... Ținea în mîna ei un cerșaf alb și mirositor și-l aruncă peste mire și mireasă, apoi se puse-n fața focului și se uită multă vreme în ultimele urme a jeraticului. Ochii ei se împlură de lacrimi... apoi se sculă repede, ridică colțul cerșafului, descoperi capul lui Angelo și-i sărută fruntea:

— Ai să-mi plătești tu asta, copilul meu, ai să mi-o plătești!

Apoi ieși din cabinet.

A doua zi Lilla îmbla cam pe lingă păreți și nu i se uita nimănui în față... Angelo era de-o paloare umedă, ochii-i

erau turburi și moi în cap și pierduse din demonica lor strălucire.

Ea se-mbrăcase și-i ajută și lui, îi îmbumbă cămeșa la git, îi făcu fiongul de la legătoare... Era blindă ca un miel...

— Așa-i că mă iubești, Angelo?

— Mai întrebi... Lilla, erai de mult venită în societatea asta a Amicilor întunericului?...

— Ah? să-ți spun cum... Eu te-am văzut pe tine în saloanele doamnei N. Mi-ai fost recomandat, dar tu te-ai uitat așa, pe deasupra, la mine, mi-ai spus o banalitate și te-ai dus apoi... Și eu te urmăream, priveam în vo oglindă ca să te văd în colțul de fereastră în care ședeai... stam seri întregi, plîngeam nopți întregi... ah! cum te iubesc, Angelo, zise ea înecîndu-i fața cu sărutări... Într-o zi s-apropie doctorul de Lys de mine. Se uită în ochii mei cum știe el a se uita — ciudat adică...

„Iubești pe Angelo, d-șoară“, zise el cu tonul fără espreșie și firesc, cum e felul lui de a vorbi...

„Nu“, zic eu.

„Haide-n astă sară în clubul Amicilor întunericului, dacă vrei să-l vezi...“

„Dar nu voi să-l văd...“

„Sania mea te va lua“, zise el...

„Dar nu voi să merg cu sania d-tale“...

„Ea va sta la la portița grădinei d-tale“, zise el, ridicîndu-se și surizînd.

Angelo, m-am dus noaptea în grădină, am deschis porțița, m-am pus în sanie și iată-mă-s.

Ea luă dreepta lui în amîndouă minutele, o bătu și o sărută apoi...

— Lilla!

— Lasă-mă, Angelo... eu nu mai am ce-ți da... ți-am dat tot... De mult n-am mai fost stăpînă pe mine, de mult eram toată a ta... Ai milă de mine... Dacă ai crezut că sunt cuminte... iată cumînția mea toată... dacă ai crezut că sunt frumoasă, iată frumuseța mea toată... Toată fața mea e sfințită de săru-

tările tale... de nu mă poți iubi pe mine... iubește-ți sărutările tale, Angelo, iubește-mi ochii mei, căci te-au privit, caci s-au lipit razele de frumuseța ta... iubește gura mea [căci] s-a atins de a ta... Iubește-te pe tine în ființa mea... Angelo, zise ea plângînd și lipindu-se spasmodic de pieptul lui, și apropiindu-și gura de urechea [lui]: iubește-ți copilul tău...

El nu răspunse nimic. I se părea că e un delicvent.. că o vină mare apăsă sufletul lui....

— Și cum vom trăi noi, întrebă zîmbind cu tristeță....

— Cum? Ah! iată cum... iată tabloul ce mi-l zugrăvesc... Dimineața, cînd veni dormi încă, te-oi săruta pe ochi și te-oi scula... apoi ți-oi aduce cafeua și cameșa cu butonii puși, și ciorapii, halatul, fesul, o țigară... te-oi îmbrăca, apoi te-i duce la treaba ta... și, rămasă acasă, voi șterge colbul de pe cărțile tale, voi aranja hîrtiile, voi drege penele stricate și cînd vei veni acasă va fi masa pusă... pinza albă, farfuriile curate, paharele limpezi de clare... după masă vom ședea la cafea, vom vorbi nerozii... apoi, adaose încet abia mișcîndu-și buzele, apoi... zic și eu, de... vom ave copii... un băiet... frumos ca tine, icoana ta, ș-o fetiță ca min... Ah! vom fi fericiți....

— Da, fericiți! murmură el încet și-ntunecos. „O, Cesara! suflet de demon, gîndi el, cum citești în sufletele omenеști... cum vezi în ele scris viitorul, cum pricep zîmbetul tău de despreț de ieri.“

— Dar tu pari trist, dulcele meu amic... de ce?

— Sunt obosit, femeia mea, dulcea mea femeie, nimica alta....

— Acuma mă duc, ca s-ajung acasă.... Vei veni să mă ceri, nu-i așa... Vino azi... voi aștepta cu nerăbdare venirea ta... Oh! cît te mai pot iubi....

Ea-și aruncă mantila pe umere, îl sărută și dispăru pe ușă....

El rămase trist....

„Va să zică asta-i viața mea viitoare... Adio visuri orbi-
toare... am devenit umil bărbat al unei mici femei... Vom
avè copii.... mi-o aduce halatul și papucii dimineata.... Ah!
dar o dezgustătoare perspectivă de urit și monotonie...”

Cesara în haina ei de Hamlet ridea într-un colț al odăiei.
D-zeu știe cînd și cum se furișase-n casă... La vorbele lui
vorbite încet, însă destul de clar, ea trase-un hohot ironic și
splendid de răceală....

— Taci! taci!

— Ei bine! iată dar idealul tău... iată viața ingerilor...
iată scopul, pe care natura voiește a-l împlini prin aceea c-a
îmbracat acel bobocel de fată cu naivitate și grații... un băie-
țel... o fetiță, aerul odăiei apăsător de voluptatea patului conju-
gal... un pat cu cersafuri cari trebuiesc foarte des schimbate...
N-a rezistat mult ingerul, nu-i așa... Se grăbea natura să-și
împlicească scopul ei măreț, reproducerea neamului omenesc,
și și-a asigurat această împlinire prin îmbrățișări multe, prin
duple rezistențe, prin vorbe cu două înțelesuri.... o! o! pfui!
bahaha! Ei, ce faci. [fugi]*?...

— Te-ai ucide. Cesara, de drept ce ai! Mă desprecieri....

— Și orb nebun ce ești... nu vezi tu că ești o unealtă,
că bucurii, dureri, pasiune, plăcerea ce o ai pentru-un sin
femeiesc, care nu contribuie nimic la voluptate, plăcerea ce
o ai pentru-o fată naivă, căci cu cît va fi mai naivă, cu atît
mai greu li va veni în minte să-și ucidă copilul... nu vezi că
ești o unealtă în minele unui demon, că ești jucăria simțirilor
tale, că nimic ce ai nu e al tău, că tu ești cauza involuntară,
pe care natura, sau numește-o cum vrei, își scrie așa-numitele
scopuri mărețe.... Nu vezi tu că legi, state, monarhi, religii
nu sînt decît aparatul greu pentru a face cu putință acest
act murdar de reproducere și a vă arunca apoi în brațele
monotoniei meschine, a urîtului, a ridiculului, a unei vieți
care-mi face greață?... Te-nchipuiesc cu halatul înflorit, cu
fes în cap, cu papuci, cu ciubuc, c-o clăie de copii, c-o ocupa-
țiune monotonă și somnoroasă; apoi vei muri, și copiii tăi
cei de spirit vor repeta aceeași viață spirituală...

— Ai drept... asta mi-o spun și eu... taci, risul tău mă supără....

— Și de ce aș tăce... zise Cesara-ncrucisîndu-și minile... Tu ai pierdut pe această copilă... Tu știai că n-ai s-o poți iubi, puteai cel puțin ști că ea nu-ți va ajunge, și cu toate acestea ai avut-o ca pe soția ta... Ai nefericit-o... Crezi că-mi trece prin minte să-ți cruț muștrările de cuget... nu! de aceea sunt un demon....

— Dar tu mi-ai adus-o....

— Spun că nu?... Da.... sunt liberă eu de a încerca să seduc.... De ce te-ai lăsat sedus?

— N-am remușcări....

— N-ai.... Bine.... Copila va fi alungată de părinți... va naște-n sărăcie... Va fi o femeie pierdută.... dacă n-o vei lua de soție.... Dar tu o vei lua. Vei ave o viață de urît, vei imbla după alte femei.... eu voi îngriji ca ea s-o știe aceasta și atunci adio pace casnică, atunci abia vei vedea ce va să zică iadul pe pământ.... A! pân-acum n-ai nici idee... Pân acum melancolia ta și coloarea neagră sub care privești lumea sunt teorii sure pe lingă realitatea ce te așteaptă....

— Voi suporta inevitabilul....

— Adio, Angelo....

— Cesara!.... Cesara... murmură el încet plecîndu-și gônunchii la ea... te iubesc.... nu poți tu ierta....

— Ce să iert? Te iubesc eu?... Ea ieși repede din casă.

— Lilli a venit apoi la mine, trimisă chiar de tatăl său, ca să-mi ceară din nou scuze... I-am spus că tu n-o poți lua de soție și am explicat punctele mele de vedere.... A plins mult biata fată.... dar voi ști eu s-o mîngîi.... Am un camarier care nu e de desprețuit....

— Cesara!

— Ei, D-zeul meu! dar tu ești nebun... Ea va fi fericită în felul ei.... Vino-neoace și suge rana asta... nu vezi că-mi curge sîngele pe haine....

El își lipi buzele de rana pieptului și supse acele picături de rubin ce pareau a curge pe zapadă.... Ea-i ținea capul cu minile... apoi îi ridică capul și sărută gura lui roșie de singe... Asta drept mulțămire.... Ea-și acoperi sinul, îl ridică pe brațele ei ca pe un copil, îl strinse la piept, îl desmierdă...

— Cum mă faci să patimesc, șopti el încet.

— Bine, încă n-ai cunoscut tu ce voi eu ca să cunoști.... Amicul meu, ai alegerea între două lucruri: între urit, ordinar, meschin, și între durere, pasiune, turbare... între Lili și mine. Eu nu te-nșel, ți-o spun dinainte: Eu voi usca viața ta de m-alegi pe mine.... eu te voi omori... dar nu-ți voi coase halat, nici ți-oi împleti pungi de tutun... eu te [voi] despera.... dar nu ți-oi face copii.... De un singur lucru te asigur, nu ți se va urî cu mine, poate însă ca mie să mi se urască cu tine... atunci, se-nțelege, se sfirșește totul.... atunci știu că vei trebui sau să mori, sau să nebunești.

Ea-l juca pe genunchii ei, își băga minile-n sinul lui și el simți înnegriindu-se lumea-naintea ochilor lui....

— Ah! aș rezista de mi-ar mai fi cu putință, zise el cu durere.... dar acum,... acum când aș [da] toată lumea pentru o sărutare a ta și viața mea-mpreună... acum e prea târziu, diavol de femeie ce ești....

— Voluptatea cea crudă a dorinței și a durerii.... iată ce-ți ofer... De un lucru fii sigur: te iubesc. Nu te lasa înșelat de împrejurarea că amorul samănă așa de mult cu ura.... Aș fi în stare să mă las ucisă pentru tine...

Ms. 2255, 92 r./1 — 129 r./38 + AUR, MĂRIRE
ȘI AMOR, 85 r./39 — 90 r./44 + 130 r./45 — 158
r./78 (în numerotarea dublă: a Bibliotecii Aca-
demiei R.S.R. și a autorului) (cc 1872—1873)

[LEGENDA CÎNTĂREȚULUI]

De mult, de mult a fost un Împărat în țara departată a
Indiei și avea o fată frumoasă cum nu se mai povestește,
bălaie ca o lacrimă a soarelui, dacă soarele a plîns vodată.

În nopți cu lună, cînd se primbla prin întunecealele dumbravi de laur ale castelului răsărit din rădăcini de stîncă, auzea un glas frumos — parcă de privighetoare și totuși era de om.... O arfă — asemenea sunetului blînd și regulat al valurilor mării, o acompania. Era un paria cîntăreț, care iubea pe fata de-mpărat. Ea-l văzu răsărind prin crenguțe la lumina de lună — era nalt și frumos. Pletele negre se ridicau deasupra frunții mărețe, ochii străluceau în bolțile lor ca două flori de întunec topit. Ea-l iubi, căci nici n-ar fi știut să facă altă, așa era de frumos.

Într-o noapte — printre mreje de frunziș [1]ntunecat de oliv și laur, suspenda luna ca o pavază de aur, el stă-nge-nuncheat la picioarele ei și, [cu] capul culcat în poalele-i albe, se uita lung și-ntunecat c-o privire de profet în întunecimea cea blîndă și albastră a ochilor ei mari. Cu minele ei dulci ea-i netezea părul — cu gura-i încrețită de amor ea-i săruta fruntea.

— Ce frumoasă frunte ai tu — coroana lumii s-ar mîndri să șadă pe ea.

— Ai dori-o tu? zise el și ochii lui se deschideau mari, ca doi luceferi.

El se sculă și o privi. Numai Împăratul Saharei — leul, privește astfel — o dată în viața lui, cînd iubește. O strînse-n brațe și se duse-n lume.

Adio, stea — amor, tot!

Noaptea era clară, tacută mare. Numai valurile sfinte ale Gangelui murmurau lin ca înțelepciunea vremilor. Simbol uriaș al timpului. Paria se uită lung în el, și-l înțelese. Auzi vorbirea sintelor sale origini, înțelese ce este aceea ce mișcă cele trecătoare ale pămîntului. Își sfarmă arfa de o stîncă și se duse-n sus. Răscoli popoare contra regilor și legilor lor, răsturnă regii și marii pămîntului și în fruntea acelor popoare, unele de origini sinte, altele de origini obscure, el curgea de-a lungul riurilor mari și răsturna imperii și și le supunea șie.

Popoarele-l iubeau că era drept și bun, regii se temeau de el. Era împăratul lumii și Domnul tuturor celor trecătoare.

Atunci se duse la castelul răsărit din rădăcini de munți.
Intră în înaltele hale ca să puie coroana lumii pe fruntea
mirosei lui — dar întinsă, albă ca o ceară mărmurită, moartă
era iubita lui. El nu auzi nimic, nimic — numai valurile
sinte ale Gangelui vuiau ca un răsunet depărtat și ironic
în urechile lui — își plecă fruntea și zise: „La ce? La ce?” —
apoi o apucă-nspre pustii și nimenea n-a mai auzit de el.

Omul ca iarba, zilele lui ca floarea cimpului.

Ms. 2259, 272 r.v. -- 273 r. (cca 1872)

[ISTORIA UNEI LACRIME]

Și flori de gheață din forești
Parea-mi un codru verde
Cu zine blinde din povești
Ca buciun ce își pierde
A lui glas blînd din soare
În văi și în ponoară.

Și pe cînd eu îi povesteam
Ce văd în flori de gheață
S-apropia și el de geam
C-o adîncită față
S-apropia și zise: vezi
Colo pin tufe-un titirez
El înblă dup-o zînă.

Găini și [luntri]* eu faceam
Cucosi mari de hîrtie
Pe scena mesei le puneam
Să joace comedie
Și-n cas-am adus un gînsao
Înamorat și-n veci burlac
Să facă pe suflorul.

Icoanele vii îmi pareă
Lui Sfintu Nicolae
O muscă-n barbă noi i-am [pus]
Să văd de n-o [să] sae
Dar el sta trist și mohorit
În cadrul lui posomorit.
Cu ochi rotunzi și chel

Sintu parecă serios
Și mut n-a lui gîndire
La jocul nostru zgomotos
Nici muștră nici zimbește
Și ni pareă așa străin
De ce sta mut și nemișcat
Parcă temeam ca [nu]*-ntr-o zi
Să-l auzim că strigă.¹

Și pare că, repetindu-mi-se atît de des cum că pe icoana aceea este un sfînt, mi se părè firesc lucru că acel sfînt gîndește, altfel la ce ar fi stat așa serios în cadrul lui cu fruntea pleșuvă, cu ochi-rotunzi și cu barba creată și albă. El era de mult amic cu dînsul.... și ciudat, cînd rămînea singur-singurel în casă, se pornea la vorbă cu moșneagul și-i povestea tot, tot ce-i trecea prin cap și bătrînul pareă zimbea a rîde. Dar de zis nu zicea nimica. Altfel, cum că icoana era vie, de asta nu se-ndoia defel. Știa că o icoană ștearsă și veche nu se pune pe foc, ca să ardă, ci dacă nu încape-n părete, îi dă drumul, cel mult, pe pîrău la vale.... căci sfîntul ce o să

¹ După cum se poate lesne remarca, versurile reproduc imagini și din partea a doua (f. 169 r.), precedînd textul în proză cu un preambul versificat pe care noi am considerat că este cit se poate de justificat să-l reproducem la locul lui din *ms.*, adică la începutul însemnărilor de pe ff. 168 r. — 170 r. Ar fi aceasta și explicația pentru care el „nu figurează” în volumele I—V ale poeziei eminesciene, îngrijite de Perpessicius.

facă, dacă-i dă drumul în lume. Găsește pe drum vo biserică pustie și intră[-n] ea și se face preot... or intră într-un copac și, după multă vreme, ciobanii îl găsesc sub coajă și fac în acel loc minăstire închinată lui.. și icoana face minuni, lumea se miră. „De aceea s-a fi ștergind icoanele, gîndi el, pentru că vor să meargă-n lume să facă minuni. Așa-i, sfinte Nicolae?” El nu răspundea. „Ădică-i drept.... [ca unui]* copil sărac, mie nu-mi răspunde. Dar am să-l chinuiesc, poate că mi-a spune ceva.“ Îi puse o muscă pe barbă, bătrînul parcă clipi din ochi.... „Îl supără, da nu răspunde.“ Dar ce-i trebuia lui să-i răspundă, numai să-l asculte. Și icoana-l asculta ș-ar fi ascultat cît lumea cite i-ai fi spus. Și el îi și spunea povești, planuri ce-i trecea pînă mînte.

Sunt ochi în lumea aceasta, care au deosebită plecare pentru tot ce [e] miniatură. Dacă iarna ți-ai închipui că copacii de gheață din geamul ferestrei sunt un codru verde și-n el petrec zîne din povești, el s-apropie cu fața adîncită și zice: uite, sub tufa ceea un titirez, s-a amorat foc într-o zîină, uite cum se ridică din călcîie și se uită la ea. Și dacă ți se pare c-auzi cîntec de buciurn și fluier din acel codru verde, el va asculta cum îi țiuie pînă ureche și-ți va spune anume aria ce s-aude. Un asemenea om face cucoși de hîrtie și-i pune să joace comedie pe masă, e-n stare să-ți spuie dacă o muscă surîde, ce planuri diplomatice împlă pînă capul unui paingen, ce idei asupra lumii are un gînsac. Și dacă-ți spune vo anecdotă or vo istorie, ea se-ntîmplă totdeauna pe terenul naturii minime. Dacă o foaie de trandafir a căzut pe un gîndăcel, smălțuit, a fost cu intenție.... regina a aruncat batista, în taină, uimitului ei servitor.... dacă paingeni încunjură c-un voal diamantin capul unei flori, pe cari cad apoi mîrgăritare[e] de rouă, el zice: vezi ce frumoasă mireasă. Și painjeni țes de la o tufă de flori la cealaltă un pod de diamant la mirele ce șade departe — pe altă tufă — s-adună nuntașii, un cîrd întreg de musculițe albastre ca oțelul...

furnicile sunt servitori, căci aduc saci albi cu miere și făină, ba țin cîte o iarbă în gură, cu care să apere de razele soarelui capul miresei. Clopoțelii albaștri a florilor sună de liturghie, albinele cîntă ca lăutari, bondarul în veșmint de catifea murmură pe nas ca un popă bătrîn, fluturii, donjuanii grădinelor, vin în cîrduri la nuntă — ci ceea ce nimeni n-aude a auzit miniaturistul meu, o nuntă în taina firei.

Dacă se uită la icoană, zice că a zimbit peste noapte și c-a rămas încă urma zimbetului. Dar unde?... Unde? n-o poți vedea, dar eu o văd. Va să zică icoanele trăiesc?... Se înțelege. Oare pictorul nu și-a pus în ea o bucată din suflet și cînd icoana s-a uitat la el, nu se uita el însuși la el însuși? De ce e vîioară veche e mai bună decît una nouă? Pentru ce zeci de maștri și-a pus sufletul întreg în ea — și le-auzi apoi, o armonie de suflete. De ce lemnul să fie neprimitor de viață.

Dar o arie? Crezi tu [că] o arie se naște numai așa. Cînd este întâi că artistul e un inel dintr-un șir întreg de oameni ce l-au preces, apoi că stă într-o societate. El rezumă în arie durerea celor ce l-au preces, fără cari el n-ar fi fost, împreună-tă cu a celor ce sunt. De ce plîng oamenii auzindu-l? Pentru că simt că el e o resumțiune a lor. Cine nu-i cuprins în această resumțiune nu plînge... nu are sens pentru [el] aceea arie.

Cugetați o copilă bogată. Părinți și protopărinți a fost bogați, va să zică a adunat în mina lor sudoarea, va să zică durerea altora. Din acest pămînt de osteneală, udat cu sudoare și lacrimi, iese [un] orin fragil și alb — ea. O arie-n gura ei, ca mirosul dintr-o garoafă. Nu este orce notă chintesentă din pămîntul din care ea a crescut? Dar putea să nu cînte... prea bine... și floarea putea să nu miroase, asta însă nu șterge originea mirosului, care e împrejurările din care a crescut. Și fiecare frumusețe este cristalizarea suferințelor universului, prin urmare și fiecare gîndire gingașă a ei, fiecă vorbă, fiecă cîntare. Iartă-mi o teorie panteistă. Cum se naște un organism și cu cît este el mai perfect. Elemente intră în luptă.

Lupta lor e mișcare... Se-mpacă... împăcarea este o formă oarecare.... cristal, floare, om.... Este o convenție a lor. Cu cât mai multe elemente s-a împăcat din [fierberea]* lor într-un organism, cu atita el este mai perfect. Dovadă toată natura organică. Este împăcare complectă.... atunci vezi armonia, frumuseța.... e imperfectă, atunci te pomenești c-un nas turtit, c-o [minte]* șuie, cu ochi încrucișați.... uriciunea și boala e semnul unei împăcări neperfecte, în care de es. un element are egemonia, se naște un natural nearmonic, contradictoriu.... De ce frumuseța este fragilă, zici tu? Pentru că împăcarea a o mulțime de elemente cere armonie și pace, pentru că dacă împrejurări de dinafară turbură această armonie elementele nu mai pot să refacă cele ce au făcut-o dată, va să zică frumuseța, dar dinăuntru ele nimicesc această convenție a lor turburată. De aceea rolul în genere nemulțămît al frumuseței, ea intră armonică într-o lume turburată, în care elementele și organisme sunt în vecinică luptă. Ea este cristalizarea durerilor din mijlocul cărora a răsărit, o armonie de ordine superioară, dar nu-ncetează de-a conține în ea elementele din care s-a născut.... Îmi vine adesea să scriu viața unui fir de colb, a unui miros de floare sau originile unei cîntări, dar mă tem că n-aș sfîrși cît lumea. Și totuși cred că, de la-nceput pînă la sfîrșit și pînă toate episoadele, ar fi foarte interesantă.... Uite la Irimie: un pepelea a fost tată-său, un pepelea străbu[nu]-său, e același. Pepelea care nainte c-o mie de ani facea gloase asupra unei strachine cu linte; uite la Veniamin: un năuc în vecii vecilor, și cu același năuc ne-om întîlni peste o mie de ani poate-n locul unde a stat odată această cafenea... va fi un lac aici și noi vom [fi] stalactiți... O lacrimă! ce cristal prețios! Să storci pămîntul — ah, ce! — să storci tot sistemul solar, nu capeti o lacrimă.... trebuie să treacă anume pînă mii de faze elementele din cari se compune acel lichid scump... Ah, cine-mi spune istoria unei lacrimi?

Bravo! *Istoria unei lacrimi* — spune-ne-o tu!

Toată viața îi trecea în tablouri nainte ochilor săi.. și o lacrimă îi curse din ochiul drept, una... ea era un cristal frumos, a căzut pe o scrisoare, scrisoarea fu închisă și sufletul... aroma lacrimii fu conservată. De atunci acel om n-a mai plîns. Destul c-a închis cartea cu liniște și s-a făcut ceea ce vedeți...
...căci acel om — sunt eu.

Trăia odată un om cu ochii uscați... Ciudat! de ce era ei uscați, pentru că ochii oamenilor tineri sunt umezi în genere — plătitori. Trebuie să fi fost o natură extremă ce nu cunoștea decît *bucuria* or *desperarea*. Gînd intermediar, seninătate, suris, melancolie, durere ce n'etaie[er]nt pas.

Ș-atunci o lacrimă curse.... una... Era viața lui pierdută în zădar. Viața unui om.... a părinților poate a unui șir infinit de oameni.... într-o lacrimă.

...Dar căzuse scursă în cafea și bîzie. Ce romanță cîntă, zise el! în această noapte, la lumina dulce a țigărei mele... Este o rîmanță italiană.... mi-aduc aminte de ea zî... zî... ehe:

Sul mare luciea l'astro d'argento....

[atunce]* va face glose asupra unui famen, căci va fi înaintat omul de nimic ce este.

Nu credeți că sunt în viața omului momente care rezumă-n ele soarta lui întreagă.... și-ți spun parcă.... auzi, așa, un țuit în ureche: Sunt eu! sunt eu!.... care, de cînd adică?.... Ș-atunci dac-ai însemna bine... orce vorbă dimprejurul tău este semnificativă, pentru că-ți pare ciudată. Ba nu zău... nu ți s-a părut vodată că o vorbă oarecare, sunetele ei sunt ridicole? Adesea numele tău propriu are această soartă... Ți se pare nu ș'cum ciudat și ridicol.... Ei bine, sunt ore întregi așa ciudate.... Pare că te cheamă cineva din urmă pe nume... te uiți, și nu-i nime. Ilm! Este ceva în toate astea... *Cine*

te cheamă? Rîzi, Pepeleo, fire-ai al dracului.... dar nu rîde...
cine te cheamă?

Ms. 2255, 168 r — 171 r. (cea 1874)

[SCRISOAREA CĂTRE ANGELA]

Și în ochi mi-ncremeniră
Multe-icoane și povești
Precum iarna se încheagă
Flori de gheață pe ferești

De [nimic sigur]* decît numai de durere, [corespunzător]* de țesătura cea fină și lesne de îndurerat a capului meu; îmi pare că ochii, urechile, creierii mei sunt o rană mare, cumplit de sensibilă, care la atingere a sunetului, a luminei, a pipăitului mă turbează de durere. Angela, ai pute fi tu îngrijitoarea acestui cadavru atît de receptiv față cu suferința, pentru [care] chiar cea mai mare plăcere e o suferință și mai mare, mai crudă, mai arzătoare de suferințele pozitive chiar. Degetele tale cele fine cînd mă ating mă dor ca o floare ce cade pe-un creier rănit — e o durere voluptoasă, fără de asemănare pe pămînt — dar cum mă doare! Și ochii tăi cei mari îmi ard ochii mei. I-ai văzut înfundați și roșii... ei nu mai au lumină decît pentru tine și tu-i orbești cu arătarea ta. Tu mă urăști — căci amorul este ură. Ură suspendată pentru scopurile unui demon care-a creat viziunea dureroasă a acestei lumi, și din care nu poți scăpa nici prin sacrificiu, nici prin virtute, nici prin moarte chiar... Și aceasta-i cumplit! Știu că voi reapăre în lumea arătărilor. Ce folosește să mă-ntreb cînd... este indiferent! Lipsa de dureri să dureze mii de ani este o clipă, un nimic... (Orît de depărtat ar fi începutul) e ca și cînd după un somn te-ai deșteptă... ce știi cît ai dormit... ți se pare că [naintea]* unei clipe... Numai durerea este timp, numai după ele [sic !] numărăm orele, zilele, anii noștri.

Ms. 2280, 28 r.v. (cea 1874)

... După această întâmplare minunată, Cavalerul meu își grăbi calul spre măgura unui deal departat, ca să treacă bălțile și mlaștinile periculoase ale Bugiagului. Dar abia isprăvisse jumătatea drumului și drumuri multe veneau în cruce și ori încotro se-ntorcea nu vedea în zare decit ponor, ponor pustiu și sur îl înconjura și nici nu mai știa încotro s-o apuce. Îl apucă noaptea. Era una din acele nopți negre în care luna plutește ca o pată abia văzută pe cer. Numai din cînd în cînd ea răsăsrea deodată în toată puterea ei pentru a lumina șesul sur și pustiu, pentru a dispăre iar pe ceasuri întregi. Îi era frică de hîrtopuri și gropi, calul era obosit, lui însuși îi venea să cadă din șea. Se dădu jos de pe cal și-și puse urechea la pămînt. Stătu multă vreme astfel, cînd auzi parecă, încet, dogit adînc un sunet de clopot... el tresări. Își întoarse ochii de unde i se păru c-auzise sunet și văzu o lumină turbure și pilpiitoare parecă. Apucă atunci calul de friu și-ncepu să meargă în pas [iuțit]* — deși abia putea de picioare. Dup-o bucată de loc se văzu oprit în cale de-un șanț pe care l-impluse trestia și buruienile de apă, care înconjura locul, de unde venea lumina — și cînd luna ieși pe-o clipă pentru a lumina locul el văzu o zidire veche și mare, cu cîte un turn la fiecare colț și cu o poartă uriașă în mijlocul zidului. Era o ruină mai mult — pareă pustie — acoperămintul se surpase pe-alocurea, murii pareau a se inclina neproptiți, ferestrele sparte, lemnăria putredă și năruită. Un podeț mișcător, mai mult putregăit, ducea peste șanț la curtea castelului.

El merse-năuntru. Lumina apăru în fereasta unuia din turnuri, apoi trecu, parecă purtată pin tot castelul, pe lîngă toate ferestile și dispăru. În aceeași vreme luna se cufundă după un nour negru, nelăsînd nici o urmă de pală macar și era un întuneric cum nu fusese. Tăcere mortală... Cavalerul își legă calul de stîlpul unui fel de șură, s-apropie de casă și merse-n față-î cu pași lini și abia auziți. Era liniște ca-n

mormint. El se uita prin ferestrele de jos, dar își fixa ochii într-un întuneric nepătruns și nu putea cunoaște nimica. După un scurt monolog merse la poartă, de-a cărei ușior era atârnat de-un lanț cu ciocan greu. El îl ridică, se răzgîndi, apoi bătu o dată tare. Toată vizuina răsună a deșert — apoi iar tăcere. El repetă bătaia — iar un eco surd și adînc, apoi iar tăcere mortală. Bătu a treia oară, nici o mișcare de ființă vie. Se dete cițiva pași îndărăt, ca să vadă de n-a zări cumva lumină în vro parte a castelului... Lumina apăru tot în locul unde apăruse și mai înainte, dar dispăru tot atît de iute. Totodată căzu o lovitură timpă și adîncă din turn. Inima cavalerului făcu o pauză cumplită... Stătu mai multă vreme neclintit; apoi voi să facă cițiva pași spre cal, dar rușinea că i-ar fi frică-l reținu; onoarea și o irezistibilă dorință de-a duce aventura la un sfîrșit îl readuse la poartă. Prinse inimă, se-mbarbată, scoase sabia cu o mină, cu cealaltă ridică clanța de la poartă. Ușa grea trăsnea în țîțîne și se da cu greu împinsă — el sili din răputeri — deodată îi scăpă din mîni, el se opinti înăuntru și poarta recăzu în urmă-i închisă. Un fior rece îl trecu din creștet pîn-in tălpi — se-ntoarse să găsească ușa și trecu mult pîn o găsi, pipăind, dar cu toată opintirea puterilor n-o mai putu deschide. După mai multe încercări zadarnice, el începu să privească împrejurul și văzu în fund pe o scară încolăcită asemenea coajei unui culbeciu o pară palid-albăstruie ca o lumină de candelă, a cărei zare tremura pe murii negri de piatră... era cît-un simbure de mac. El se-ntremă înc-o dată, merse pe pipăite spre pară, dar ea fugea dinainte-i. El venise pîn jos la scară și după o clipă de răzgîndire începu s-o urce-ncet rezimîndu-se c-o mină de pîrete. El văzu flacăra tot depărtîndu-se dinainte-i pîn ce ajunse într-un coridor larg și lung... Flacăra parcă plutea în aer departe în coridor, purtată ca de o mină nevăzută... el o urmă tiptil numai în virful picioarelor, căci se spăimînta de zgomotul pașilor lui proprii. Flama-l conduse pîn la suișul unei alte scări — aici dispăru. În acelaș moment răsună iar clopotul din turn... ca un gemet în zimți.

Îi trecu prin oase și măduvă acest sunet răgușit, evlavios, plângător.

Era în întuneric total. Își întinse minile și-ncepu să suie și această scară... O mină rece ca a unui mort îi apucă stîngă și-l trase după sine... cercă a o smulge dar nu putu, de te cu spada dinainte-și, auzi un țipet cumplit și mina rece rămase fără putere într-a lui... El o lăsă să cadă la pămînt și merse c-o hotărîre desperată înainte. Scara scundă, încolăcită, strîmtă, era plină de năruitori și găuri. Treptele erau tot mai înguste și mai înguste, pînă ce dădu de un grilagiu de fier. El îl lăvă cu piciorul și-l deschise. Ducea într-un coridor întortocheat și în unghiuri, abia destul de larg pentru ca un om să poată trece cu minile și picioarele prin el. O lucire abia, a cărei izvor nu se știa îl lumina într-atît încît îl puteai vedea. Cavalerul îndrăzni înainte. O văietare adîncă, deșartă s-auzi prin bolțile coridorului din depărtare. El merse mereu înainte și zări iar flacăra albastră, care-i luminase mai înainte. Coridorul boltit se deschise deodată într-o galerie mare și spațioasă în mijlocul căreia el zări un om îmbrăcat în fier și armat pe deplin, care cu fața sinistă și cumplită ridică c-o mină sabie și-și arată cealaltă truncheată și sîngerîndă. Cavalerul sări cu curagiu la ea, dar ea dispăru deodată, lăsînd să-i cadă o cheie grea de fier. Flacăra rămase suspendată asupra aripelor unei uși mari la sfîrșitul galeriei. Cavalerul înaintă spre ea — băgă cheia în broasca cea grea de fier, o întoarse cu putere, aripile ușii săriră în amîndouă părțile și arătă o sală mare și largă în a cărei adîncime era un sicriu nălțat pe un catafalc și de jur împrejur ardeau în sfeșnice nalte făclii de ceară albă. De-a lungul salei steteau în șiruri lungi statui urieșești de marmură neagră, îmbrăcați ca [mauri]* și cu săbiile mari în mîni. Cînd cavalerul înaintă, toți ridicară săbiile și-și puseră un picior înainte. Flacăra mică plutea mereu înainte-i, el o urma mereu, pînă ce mai era șase pași departe de sicriu; în momentul acela capacul sări de pe sicriu, clopotul sună a alarmă... o damă în giulgiu alb și lung de moarte, cu un văl negru pe față, se ridică încet din

sieriu și-și întinse brațele spre el. În acelaș moment statuele sunară din săbii și se porniră asupra-i. Cavalerul năvăli ca fulgerul asupra femeii și s-animă de gîtul ei — ea-și dădu vâlul într-o parte și-l sărută pe gură. Deodată toată zidirea veche se cutremură și se năruî de jur împrejur parecă. Pe cavaler îl apucă un leșin la inimă parecă și el căzu la pămînt.

Cînd își reveni în fire, el se găsea culcat pe un pat de catifea într-o odaie, cea mai splendidă și bogată ce o văzuse în viața lui, luminată de lumini așezate în candelabrele de cristal. O masă încărcată cu fel de fel de bunătăți era în mijlocul odăiei... O muzică lină își zugrăvea armonia în aer, ușile se dădură-n laturi și o femeie de o nespūsă frumusețe încărcată de haine strălucite și podoabe scumpe intră în ea, urmată de alte femei tot frumoase dar departe de ea. Ea veni lîngă cavaler, îngenunche lîngă el și-i sărută minile. Fetele cele tinere aduseră o cunună de laur și i-o așezară pe frunte... ea-l luă de mîni și-l duse în capul mesei, unde șezu de-a stînga lui.

— Angela! murmură el uimit.

Oricît de-ncet ar fi spus-o, ea auzi, își plecă ochii cuvioși și surise.

Servitorii intrară spre a servi la masă — o muzică fermecătoare li mîngăia auzul. El era mut de mirare și răspundea prin înclinări și mine politicoase. După ce se ridicară toți de la masă, toate fetele se-mprăștiară, afară de Angela, care-l duse iar la sofa, i se puse pe brațe, i-nconjură gîtul cu brațul ei gol, fin, marmoreau, își apropie buzele de gura lui și-ncepu să-i vorbească gură-n gură, într-astfel:

.....

Ms. 2255, 3 v. — 4 r.v. — 5 r. (cca 1874)

[O TACI, CE SPUI CĂ MĂ IUBEȘTI COPILĂ...]

O taci, ce spui că mă iubești, la ce o spui? de ce răpești plăcuta nerozie de[a] ghici filă cu filă cartea iubirei tale. Îndoielele dulci și geloase cari se nasc din bogăția ochilor tăi sunt

enigme, e drept — adinci, dară ele sint o avere, cum cîntările misterioase sunt averea divinității. Ce comoară — o lasă-mi comoara mea! Las să mă fac că nu știu că mă iubești. Las să văd amorul întreg în ochi — să-l văd umed ca pe-o floare a nopții — să n-aud această umbră săracă, acest nume fugitiv, cuvîntul de amor! Toate limbele pămîntului nu pot spune ceea ce *vrei* să-mi spui... pe cînd în ochii tăi gîndirile-ți se ivesc goale, șirete, tinere, și haina cea urită a vorbei nu ascunde nimic din frumusețea lor. Eu nu voi umbra mărului de aur, ci mărul, nu vorbe de amor, ci amorul. Nu, destul că haina ta ascunde zăpada dulce a sinului tău, nu, destul că poala ta ascunde picioarele-ți mici și dulci... Ah, multe ascund și prea puțin tradă... Cum aș voi să te văd, cum văd iubirea-ți în ochi... goală!

— Cesar!...

O, nu vorbi... de ce risipești cu ușurință pietrele scumpe în chaos... Păstrează-le... la focul nopților de iarnă, cînd nu ne vom mai iubi atît, ca povești pagine de iubire, vor lumina viața noastră cînd se vor întunece... Dar acuma... acuma răspundă-mi ochii... eu bat cu degetul în murul marmoreu al gîndirei tale, pe fruntea ta... părul tău îmi curge pin degete... nu-mi ține minile... știu că sînt insolent... ține-nchisă lăcata cea de corale... nu împlî e-o vorbă timpul unei sărutări... Nu suntem singuri, nu ne iubim? Să-ți întreb fruntea și să-mi răspundă pin ochi... o rază a lor spune mai mult decît popoarele laolaltă și-n momentul cînd se ivește o sugîntreagă cu gura în sufletul meu. N-aș vrea să pierd o vorbă, dar n-aș vrea să pierd o sărutare... Îngere! Suntem în mijlocul universului asemenea spiritului divin înainte de creație... acel spirit divin eram noi — era amorul! Departe nu numai de oameni, departe de pămînt chiar. Misterul divin al vieții suntem noi — în momentul acesta vom purta toată lumea în inimi... Îl vom purta — nu-i așa?... Tu ai milă... tu vei lăsa ca umbra unei zile să se eternizeze prin tine... Murmurezi... o murmură neîntăles, dulce ca beția mistică

a amorului nostru... aud tremurând la urechea mea glasul celui întâi amor... O, Eva... Eva tu ești, tu-mi dai mărul din pomul cunoștinței... și nu vorbești, murmurezi... Cum de s-a [rătăcit]* pân în stele flăutul zefirului. Ardem, sărmană copilă, ardem cum arde-ncet universu-ntreg... o jertfă infinită marelui spirit!

Și ardeau în albastrul infinit al templului candelile de aur a stelelor... Sus un cer instelat și jos un cer instelat... Lui i se storcea singele din inimă, lumina din ochi, sufletul din piept și ea era muiată de lacrimi... O, durere nesfârșit de dulce, o, voluptate nesfârșit de dureroasă... și el recăzu cu fața palidă și slabă în perinele albe și luna-i da arătarea unui mort... Ea-și închisese ochii și un suris abia îi deschise gura ei roșie, de se vedeau dinții... fața ei pareă mai plină și pieptul ei mai umflat, îl cuprinse cu brațul și își puse mina ei rotundă și plină pe inima lui... și simțea cum bate din ce în ce mai încet, mai liniștit... Cesar adormise... adormise...

Ea se sculă în genunchi... Ochii ei mari să rotunjiră. Îi venea să plingă, își mușca buzele...

— Oh! murmură ea... și tu, și tu! Ce frumos e! Amindoi ne-am suit de pe pământ, singură m-oi reîntoarce... Trebui, trebui... Ea s-așeză pe el... Îl mușca cu sărutările ei... îi încălzea minile-n sin... Copilul meu... dulcele meu copil! Cât te iubesc... ce adinc te urăsc... Îl ridică-n brațe și[l] aruncă de sus, apoi recăzu leșinată în corabia aerului.

[MOȘ IOSIF]

Astfel cum ședea pe scaunul lui, plecat cu peptul înainte, fiindcă scaunul n-avea spate și sprijoane, cu minile căzute cruciș peste genunchi, fruntea lui puternic lucrată căpătă prin acea proză aplecată un fel de arătare adincită, părul prin poziția asta era urcat în sus, parte cadea fără ordine peste timple — unele vițe împleau fruntea cu argintul lor mătăsos, parte se mai ținea urcat, dară înfoiat în vechea lui ordine. Ochii, adinciți în boltiturile lor, păreau a fixa un punct sub încrețitele sprincene, buzele gurei se înflase crețe în meditațiune, iară barba îndoită de aplecarea peptului își răstrea în sus capătul stufos și argintiu, dind întregii fețe o arătare nemulțumită și rebelă. Luminarea subțire și încolăcită de ceară arămie, care sta lipită de masa plină cu cărți deschise, întindea mukul negru și crestă și lumina roșie și turbure în cămară, abia ajungând icoanele calugărești de pe părăți, adincind umbrele din fața visătorului zahastru și îngălbînind părul său cel alb și trăsurile cele bătrine a feței. Mina mică și păroasă întorcea, cu degetul muiat, paginile unse a unui manuscript grecesc de astrologie zugrăvit cu cercuri și figuri geometrice roșii. Literile începătoare a fiecărui capitol erau ca de tipar și roșii. Ce căta el în aceea carte? Adesea nimerea între foi zăloage de mătase cadrilată or verde, acolo-și oprea privirea mai multă vreme, apoi iar întorcea și scria cifre pe o hirtie, însă bisericește — adică

cu slove; o tăcere adincă era în cămară și numai pana cea veche de giscă scrișnea pe hirtia vinătă și grunzoasă or suna izbită [de] călămările pline c-o cerneală cleioasă și oțetită. În urmă el închise manuscriptul vechi, plin de note marginal scrise foarte mic și legat în pergament; îl aruncă cu nemulțămire peste o claie de cărți și-și netezi barba cu espresia unei profunde neindestulări cu sine însuși.

Moș Iosif avea un defect foarte mare. Cu o maistrie rară el știa să se înșele pe sine însuși. Toate dezlegările pe care i le-nsufla mintea lui sănătoasă și ageră el gindea că provin numai din combinările astrologice, în cari el încifra ceea ce nu era în ele. Unde mintea lui proprie nu-i da o dezlegare, acolo nici astrologia cea grecească n-o putea face nemijlocit. Ea aproba numai aposteriori ceea ce el pusese în calculele sale apriori.

Adesea-i vinea greu de viață, nu pentru că trăise prea mult, ci pentru că ajunsese cu capătul pân' într-o vreme, a cărei înțelegere-i lipsea. Nu că doar ar fi prețuit pe oamenii moderni, ori ar fi crezut în superioritatea lor spirituală. Cu drept cuvânt presupunea cum că ei nu au decit lustrul esterior, a unei culturi, pe cari nici n-o înțeleg, nici nu știu s-o reprezinte — toți acești oameni tineri erau atît de deșerți, atît de lipsiți de cunoștințe, încît i-ar fi fost lesne să-i rușineze prin întrebările sale, de natură mireană chiar. El era un polihistor considerabil, dar miile de cunoștințe grămădite în capul [său] se cristalizează împrejurul unui singur sim-bure, mai presus de orice îndoială: *biblia*. El avea destule cunoștințe astronomice spre a ști că stelele nu sunt scînteii semănate pe bolta cerului numai spre plăcerea oamenilor, dar locul din biblie pentru el avea un înțeles adînc. După el, fiecare atom era centrul lumii întregi, adică a nemărginirii, și fiecare sta în legătură cu toate lucrurile lumii. Fiecare, după idea lui, este numărat de ochiul Domnului și neapărat în existența sa, [să piară] și unul din lume și toată lumea se turbură și cade. De aici consecvența că tot omul poate fi

influențat de o steauă, adică că o lume întreagă, cu popoarele ei, cu viața ei poate influența asupra unui individ omenesc, precum, ierăși, cine știe dacă pământul nu [poate] influența asupra unei persoane însemnate a unui glob departat. Aceasta era legătura dintre cunoștințele lui pozitive și-ntre astrologia lui.

El nu găsea nici o contradicție în biblie, unde toată lumea se zice a fi creată pentru bunul plac al oamenilor. Dacă lumea-i [ne]marginită, fiecare punct îi tot așa de bine centrul ei ca și cele ce-l înconjură, așadar lumea-i făcută pentru plăcerea fiecărui din centrele sale în aceeași măsură, fiecare zice că *numai* pentru el, și drept, căci el e tot în lume, dacă ar muri cu desăvârșire, lumea ar fi moartă pentru vecie. Cu deosebire naturile bogate trebuiau, după părerea lui, [să fie] în legătură cu o stea. Căci de ce [nu] sunt toți oamenii înțelepți și mari, gîndea el, căci altfel sunt toți tot asemenea? Prin aceea se deosebesc pentru că unii au în ei o rază cerească, care-i face să fie pătrunși de puterea suprafirei a unei stele, iară ceilalți, născuți din lut și nefiind în legătură decît cu coaja pământului, sunt robi cu duhul și fericiți numai atunci dacă oamenii insuflați prin mișcarea stelelor de Dumnezeu însuși se pun în fruntea lor și le prescriu destinele.

Să nu creadă cineva cum că în urma explicărilor vechilor teologi el era geocentrist. Este drept cum că pământul a fost creat înaintea soarelui, zicea el. Tocmai așa cum un ceasornic [ar] face și pune pe rînd toate roțițele și [pana]* ceasornicului, așa D-zeu mai întăi pământul l-a făcut ca o roată nensemnată și după aceea abia a făcut roata cea mare și, mijlocul sistemii, soarele. Istoria veche era pentru el o pregătire la creștinism, evul-mediu era plantarea lui, iară vremile viitoare vor face din pământ grădina Domnului. Astfel biblia era simburul întregii manieri de a privi lumea și a cugetărilor lui. Știința pozitivă o știa s-o împreune cu învățăturile bibliei foarte ușor și cu multă isteție — nu așa însă ideile speculative ale celor noi. Acestea erau pentru el erezii păgînești. El zicea că învățăturile a nici

unei științe pozitive nu dau omului dreptul și pretextul de a se îndoi de biblie. El nu afla nici o ruptură între [aflările]* celor noi, de cite auzea și el, și-ntr-o carte cărților, dar o găsea între biblie și-ntr-o ceea ce mulți din oameni se sileau, după el, a găsi în aceste experiențe.

Aceste fundamente, a caracterului său sufletesc, erau acum, la bătrînețe, rădăcina unei nemulțămiri, pe care el nu știa să și-o explice. Oricind venea în contact cu vîin om tînăr de care se lipise ideile Apusului, el se simțea lovit de o lume cu totul nouă în toate ale ei, o lume nu mai bună, nu mai frumoasă, dar cu totul alta. Și ceea ce-l jena mai mult era că această lume contrazicea în curentul ei curentului aceluia pe care el și-l pusese ca ținta istoriei omenești.

El citise încă-n tinerete scrieri de-ale enciclopediștilor, dar ei îi insuflase apatie. Dovezile lor îi pareau silite, căci se-ndreptau toate contra unei axiome pe care el nu permitea nimănui s-o nege: atotputernicia lui Dumnezeu. El își inchipuia că un om trebuie să fie bolnav sau foarte nenorocit pentru ca să compue cărți contra bibliei. De aceea mirarea lui era mare cînd vedea că pe zi ce merge tocmai aceste idei se lătesc pe care el credea ca un pas înapoi al lumii, iar nu unul înainte. De aceea el se-ndoia dacă lumea aceea înaintată la care semenii lui își trimiteau copiii era într-adevăr înaintată. Aceste îndoieli apoi îl făceau să consulte astrologia dar, fiindcă el singur nu știa ce să-și răspundă, de aceea astrologia răspundea lucruri a căror înțeles obscur el nu-l pricepea. Dacă răspunsul ar fi fost latent în el, dacă el l-ar fi presupus înainte de a întreba cartea lui, atuncea desigur că ar fi știut să puie sensul tocmai cel voit, fără să știe, în spusele obscure a Sibilei lui — astfel însă, adesea în deplină nesiguranță în privința celor ce întreba, el se simțea neliniștit și se-ndoia adesea de mintea sa proprie.

Ms. 2286, 2 r. — 5 r. (cca 1873)

ICONOSTAS ȘI FRAGMENTĂRIUM.

1

Pe podelele reci de cărămidă umedă a temniței se desemna în fișii crucișate gratiile de fier din fereasta înaltă și boltită — luna-nota pe nouri fugitori, cari purtau corpul ei de aur. Un singur stilp alb purta boltirea înaltă a temniței și razimată de stilp se vedea o figură naltă de femeie, albă ca varul, cu ochii țintați și fixi — ea-și frîgea minile ei în lanțuri și din cînd în cînd își netezea părul ei desfăcut, ce cadă pînă la șolduri în vițe și-ncovoituri cumplite. La picioarele ei era cadavrul ca de var al unui copil gol pus pe paie — un cadavru slab pe care bătea luna, legat la git cu o cordeluță roșie. Femeia razimată de stilp era atît de albă încît parea o statuă și una cu stilpul.

Apoi deodată șezu. Luă copilul în poală și buzele ei vinete suriseră — ea vorbea lin cu glasul încet, uimit și nebun:

— O, steaua mea, ingerul meu, frumosul meu inger — ascultă, ascultă. Pentru templul Sionului căzut în ruină, pentru zidurile Ierusalimului p[e] cari le-au dărimat, pentru mărirea poporului lui Israil, pentru regii lui pe cari-i desprecțuiră — stau în singurătate și plîng. Dară veni-va ziua în care se va ridica un erou care-a aduce nouă mărire și nouă putere. Și tu ești acel erou. Tu ești Messia, ingerul meu! Tatăl tău poartă coroană, mama ta e sclavă. Copil de sclavă — copil de rege să te-ncoron.

Ea-și desprinsese de la gît un cerc de aur și-l apăsă pe fruntea copilului.

— Unde este acum tatăl tău, acel om palid, frumos... o, prea frumos — nalt, în haina lui neagră — cu coroana scumpă pe frunte, să te vadă pe tine în leagăn — Împărat al lumii întregi. Surizi, surizi cu gura ta cea mică... îngerii vorbesc cu tine — **îngerii îți arată mantia, tronul, sceptrul tău...** Visezi! visezi ce ai să fii... dulcele meu Domn!

Deodată ea se ridică. Umbra ei s-aruncă pe părete. Ea-și întinse mîna slabă și fină spre umbră, cu cealaltă își răsfoi părul de pe frunte și zise cu bucurie:

— Tu ești... Ștefan... Ce frumos ești tu Doamne! Dulce Doamne! Adu-ți aminte de acea noapte... O! Tu știi *acea* noapte, cînd în patul tău te-am cuprins pentru **întîia oară** în brațele mele — cînd mi-am **mlădiat** corpul de corpul tău — tirane...! Și vezi-o! floarea amorului nostru... Doamne!... Dormi, dormi, amorul meu, **floarea amorului meu.**

Luna se strecura încet și umbrele zabrelelor și a stilpului se mutau din ce în ce pe podeaua umedă și pe murul sur.

2

Ciudată ca o scrisoare în ieroglife sta ulița jidovească a Sucevei în lună. Șiruri de case sărace, petecite, cînd uniforme ca legile Pentateuchului, cînd pestriți și mestecate ca hainele rupte și lucrurile vechi din desacul unui jidov. În ferești, bucăți de sticlă colorată, lipite cu hîrtii sfișiete din Gemara, pe care se coc colacii de sărbătoare. Perdele de atlas roș înșirate pe-un fir de ață și singurul spectator luna privea cînd într-o casă, cînd într-alta, în toate deodată și pe rînd. El văzu cărți vechi în dulapuri vechi — sfeșnice de alamă — copii ce dormeau la pămînt — caftane de atlas și caftane sărace. Astfel lumina le revedea pe rînd aceste odăi de-o pestriță diferență, deși casele păreau uniforme.

În mijlocul mahalalei adormite, templul sur — Sionul rui-
nat — de jur împrejur proptit de birne de stejar și naintea
casei cahalului un bou junghiat ca spre jertfă. Era un aspect
trist ca o viziune a lui Isaia, ca o tinguire a lui Iezechiel. Sur
era templul pe dinafară, tăcut înăuntru, legea pe balustrada
de mijloc, hainele albe pe bănci. Grilagiul de la corul femeilor
zugrăvea în părete o mreață de umbră. Eloimii asupra
intrărilor străluceau ca scriși cu stele... Nu era aceasta cu
bolți mindre nalțate, cu icoane luminoase pe ele, cu șiruri
de stilpi sfințiți de cîntări melodioase — era o arhitectură
țapănă, rece, goală — era atît de pustiu de frumusețe ca
pieptul unui om mort...

Sub murii acelei havre se strecura încet, c-un sac în spi-
nare, un evreu tînăr. Trecuse meză-noapte... Luna polcia
pietrișul uliței de-l puteai număra, și umbra evreului lipită
de păreți îl urma parecă... Într-o căsuță mică se vedea pin
foreasta colbăită și afumată arzînd un muc. El s-apropie
și bătu încet. Un bătrîn cu barba sură și lungă apăru în prag.
Erau Ruben și Levy.

— Le-ai adus, zise el încet, și ce face Hagar a mea, ginere?
zise el încet, Hagar cea frumoasă!

— Hagar? Mă numești ginere și-ntrebi ce face Hagar?
întrebă cel tînăr oțărit.

— Și de ce nu, ginere? Pentru c-am vîndut pe Hagar
creștinului? Ți-oi plăti pentru c-am vîndut femeia ta — și
nu este Hagar a mea în turn? Sărmana Hagar!

— Și de ce nu mi-a trimis-o înapoi creștinul? zise cel
tînăr și o lacrimă îi udă ochii, aș fi primit-o înapoi... N-aș
fi fost supărat. Eu sunt un evreu sărac și-mi era dragă...
Ce-mi pasă mie că ea cîștigă bani și altfel, numai să fie și
a mea... Să mi-o [fi] vîndut pe jumătate preț, ca o haină
veche, aș fi cumpărat-o-napoi... De ce s-o închidă...

— Pentru că-i a lui... a cumpărat-o, îi sătul de ea... a
închis-o... I-o ții de rău, Ruben? Sărmana fată, cum va fi
plîngînd ea-n pustiu și mă va fi blăstămînd, căci eu am jer-
fit-o pe Hagar a mea ca Iephth sin Gibud... Dar taci — să

tăcem, zise bătrînul netezindu-și barba, să-mpărțim aurul ce mi l-a dat creștinul, treizeci galbeni venetici, să-i împărțim ca rude de sînge.

El își ridică poala caftanului și scoase o pungă veche de piele, o puse pe masă, trase un scaun și șezu.

— Mi-au dat treizeci... capeteți tu cincisprezece.

— Dă-ncoace, zise Ruben pe jumătate ingenuncheat și cu capul între mini.

Bătrînul numără pînă în cincisprezece. Ruben îi cumpăni o vreme în palmă. Apoi zise apăsător:

— Cincisprezece capăt numai? Oare fata nu era întregă a mea?

Levy băgă încet punga cu restul în buzunar.

— Nu-ți las banii ceilalți — dă-mi cei cincisprezece, căci sunt ai mei.

Levy nu răspunse un cuvînt. El se uită la mukul de luminare fix și neclintit, apoi trase saltarul de la masă veche, neagră și negeluită, se uită la lumina, pe care-n vremea numărului o împinsese într-o parte.

— Nu-ți las banii, zise Ruben cu glas mai tare. Destul am stat ș-am plins nopți întregi, mi-am întors picioarele la căpătii pentru Hagar — ș-acum nu vrei să-mi dai prețul întreg?

Bătrînul se uita ciudat. Lampa era pe stînsse.

— Lumina se stînge, zise Ruben, pîn-a nu se stînge lumina, numără-mi banii...

Levy scoase un cuțit din sertar și juca cu ascuțitul lui în lumina lampei. Lumina pîlpiiă mai tare.

— Ți-o jur pe D-zeul Sionului, noaptea aceasta nu va trece fără să am banii toți. Ești surd, bătrînule — n-aiuzi?

— Lumina încă arde, zise Levy.

— Am spus lumina între tine și mine — iată, zise Ruben ș-o răsturnă la pămînt.

Se stînsse — numai sfeștila mai licărea.

El și-ntînsse minile peste masă și-l apucă pe bătrîn de barbă. Bătrînul nu zise nimic. C-o mină-și strînsse briul,

cu cealaltă lovi cu cuțitul pe contrariul lui și-i străpunse gitul, încit singele-i împroșcă obrazul. Tânărul se răsturnă cu scaun cu tot și singele-i curgea șiroi pe podeaua acoperită înadins cu mult năsip. Aurul lui căzuse la pământ și se-mprăștiase prin balta de singe. Ne preocupat de cel tânăr Levy culegea galben cu galben, îi curăța de singe și năsip și-i puneă în punga lui veche... Apoi stătu mult în tăcere, pareă a socoti ceva.

Apoi sări de pe scaun și luă sacul pe care Ruben l-adusese, îl dezlegă la gură, scoase și distinse pe masă ce era în el... erau straie purtate de Domn, cari odată de mare preț or fi fost. Levy murmură în barba pe care și-o ridica cu mina la buze.

Pe uliți nu era nimeni. Luna apusese — pareă că inima nopții își scursese singele luminos, căci era întuneric... Cercă dacă ușa-i bine închisă — întinse o cergă veche peste mort și se culcă.

Dar numai ațipea și nu putea dormi. El se zvîrcolea în pat și din cînd în cînd își bătea cu pumnul în cap. Începu să ofteze și să geamă — se sculă din pat, lung și slab, și pipăi pînă întuneric s-ajungă la masa pe care distinsese hainele de Domn.

— Trebuie să mă duc la Hagar în turn, șopti el monoton, Hagar! Hagar! Și nepotul meu Ismail, facă-i D[um]nezeu izvor în pustiul temniței, căci dușmanii ei au săcat apa din urcior.

Începu să se schimbe în hainele de Domn. Hainele atirnau pe corpul lui slab, curelele de sabie și le-nchiasă pe dos și în teacă băgă un cot vechi. Arăta ciudat acest Domn. Își puse o cucă veche în cap și se uită în ohlingă. El se sperie.

„M-am făcut Domn, unsul goimilor, el căruia i-am vîndut fata. D-zeu să ierte. Îmi trebuiau bani ca să mă duc la Ierusalaim, căci sunt bătrîn și Rabbîn. Acuma m-am făcut singur Domn — mi-am spurcat copilul meu ca Lot în beție. Și m-am făcut Domn! M-ai uns, Doamne, cu untdelemnul tronului din Sion... Și Hagar a mea în turn, m-oi duce la ea

ș-oî cînta un psalm al pruncilor lui Assaph și o voi bucura cu cîntecul arfei Sionului.“

El era nebun. Luă un urcior plin cu apă în mînă și merse pe ulițele strimte a mahalalei jidovilor. Dar drumul nu și-l greși. Ajunse la un loc, gol între murii cetății Sucevei și murii închisorii. În acest loc nu puteai ajunge decît prin cărăruși strimte și treceri pîntre case, de puțini cunoscute.

3

Luna apusese și tînăra evreică ședea în fereastră și se uita în noaptea neagră — umbra urieșas[c]ă a închisorii ei dispăruse și lumina de stele era slabă. Fața ei albă lumina ca a unei moarte din granitul sur al ferestrei închisorii.

Veni bătrînul în ornatul lui. El era și mai ciudat și mai fantastic ca mai nainte. Baretul îi sta strîmb pe cap — părul lui lung și sur flutura în vînt.

Cînd evreica-l văzu începu să ridă cu chicot de bucurie.

— Ai sfîrșit palatul tău cel nou? întrebă ea, cu odăi frumoase îmbrăcate-n mătasă roșie, cu oglinzi nalte de șapte coți, în care să mă văd goală din creștet pînă în călcîie... Da, goală, albă ca omătul în acele sale îmbrăcate în purpură domnească. Nu-s eu floarea ta de zăpadă, Ștefane?

Ea-i întinse mina slabă, mică, fină pînă gratii.

— Ștefane! vezi tu regele evreilor! Gatitu-i-ai scaun împărătesc și schiptru pentru mîinile lui ca să judece asupra lsrailului ca Samoîl judecătorul?

Dar ai slăbit, tînărul meu amic, zise ea întristată privindul din nou — și pare c-ai îmbătrînit tare, — de ce postești, să nu postești făt-frumos ce ești.

Dar deodată ea păru a-l recunoaște.

— Nu ești cumva tu Levy Canaan? esclamă ea. Halila! departe de mine.

Ea-și smulse mina-[n]dărăt, pe care bătrînul o apăsase pe inima lui.

— Sunt Levy Canaan! zise bătrînul sughițînd. Păgînii au lăsat să sece izvorul de apă. Eu am adus un urcior plin și am venit la Hagar a mea în turn.

— Vai, Ștefane, zise ea încet, te-ai făcut urit acum. Ai lipsit multă vreme de la mine și de la copilul meu, ți-ai lăsat barbă de supărare, n-ai tuns-o de mult lucru ce-ai avut la palatul nostru cel nou... Și erai așa de frumos, Ștefane, și sărutarea gurei tale era ca vinul de Chipru, și ochii tău — ca ochii de hulub.

— Hagar, Hagar a mea... Eu sunt Levy Canaan — evreul cel bogat.

— Tu ești Levy Canaan, evreul cel bogat? Halila! Departe de mine!... Dar vezi tu, scumpe Ștefane, copilul amorului tău? Mi-ai dat să beau vin dulce și-ai lăsat să afume cu smirna și miresme în palatul tău și mi-ai sărutat buzele mele. Dar ia-mă, ia-mă numai, palatul cel nou va fi și mai frumos decît cel vechi.

Bătrînul îi întinse urciorul.

— Halila! departe de mine.

Levy scăpă urciorul pe pietre de se făcu hirburi. Ochii lui se cascară — el se uita țintă la fereastă și scutura cu minile grilagiul. Baretul îi căzu de pe cap și el alături.

— Ai adormit, frumosul meu mire, zise Hagar, ai adormit în palatul tău, în perini de purpură, în polog aurit.

Ea-și întinse mîna cu dorință la bătrînul căzut, apoi înghină încet ca și cînd ar fi vrut s-adoarmă copilu-i:

— Dormi dulce, amorul meu, dormi dulce!

[PĂRINTELE ERMOLACHIE CHISĂLIȚĂ]

Părintele era cam nalt de boiul [lui], nu-i vorbă, dar i se și ședea — că popă vezi Doamne. Trecea stinjenul și mai bine, îmbla țăpăn, din care cauză reaua omenire îi pusese numele: popa Melesteu. Avea părul și barba roșie și arăta mai mult a talhar decît a popă, dar ce are a face? Cele mai [mari] merite ale părintelui erau că se desprinsese a fi prost și bețiv. Tată-său fusese porcar la sat și, fiindcă băietul lui era leneș, rău și tîrziu la minte, a găsit că-i bun de popă. Apoi pe lingă toate astea îl mai chema și Ermolachie Chisăliță. Evangheliile le știa pe de rost, unde nu știa ce să zică, zicea Doamne miluiește! or pune pe palamar să zic-un tatăl nostru, iar el secunda cu gagaga gă! Foarte frumos îi ședea potcapul părintelui Ermolachie, cam pe ceafă, pentru că era larg, da-i ședea, nu glumă. Gindeai că-i un rus cu coadă. Cînd cetea, potcapu-i cădea peste ochi și popa suduia urit. În biserică, ne-n biserică, puțin îi păsă... „Dăă! nu cadă!... potcapul dracului!“

Cu totul deosebit în felul său, om cu duh și cu multă cunoștință de ale lumii, era dascălul Pintilie Buchilat. El era foarte [...]*, pe popă, pentru că-l suduia-n biserică așa cum nu se cuvine nici în crîsmă, afară de aceea el zicea că popa nu știe carte. Și popa, aceeași vorbă despre el — și amîndoi aveau drept. E drept că, pe lingă părintele, ce s-atinge de ale trupului, dascălul nu era nîmică. Pune-ți pe

genunchi o pălărie și vezi pe dascălul ăievea. Dar de-nvățat, apoi să te pazească Dumnezeu. Până nu sloveni vorba n-o citea, măcar să-l tai. Unde nu putea des[c]urca, apoi incurca de-i mergeau petecele.

Cîteodată Buchilat greșea la glasuri.

— Buchilat! striga popa din altar.

— Aud, părinte.

— Prochimen glas al șaptelea, futu-ți curu mă-tii!

— Eei! parinte! Apoi bine, se cade să mi te spurci în obrazul meu! Apoi zău nu se cade.

— Taci, că te rup, zicea părintele cu o apostolicească liniște.

Iară postul onorific de palamar îl ocupa onorabilul domn Nicodim Parpalac. Băiet cu multă ambiție, fecior de popă, cam prostuț, nu-i vorbă, da-ți știa crezul pe de rost de, de, de... nu altceva. Altfel trăgea clopotele tot într-o dungă, de gîndea că arde satu, or că s-o aprins pădurea, și căpătase și bătaie de la oameni, pentru scandalul ce-l făcea... s-ar fi și lăsat bucuros de palamarie, da de colaci nu. În taină o putem comunica că-i placea și coliva; să-l fi văzut pe mîndrul Nicodim îmblînd pe la prohoade și pe la pomene cu Basaltirea or cu Vanghelia(așa-i zicea el) după părinte și luînd acel aer de seriozitate și mîndrie, care-i ședea atît de bine, mai ales cînd era cu ciubote lungi. Era un spectacol de invidiat.

Dar ceea ce făcea ca părintele să fie idolul pădurarului, moș Iftimie Fedeleş, era glasul său, ca și care nu se mai pomenește — de ferească Dumnezeu. Asta era, și era și idea vacarului din sat, și acești doi oameni găsiseră într-adevăr un punct în care cugetările, de altmîntrelea eterogene, să fie aceleași.

— Hiu, mă, da groaznic mai urlă popa nostru, îl aud tocma-n pădure.

— Ie, răspundea cu sînge rece vacarul.

La o utrenie i s-a și-ntimplat popii o șotie cu glasul lui cel groaznic, ea și care nu i s-a mai întimplat altui popă pe lume. El era-n altar. Luminări subțiri și încovrigite de ceară galbănă ardeau cu mucuri mari lingă icoane și ceara curgea topită pe podele. Buchilat, fornăit, incurca-ntr-o carte, cu ochelari pe nas, nebăgînd de samă că i s-aprinsese o mîneacă de la antereu. Puțea a ars, dar el gîndea că mirose-a tămîie. Nicodim, cu lacata de la biserică-n mînă, adormise într-o strană și cînta prin somn Doamne-miluieste! Cînd tresărea pe trezite, începea mai tare, cînd adormea zicea tot mai încet. În fund, lingă pridvor, erau mai mulți oameni din curtea boierească, cari vorbeau încet între ei mai una, mai alta.

Popa mormăia încet în altar fără să se uite măcar pe carte. Cine avea să priceapă. Deodată începu mai tare:

— Gaga gagaga!

— Beh! s-auzi pe fereasta bisericei.

— Iacă dracul, mă! zic oamenii-n fundul bisericei ș-o tulesc la fugă.

Nicodim, cum deschide ochii, miroasă putoarea din antereul lui Buchilat, gîndește că s-a aprins biserica, urlă groaznic și fuge.

Buchilat dă peste sfeșnic, îl răstoarnă... Întuneric. — Băh! pe fereastră, Nicodim urlă, Buchilat simte cum îl frige cineva de mînă ș-o rupe de fugă.

Popa-și ia pînă întuneric cojo[c]ul și-l încălță de spaimă. N-are vreme să bage de samă, ia poalele jocului în cap și năvălesc spre ușă. — În fereastă: Băh!

Cînd dă să iasă pe ușă, Nicodim zice:

— Uite-l mă, uite-l, repede ușă-napoi ș-o închide cu lacata.

În fereastă: Beh!

Popa scutura de ușă, oamenii țineau virtos, ca să nu leș-pe dracul să fugă...

— Vezi, mă! Trăzni-l-ar crucea lui Dumnezeu, Necurat, cum mi-o fript minica, zice cu spaimă Buchilat.

— De-apoi cum pușea în biserică, zice Nicodim, gîndea c-o dat cineva foc [la] biserică.

— Necuratul! Putoarea iadului!

— Chiu! popa-n biserică.

— Țineți, mă, nu lăsați ușa.

În fereasta bisericii: Beh!

— Pintilie! meargi de trage clopotul, eu alerg la crîsmă să chem oameni!

— Aduceți păcură, mă, să dăm foc bisericei.

— Chiu! popa-n biserică.

O, muză! învață-mă să cînt tragicu acestei scene, vedeți-l pe micul Buchilat sărind să ajungă funia de la clopot și trăgîndu-l tot în sărituri, vedeți pe boarul alarmind satul și trezîndu-l cu toaca, ca la mănăstire. Popa urla în biserică de cădea tenciuiala de pe pereți.

Și cine, o, muză, numește numele acele ilustre a acelora cari, pentru ca să deie foc bisericei, se adunase în țințirim. Înainte merge cu o prăjină lungă viteazul Mitruță Buruiană. Lui îi urmează, cu parii, strașnicii și înțelepții Ftoma lui Culbeciu și mărinimosul Toader Zurgălău. Și pe cine mai zărește ochiul meu în strălucitele șiruri? Oare nu-i acela teribilul Dămian Cușmă-lungă? Și oare cine te întrece în fapte strălucite pre tine, de herbeci adunătorule, Curcă? Și v-am văzut și pe voi pe calea mării, pre tine, între toți isteții mai cu cap Văsălie Cotcodac, și pe tine, Neagule a lui Șolomon!

Iară asemenea unui chip nepieritor prin chipuri ome-nești și trecătoare, asemenea unui cîrnaț făcut cu gingășie între cartaboșii cei mari, strălucește un tînăr viteaz în întu-necata mulțime. Tînăr plin de speranță, el salută cu entu-ziasm pericolul și [fericita]* victorie. El a numărat abia două-s-prezece roze și în conformitate neglijența sa îi stă foarte fru-mos. Ciubotele lungi și largi ale tătine-său îi dădeau un as-pect eroic și plin de demnitate, jocul spinării pînă-n pămînt și căciula sămăna un stog de fin pe un cap de cur-can. Dar oare la ce să trădăm dulcele său nume? Cine nu-l

ghicește — oare istoria nu-l va însemna pe paginile sale, dacă n-a avè altă treabă de făcut?... Așadar pourquoi?

— A! Zi! tu, zavistnicule, ai tras clopotul ca să vie oamenii să mă bată! Ei stai, mări, las că ți-oi da eu Poc! Și zi, eu is dracu, ai? Dă-i!... Ei las că ți-oi da eu ție pe dracu. Poc!

Bietul Buchilat înțepenește sub loviturile popei, s-ar fi făcut covrig, da n-avea de unde, prè eră scurt, numa [scadea]* ca un dop de plută. Popa l-ar fi rupt bucăți dac-ar fi avut ce rupe, dar așa... unde lovea i se părea că nu dă-n nimica, așa de nensemnat era sârmanul dascăl.

Am mai putè scrie un capitol [cu] subtitlul: Cum părintele Ermolachie a crezut a face indestul onor, spre a releva fel și formă, în care acest venerabil om a-ncecat a bate tot satul pentru necinstea făcută, fără ca satul s-o simtă. Mai întâi gindea să cetească molitve și să cheme urgia dumnezeiescă asupra satului. Dar i-a venit în minte de devreme că Domnul ar prefera să-și caute de treabă decit să-l asculte pe părintele. Despre neeficacitatea duioșilor sale religioase era convins. Apoi chiar să se fi pus părintele Ermolachie pe aceea ca să citească blestemele sf. Vasile, oare-ar fi putut? El nu știa s-o citească.¹

Aducerile sale aminte istorice se rezumau în persoana lui Mavrocordat. Ordeciteori vinea cineva din Iași el întreba:

— Da ce mai face Maria Sa Vodă Mavrocordat?

— Hehehei parinte!

Pe atuncea trimisese poruncă de la Mitropolie, să-l radă, pentru că facuse liturghie cu spirt, în loc de vin.

La un parpagai

Versurile pari[n]telui Ermolachie:

¹ Narățunea se întrerupe aici. După o linie despărțitoare, urmează textul, din care se poate reconstitui, împreună cu rindurile de pe f. 193 r., sfîrșitul acestor notații fugare, suită de portrete, material pentru o snoavă sau povestire burlescă; file de roman?

Pasere cu mîndre glasuri
Nu ești de anoastre nasuri
Ci de nasuri boierești
Parpagai te potrivești.

Căci la preoțească casă
Nici tu popă, nici tu masă
Ș-apoi eu nu-mi dau maleiul
Să-l minînce parpagaiul.

Dedesubt, drept notiță: Acestea stihuri după cum le-am
izvodit eu Ermolapie Pisaliță, ierei, se cîntă pe glas vqsmi.

Ms. 2255, 188 r.v. — 189 r.v. — 193 r. +
194 v. (cca 1875—1876)

[LA CURTEA CUCONULUI VASILE CREANGĂ]

Pē cind țara de jos a Moldovei e semănată numai de coline cari, arate primăvara, par cu brazdele lor răsturnate în soare niște mușunoaie mari și negre, în țara de sus colinele devin dealuri și văile — rîpe. Cei dentăi înalță coaste albe și neroditoare de lut, pin rîpele adinci cresc ierburi mari și nepăscute, pietre grunțuroase dar fără consistență se vād clădite ca pāreți în huma cenușie și umedă și prin adincituri de bălți și pāraie leneșe se așează pe grunzurii pămîntului o salitră albă și strălucitoare ca bruma. Spata dealurilor e adesea întinsă, șeasă ca palma și de o productivitate mēre și regulată, de aceea adevăratul grînar al Moldovei rămîne țara de sus. În vāi și deasupra rîpelor neroditoare stau risipite satele, pe planul dealurilor, arătura. O deosebire de la această regulă face însă valea Siretului și a Sucevei care, prin perspectiva sa frumoasă, prin mindra depārtare a dumberelor sale și prin acea întinsoare molatecă și strălucită sub o boltă ce pāre menită a fi etern albastră, pare un rai pāmîntesc.

Pe valea Siretului, întinsă sub arcurile de safir ale cerului, ale cāror fluvii de aer tremurau de cāldura soarelui de vară, stau risipite, cu întunecata lor umbră, păduri și dumberave, dosind pintre ele sate întinse, încungiurate cu șanț, a cāror cāsuțe mici și acoperite cu paie și stuf dogorit par ca niște stupi scunzi, și din fumul ce le imple atmosfera bise-

rica-și ridică turnul ei boltit și rătund, acoperit cu tînchea albă, care strălucește frumos în soare, ca o argintoasă gîndire, din mijlocul satelor cufundate în tăcere și a verzii și-ntunecatei lumi a pădurilor.

Siretiul, în vărătica sa lene, e oprit adesea în drumul său de iazuri mari, încungiurate cu papură ce-și înalță ciucălăii copti în soare, cu stuț, cu măturile mohorite ca blana de urs și răgoz verde. De malurile iazurilor jur împrejur matreața de un verde tînăr strălucește ca mătasa, iar în mijloc ochiul verde cel clar al apei pare negru, reflectînd în el umbra lumii ce-l înconjură.

Pe cite-un plan mai ridicat se văd curți văruițe cu îngrijire, cu arătarea plăcută și liniștită. Ferestile dreptunghio strălucesc în soare, în cerdacul nalt duc scări curate — în fața curții se-ntinde o ogradă mare în semicerc, încunjurată cu zaplaz șindilit, umbrit de plop, salcîmi sau nuci. În dreapta curții, care se numește „sus“, sunt în genere grajduri și hîmbare, în stînga — acarete pentru bucătărie și servitori, numită „jos“, iar dîndosul curții se întinde-n patrat, cu șanț, pomătul, florăriile, via și prisaca.

Aceasta este arătarea stereotipă a satelor și curților, fără privire la modifi cațiunile întîmplătoare cari individualizează pe fiecare din ele.

Caracterul vieții de sat este liniștea și tăcerea. Ziua, oamenii fiind la lucru, numai copiii se joacă cu colbul drumului, babele de tot bătrîne șed torcind la umbră pe prispă, și moșnegii adunați la crîșmă își petrec restul vieții lor bind și povestind. Abia sara cînd satul devine centrul vieții pămîntului ce-l înconjură se începe acea duioasă armonie cîmpenească, idilică și împăciuitoare. Stelele izvorăsc umede și aurite pe jumălțul cel adînc și albastru al cerului, buci umul s-aude pe dealuri, un fum de un miros adormitor împle satul, carile vin cu boii osteniți, scîrțîind, din lanuri, oamenii vin cu coasele de-a umăr, vorbind tare în tăcerea sărei, talangele turmelor, apa fîntinelor, cumpenele sună, scrînciobul scîrțîe-n vînt. cîinii încep a lătra și prin armonia amestecată

s-aude plin și lânguros sunetul clopotului, care împle inima cu pace.

Într-un asemenea sat stătea pe deal curtea bătrînului Oleanu. Ea avea forma descrisă mai sus. Înfundată în cercul curții, încunjurată de pomăt, albă și invitatoare, ea avea un cerdac încăpător, în care sta bătrînul sara, cu ciubucul în gură și cu fesul pe ceafă, uitîndu-se melancolic la priveliștea ce se întindea sub ochii lui. În această curte se născuse Iorgu.

Să ne familiarizăm cu casa întreagă în simpla ei frumusețe și cu copilăria eroului nostru.

Cuconul Vasile Creangă era bogat și om bun de suflet. Oamenii din satul lui și din cele-nvecinate povesteau că el are-n pivniță poloboace de irmilici și dimerlii de galbeni, dar — lucru ce se-ntîmplă rar — nime nu-i bănuia aceasta. Se-ntelege că poloboacele și dimerliile erau creațiuni ale fantasei, însă într-o scutulcă veche de fier, ce era șrubuită de podelele unui ietac mic, se adunase, din moși-strămoși, fără avarie, dar cu economie, mulți ochi de vulpe și mulți bani albi, încît rafturile ei n-ar fi fost pentru nimenea indiferente. Creangă era un bătrîn bun și prietinos, vesel și glumeț la petreceri, îngăduitor cu supușii lui și, unde trebuia, își punea și el mina ca să mai ușureze greul; el nu-nvățase multe-n viața lui, pe vremea aceea nici nu se cerea multe, dar avea o-nțelepciune și o isteție firească care prețuiau mai mult decît pretențiosul semidoctism de azi.

Altfel vecinic la moșie, viața-l costa puțin, deși trăia ca un vodă — căci, dacă cunoaște cineva mai de aproape viața din curțile boierilor mari, acela va trebui să concoadă că ei știau a cristaliza împrejurul lor un fel de curte, compusă din boierănași sărăciți cari, slujind, își recîștigau pe-ncetul o avere din care să poată trăi fără grijă, din rude scăpătate, însă pline de deșertăciune, cari trăiau pe sama vărului avut, din refugi[a]ți străini — poloni, unguri sau nemți — cari, mai la velniță, mai la gospodărie, mai în cancelaria domeniilor, formau o clasă de amploiați, din călugări, feciori de boieri,

cari înconjurau minăstirea spre a trăi bine pe moșiile și la curțile cunoscuților lor, afară de aceea, un popor de servitori, țigani și străini, cari „jos“ trăiau sfădindu-se și clevetindu-se la boieri unul pe altul. Capelmaistru curții era în genere vo cioară bătrână și isteată, care știa cîtece bătrînești, doine, hore, cîtece de lume — ba nici poetul nu lipsea, reprezentat adesea prin persoana vrunei scriitoareș or dascăl de copii isteț, care făcea acrostihuri pentru doamna și, la zile mari, fîntosmosuri nimerite pentru lăutar. Astfel era și arătarea curții lui Creangă, la a cărei componenți caracteristici vom reveni mai tirziu.

Femeia cuconului Vasile era cu mult mai tinăra decît el și încă destul de frumoasă. Ea era o damă naltă și foarte albă la față, avea ochi mari și albastri, fața lungăreată și plină, nasul foarte corect, iară gura ei roșă purta totdeauna acel suris voluptuos și satisfăcut care-l au femeile frumoase și fără de dorințe. Fruntea ei, boltită sub un păr castaniu împletit cu multă maiestrie și unit din napoia capul[ui] cu un pieptene de aur, minele dulci și pline, cu degete lungarețe, ea se primba totdeauna gătită, cînd prin grădină, cînd prin odăi, fără a vorbi nici un cuvînt. Îmbla cu acea superbă maiestate în salele nalte ale casei sale, ca acele regine din epopeele nordice cari cu voința lor țin mărirea casei și a neamului. Ea era de o blîndețe rară, însă niciodată într-atîta încît să nu rămîie mindră, și niciodată atît de mindră încît în fața ei să nu rămîie urmele unei neșterse și adinci blîndețe. Cînd ședea, nu avea ținuta plecată proprie femeilor nalte — splendidul ei bust de marmură rămînea drept și mindru — ai fi gîndit că se simte pe tron. Bătrînul o iubea nu pentru că ar fi esistat doar vo afinitate sufletească între ei — din contra, ea avea un fel de spirit de o înălțime religioasă, el cugeta mirenește, ea avea mult simț pentru muzică și poezie, el le privea numai ca distracțiuni, de care un om nu poate scăpa, în fine, peste toată viața ei era răspîndit un fel de farmec poetic — el era proză, deși proză bunomă — el [o] iubea pentru că era frumoasă, de o nobilă cuviință, care-i impunea,

și pentru că-i dăruise un copil, pe care-l iubea precum numai un om își poate iubi copilul său.

Iorgu era încă în epoca pantalonilor cu basma, un copil frumos și plăcut. Cu ochii albaștri ai mini-sa și cu părul cel negru al tatini-său, cu fața albă și gingașă de-ai fi tăiat-o c-un fir de păr și curios ca un motan el își crease multe plăceri domestici, cari altfel nu suparau pe nimenea. Dușmania lui cu gînsacii și cu giștele cu pui, amicia intimă cu Șoltuz, cînele de la stîină, pe care îmbla și calare, puii de gîscă mici pe care-i închidea în cușcă, ea să vadă de or cînta cum canarii, în fine stima ce o avea pentru moș Miron, prisacarul, care-i spunea povești și-l ținea pe genunchi, sunt amănunțimi neinteresante. Adesea s-ascundea în cîte-un saltar de scrin, ca să nu știe nimeni unde-i, or în vo ladă veche cu luminări de său, din care ieșea uns ca dracul. El observase că nu pe el, ci pe dadacă o batjocuresc totdeauna, ci de acéca nu trecea zi fără comedii. Dadaca lui era roaba Maria-țigancă, dar era clar cum că ea nu putea fi fiica tătine-său. Ea era de-un boi mijlociu, dar pareă naltă în trup pentru că era subțire. Cu păr negru și totdeauna pieptenat cu îngrijire și acoperit c-un bariz verde, ochii ei mari și sprincenați aveau o nespūsă dulceăță. Buzele mici și subțirele se-ncrețeau de un fel de mîndrie, rochia de lînă verde cu piepții strînși îi da un fel de mlădioasă grație, pestelca era albă ca omătul. iară mînecele totdeauna suflecate trădau niște brațe de alabastru. Pe piept cădeau șiruri de hurmuz sur ca mărgărita-rul. Astfel îmbla.¹

Bietul Porfirie Rufă afirma adevărul. Este caracteristic pentru gineri că mai toți samănă cu ai regelui Lear. Și Dumnezeu îl știe că el nu era omul care să ceară lucruri mari de la gineri-său. Un loc la masă și unul la sobă și acel cuvințos respect. El își ridicase fesul asudat de pe fruntea asu-

¹Textul se întrerupe aici.

dată și neledă pe cari erau urcate de din dinapoia capului vite de păr alb ca argintul, și și seosese din sinii antiirului basmaua mare, neagră cu flori verzi, și tabacherea [de] tinichiea zugrăvită cu o turcoaică cu ciubucul în gură.

— Și apoi am auzit că nu mai trăiești sub un acoperemint cu dinșii.

— Nu, zise Rufă, luind din chiseaua cu dulceți pe care [o] adusese pe o tabla frumoasă Maria, știi casa cea veche din vie, vere, unde, în urmă nu mai ședea nimenea decit prisacarul și vierul; acolo m-am mutat și eu. Rele zile am mai ajuns; că nu-și cinstesc nici copiii părinții..

— Rele — rele.

— Apoi, Mario, să trăiești, fata mea, și apoi, zi tot frumoasă rămii de cind te știu, pui de pasere ce ești, se ndreptă Rufă către țigancă, vine vara, vine iarna, vine primăvara și apoi iar vara, și Maria tot aceea — [ian]* spune-mi tu, prin ce farnece rămii tot așa cum ai fost [a]ju douăzeci de ani? Iaca, eu is moșneag acum...

— D-apoi că nici nu-s așa mare de ani cum socoți, zise Maria rîzînd, și apoi n-ai de ce te mira atita, boierule eu is înțeleaptă, adăogi cu cochetărie.

Cum ținea tablaua întinsă, se vedeau gropițele cele mai tinere în coatele minilor.

— Și apoi ia zi-mi, cam ce vînt te adînce pe la mine, Porfirie. Mă bucură că nu-s cel din urmă pe la care te abați zise Vasile privind cu un fel de compătimire la arătarea sa-racă a bietului văr.

Antiriul era cam ros la piept, ca [la] un cobzar, și nici coatele nu erau tocmăi trainice.

— Oi încărcă... ce mi-i dă; răspunse acesta încet și cam cu rușine, pînă l-atita am ajuns, vere.

— Nu așa — nu așa, vere, ci-i lua tu ce-i vrî și ce ți-a trebui. Dar rămii vo cîteva zile la mine ca mîsafir. Și așa cam tot singur la țară, mi se și mai urăște, om vorbi de cele necute de cind eram holtei, de pe cind umblam să stricăm

casele oamenilor, adăose el rîzînd, și-uită și tu ce-i pe capu tău... știi, vorba ceea... capu să trăiască, belelele curg.

— Drept ai... bine zici, zise Rufă ștergîndu-și cu vîrfu mînicii o lacrimă involuntară... capu să trăiască, că belelele curg din mila Domnului... De la D-zeu vin toate, și bune și rele — să le primim așa cum vin, dacă nu le putem schimba.

Frumoasa damă de casă se ivi și Porfirie-i sărută mîna. Stătură de vorbă până la prînz, cînd Maria-i chemă în sofragerie. Sofrageria era plină de persoane, cari așteptau să se așeze după boieri. În frunte Vasile-i meni locul lui Rufă și, pe rînd, șezură toți încît nu rămăsese loc pentru copii. Ei au fost avizați a ședea la o măsuță scundă lingă sobă, adică Iorgu, Maria și Ion al Mariei, care era privit ca copil de casă.

— A trebuit să mai vie și Rufă, șopti Ioan încrețindu-și sprincenele, ca să n-avem [loc], să ședem la masa mițelor.

— Ești nesuferit, Ioane, zise Anica, acuși te spun mamei.

— Spune, se răsti el.

— Taci! zise Iorgu, ațîntînd ochii lui albaștri cu fermitate asupra copilului pretențios.

El crișni din dinți.

Boierul de casă obicinuia se vede a ședea cu toate rudele și cu toți servii de-o ordine superioară la una și aceeași masă. E drept că cei mai mulți din aceștia erau de neam, deși sărăciți, și s-ar fi simțit atinși dacă lucrurile mergeau altfel.

Aproape de Rufă, în dreapta și-n stînga lui, ședea Vasile cu frumoasa sa nevastă, iară de amîndouă lăturile mesei cei lungi ședeau deosebiți oameni, fiecare caracteristic în felul său. Vechilul moșilor, un om cu fața arămie și cu barba castanie, își ațîntea cu lăcomie ochii verzi la felurile de bucate ce le aducea sufragiul și-și ștergea degetele de surtuc or de vestă, nîcînd de șervetul curat ce sta-naintea lui. Un văr al boierului, cu părul roșu amestecat cu vițe albe, cu fruntea mică și cu ochii ca zărul, își răsucea mustețile de praporcic rușesc sub nasul lui roșu și privea cu plăcere la garafile de vin de dinainte-i. Stalmaistru vorbea cu sine însuși, ungurește se-nțelege, iar doctorul de casă, un neamț, cu fața rasă și

plină de creți, cu o pleșcă mare și ochelari verzi. Tușea din când în când netezindu-și barba pe care n-o avea. Farfuriile sunau schimbându-se, vinul roșu și alb scilipea turnat [în] păhare și încet, încet se stabili acea veselie firească, care însoțește orce prinz îmbelșugat. La coada mesei ședea bietul scriitoruș. Surtucul lui cel negru (el îmbla îmbracat nemțește) era periat cu multă îngrijire, părul de pe temple era pieptănat c-un fel de cochetărie peste urechile cam lungi — minile lui mici și slabe atingeau c-un fel de frică mîncarea și farfuriile, și vinul îl sughea cu vârful buzelor, ca femeile. Fața lui era palidă ca o mască de ceară albă. Ochii negri și desigur slabi aveau o dulceață potolită, și s-ar [fi] părut că are pinză neagră peste lumina lor. Lingă el ședea un frate a stăpînescău, cel mai mare. Fruntea lui era naltă și boltită cu maiestrie și pletele galbene de albe încadrau o față blindă, rasă cu îngrijire. El își răsucea din când în când mustețile și nu vorbea mai nimica, deși știa atît de multe. Acest om avea o istorie ciudată. Cu-o adîncă plecare religioasă, el se hotărîse a merge-n monăstire, dar în urmă și-a schimbat planul. El a vîndut partea lui de moșii fraților săi —, cu bani[i] scoși a înzestrat fete sărace, și-n urmă a apucat-o pe jos cătră sintul mormînt și cătră Muntele Atos. Văzuse multă lume, auzise multe, era foarte citit, deși, se-nțelege, în materie bisericească. Nu era sfînt a cărui biografie să n-o știe. Simpatiza mult cu rușii, și avea și un manuscript scris de dinsul însuși, legat în pele, asupra lui Petru cel Mare. La masă el pretindea totdeauna locul cel din urmă, mîncă numai de post și bea numai apă. Ședea într-o camară fără incuietoare și toate mobilele lui era lucrate din topor de mina lui proprie. Cîteva scinduri pe două scăuieșe erau patul lui, acoperit c-un mindir de paie — o masă plină cu cărți bisericești și mirene de pe vremea lui, un scaun de lemn fără spate, niște icoane vechi lucrate de mini călugărești pe părății albi ca omătul — atîta era totul. Fereasta lui era-n soare, ceea ce da întregului simplu o arătare plăcută. El nu se supăra de nimic în lume, nimeni n-auzise vorbă slabă din gura lui.

Altfel toată ziua-și făcea de lucru. Lega cărți, lucra roți foarte solide, zugrăvea icoane pe scinduri mici geluite, pe care le dăruia oamenilor din sat. Tot ce-i trebuia lui însuși își făcea singur. El era cusutoreasa, spălătoreasă, croitorul și ciubotarul său propriu. Nu mai pomenim cum că era și bucătarul său propriu, căci mînca foarte rar la masă frațini-său. Darul ce-l bucura mai mult în lume și care-l primea de la orcine cu plăcere și recunoștință erau oalele nouă nesmălțuite. Cum capăta [una] nouă, spargea [pe] celelalte, chiar de ar fi fiert numai o dată în ele. Toate apucăturile lui era de pusnic, și dacă nu pustnicea era pentru că-i erau într-adevăr dragi oamenii; el n-ar fi putut trăi departe de ei, deși nu mpărtășea așa-numitele plăceri și trebuințe ale lor.

Sigur era cum că acest om era pe deplin fericit. Cine-l vedea mîncînd adesa numai azimă albă, coaptă pe vatra sobei lui, și bînd apă curată de izvor, putînd dispune de atîtea și nedispunînd de nimic, poate că se mira — dar nimerii nu i-ar fi trecut din minte că acest om ar pute fi fericit. Atît de firesc era traiul lui, cu toată originalitatea. Cînd vorbea, gura lui era aceea a înțelepciunii. Pildele lui biblice și dulceața limbei sale erau o mîngăiere pentru orșicine, și încă cu atît mai mare dacă cineva-l cunoștea. Cine se mai putea îndoi asupra prețului adevărat a lucrurilor lumesti dorite sau pierdute cînd vedea cum un om într-adevăr înțelept se lepădase atît de ușor de ele și că, prin această lepădare, el cîștigase ceea ce ei căutau prin ele: fericirea. Mai clar or mai neclar fiecare o simțea aceasta venind în contact cu el. Poate că bietul Rufă, orcît de blind era de firea lui, ar fi-nceput judecată cu ginere-său dacă nu-l sfătuia Iosif la contrar. El îi dovedi clar ca lumina zilei că printr-un proces și-ar amări și mai mult puținele zile care le mai avea de trăit.

— Vei muri cu sufletu-ntunecat de amărăciune și dușman singelui tău propriu, zise el blind — și Rufă n-a mai gîndit la judecată.

El era Solomon al curții frățini-său. De s-ar fi născut în sărăcie, oamenii l-ar fi numit nemernic și-ar fi întrebuințat față cu el povestea cu vulpea și strugurii — desprețuiește averea, pentru că n-o poate câștiga — dar astfel starea lui era reflectarea vie a tot ce se putea șopti — toți știau că un loc la divan chiar i-ar fi fost oricând deschis, cu cunoașterea pravilelor mirene și bisericești care o avea și după isteția sa firească.

Ca om de pe atunci, el tilcuia și vise, se-nțelege. Dar metoda sa era precaculată și de aceea nouă. Tilcuind oamenilor în vîrstă, spusele lui se compuneau totdeauna din doi *dacă*, unul afirma dorința, altul o nega — înainte de a tilcui însă el se informa asupra dorințelor celor neîmplinite a persoanei. Astfel tilcurile lui, se-nțelege de sine, erau întotdeauna adevărate — nu trebuie să uităm un moment că avea o privire clară, cu care precacula ușor mersul lucrurilor lumesti. În fond, el nu da nimic pe visuri, și tilcurile le-ntrebuința numai ca un mijloc, ademenitor pentru că supranatural — pentru mingăierea și liniștirea sufletelor omenești. Și totuși erau vise în cari el credea cu evlavie — visele copiilor. În naiva sa religiozitate el credea că, pe cînd visele oamenilor vîrstnici erau născute din dorințele lor egoistice, visele copiilor care nu cunosc asemenea dorințe nu puteau fi decît insuflarea îngerului păzitor. În aceste el încifra un fel de înțelepciune care în faptă nu era în ele și care era adăosul minții lui. De aceea ades ținea pe Anică pe genunchii lui — el o numea „frumusețea neamului meu“ — și o ruga să-i spuie ce a visat. Visele Anei erau însă într-adevăr atît de frumoase, ca niște povești, și era ușor de a pune în ele un înțeles mai adînc. Visele acestei copile erau firești în frumusețea lor. Mamă-sa murise puțin după naștere-i, și tată-său, un om tăcut și melancolic, care ședea toată ziua închis în casă, nu-i da ocaziune de veselie or distracțiune. Ea deveni meditativă, și un copil nu cugetă, ci visează. Somnul ei era decît o continuare a cugetărilor de peste zi. În urmă la muri și tată-său, și ea nu plinse după el. Ei îi paré

firesc cum că moartea pentr-un om atît de trist și singur ca el trebuia să fie o fericire — și ea ghicise adevărul.

— Lui i-i mult mai bine decît mie, el acolo va găsi pe mama, va ave cu cine vorbi — numai eu n-am pe nimene-n lume.

În fața lui ședea cuconul Drăgan Ciufă, antiteza intrupată a înțeleptului Iosif. C-o moșioară mică pînă la disparițiune și c-o închipuire de sine ș-o deșertăciune pînă la disperațiune de mare. Capul lui era un calup chelbos, nasul mare, fața slutilă de vărsat și niște musteți zborșite, groase și roșii complectau arătarea acestui om uricios. Afară de-acestea, omul acesta mai era și nebun. Pustia știe cine-i pusesese-n cap cum că va deveni nu vodă, ci-mpărat — și adică împăratul lumii, pe cînd nu va fi decît o turmă ș-un păstor. Și el nu glumea defel, vorbea c-un fel de convingere adesea uricioasă despre planurile lui. Oameni de aceștia pe vremea aceea nu erau tocmai rari. Domnia o visa pîn și cel din urmă mazil, după căderea fanarioților, mai ales cugetînd la ușurința — se-nțelege că anecdotică — a unei asemenea eventualități. Îmbla vorba adică cum că turcii alesese pe Sandul Sturza, care între cei 7 trimeși era cel mai nensemnat, de domn al Moldovei numai pentru că era om chipos și avea o barbă neagră și frumoasă, fără păreche în împărăția Sultanului. Se vorbea zic. Ciufă nu era bogat, dar de neam (numirile noastre sint pseudonime), ceea ce era însă mai ciudat este că boierul Ciufă credea cum că morecovul lui cel chel era de o arătoșie ș-o frumusețe rară. De la domnia Moldovei pîn la împărăția pămîntului ce-i era unui om ca Ciufă — o jucărie, un nimic. Seriozitatea cu care-și desfășura planurile ar fi fost comică dacă purtătorul ei n-ar fi fost atît de uricios. El era avar și se lăuda cu dărnicia lui, rău și-și măsura bunătatea, crud cu supușii săi dar, ce-i drept, mîndru față cu toată lumea. O tabachere de la Moruz-Vodă o purta totdeauna în sinul antîriului lui celui lung ș-o arăta la toată lumea, lăudîndu-se cum Măria-sa Moruz-Vodă ar fi

fost de împrietenit cu toți ai lui. El uita și poate nici știa cu ce ocaziune venise tabacherea în proprietatea [lui], de aceea pomenea zece ocaziuni. În aceeași vorbire spunea o dată că-i era trimisă prin Vodă de către Împăratul rusesc, altă dată că de amintirea unei primblări prin Iași, altă dată că cu ocaziunea unei nălțări în rang. Avea o memorie slabă și era prost ca gardul. Creangă, care avea tact firesc, iubea să-l încurce în plâsmuirile lui, puindu-i câte un obstacol atât de vederat în socotelele lui, încît chiar el începea să rîdă de prostiile lui.

Ms. 2255, 162 r. — 167 r. (cca 1875 — 1876)

EA ANIVERSARĂ¹

Ea se numea Cleopatra, iar el Gajus Iulius Caesar Octavian August. Adică ea citise un roman ş-ar fi voit să fie de douăzeci şi şase de ani şi nu era decît de paisprezece; el, istoria romanilor şi voia să fie de patruzeci de ani. Era numai de optsprezece şi imbla la şcoală. Cu toate acestea astăzi, în ziua Sf-tului Ermil, el uitase pe Octavian August şi aştepta felicitări de ziua lui. Tata i-a dat un ceasornic frumos, mama, o besectea de toaletă, sora, o păreche de papuci — Elis, nimic. Elis adică Cleopatra, vară-sa. El se retrăsese în odaia lui, unde clasicii erau aşezaţi pe-un scrin în religioasă regulă şi neviolabilitate şi se primbla cu paşi mari prin casă. Era brunet şi cam poetic. Avea ochi albaştri, ceea ce vra să zică mult, şi era frumos băiet. Acum stătu cu mirare înaintea oglinzii, se uita cu mirare în ochii lui proprii şi părea că-i întreba ceva. „Tolla mi-a făcut-o.“ Era o vreme în care, în urma unui roman spaniol, regina de astăzi a Egiptului se numea Tolla. El se numea pe atunci Bertrand... *tempi passati!*

„Nimic! nimic! — şi eu i-am dat de ziua ei o păpuşă. Adică ce *eu* i-am dat! Dacă n-am ştiut ce să-i dau! Mama mi-a spus să-i dau o păpuşă. Tolla, Tolla! — zise el rizind — tare-mi eşti dragă.“ Apoi şăzu la masă şi gîndi adinc...

¹ *Naraţiune originală (nota ziarului).*

asupra egalității a două hipotenuze. Luă o coală mare de hirtie albă și scrisese drept în mijloc: *Regină! Te iubesc! Iscălit: Gajus Julius C[a]esar Octavian August manu propria.*

Sara era petrecere. Era invitată și verișoara Elis și — mare minune — a venit. Părinții ei au lepădat-o acolo și s-au dus într-alt loc, unde asemenea erau așteptați. Octavian August imperatorul o petrecea sara pân-acasă, dacă-l iertau ocupațiunile statului roman, și astăzi — îl iertau acele ocupațiuni ale statului roman. Toată sara nu vorbi un cuvânt cu domnișoara. Ea-și încrețise sprincenile între ochi, pe cari-ridică sub frunte; cu brațele-ncrucișate, picior peste picior, ședea-ndărătnică într-un colț, cu buzele strins lipite. Dar pe furiș se strecura cite-o rază drept în ochii lui. Era minioasă. De doi ani se minia foarte ușor și se disminia tot atît de ușor. Odinioară, nu se minia defel.

S-apropiase miezul-noptii. El veni foarte serios. „Îmi veți da voie, domnișoară, să vă petrec pân-acasă?“ Ea se uită în ochii lui și-ncepu să ridă.

— Ce rizi? Ce-i de ris aicea?

— Bine. Haidem!

Era o noapte frumoasă, lună, un ger aspru fără pic de vînt. Ninsoarea se lăsase pe garduri și zaplazuri de-amîndouă părțile ulicioarei. Zăpada încarcase crengile de copaci și acoperemintele caselor. Ghețușul trosnea sub pași și el trecea cu dînsa de braț... ea în scurteică cu guler de blană, roșie la față, capșonul alb de lină înconjura fața, fruntea. Ea era blondă, *foarte* blondă, cu părul ca un caier de cinepă și scurteica — oricît de groasă ar fi fost — accentua totuși liniile unei talii fine și mlădioase. O broască. Rîdeau vorbind — adică mai mult ris decît vorbă. Cine nu-și aduce aminte de tineretea sa — și fiecare a avut una — de acele hotărîri de a fi serioși în amor, că-i pe viață, acea defensiune în paragrafe a copilei, ca să nu-i zică pe nume, să n-o tutuiască — să n-o sărute. Celelalte calea-vale, dar o guriță? cît lumea. Așa erau și ei. De vorbit despre... istorie, geografie, și alte lucruri folo-

sitoare da! se-nțelege cit vrei — dar o guriță, tu? *pe nume?* — niciodată.

Așa ar fi rămas — dar luna, luna!

Luna lumina fața ei albă ca laptele cu obraji roși și părul ei blond, foarte blond, care încunjura cu lux și fineță o față plină și rizătoare. Pe cind el perora o temă de astronomie — indiferentă atit lui cit și ei — adecă pe cind se necăjau unul pe altul, ea se uita la el fără să-l asculte; i-ar fi sărit în git, l-ar fi sărutat de o mie de ori — așa număra ea cel puțin — dacă — dacă s-ar fi căzut.

„Ah! că prostu-i, gindi ea, nu poate vorbi și el de altceva, azi cel puțin — adaoase uitindu-se timid în sus la el. Ce frumosu-i *ș-așa*, cind spune prostii, imi place *ș-așa* — gindi tot ea. Apoi nu măi gindi nimic sau Dumnezeu știe ce — destul după ce tăcu mult fără s-asculte, zise cam întins și cam ca și cind n-ar fi băgat de samă:

— *Tu*, Ermil —, și speriată de ceea ce spusese, nu mai zise nimic. Fața ei era roșie de rușine.

El stătu pe loc, îi strinse mina și zise încet:

— Mai zi o dată.

— Nu.

— Nu? Mă supăr... s-o știi.

— *Tu...* repetă ea încet, cu ochii pe jumătate inchiși, cu glas tremurător. Era un *tu* singuratic, fără de a fi pus în legătură cu vo frază — și cu toate acestea ce *tu?* Din gura ei venise mai întâi.

Vorbiră mai departe — de astă dată mai intim — nu despre amor; însă totuși despre un lucru serios — despre căsătorie, cum ea fondează statele, care-i originea căsătoriei la indieni, tot lucruri adinci. Fiecare *tu* era controversat. Cind fși propuneau să-și zică *tu*, mureau de rușine, și-și zicea[u] serios, după lungi lupte sufletești: „Domniata”; cind stabileau diplomaticește să-și zică d-ta — *atunci tu* — *tu* din greșeală, și iar din greșeală, *ș-așa* mai departe.

În fine ajunsese la portiță.

— Elis! *tu...* nu știi cit te iubesc... nici poți ști căci... căci tu nu ai inimă.

„Pe nume și tu? Vezi“, gîndi ea, dar nu zise nimic...

— De cînd te-am văzut, de cînd știi tu — căci tu știi că eu te iubesc și totdeauna această răceală cînd ești singură cu mine. Totdeauna mă silești să vorbesc niște lucruri pe cari nici nu le ascuți... Ești rea la inimă, Elis!

— Domnule! zise ea, stăpînindu-se și stînd băț înaintea lui. Vrei să mă-nveți cum trebuie să mă port?

— Și cu toate astea, zise el încet și dureros, luna-nfrumusețează lumea pentru amorul nostru.

Ea se uită în sus și ochii ei umezi de dulci lacrimi străluceau în lună. El îi cuprinsesă talia și se uitau amîndoi — nu gîndeau nimic. Era ceva atît de dureros, atît de fericit în fața, în tot sufletul lor — ai fi ris și-ai fi plins dacă i-ai fi văzut astfel.

În fine începur-a ride — doi copii — rideau cu lacrimile-n ochi. Și era atît de argintos risul ei și gurița atît de frumoasă — i-ai fi băut apa din gură.

— Domnule, zise ea deodată c-o seriozitate mare — astăzi ne-am permis o mulțime de lucruri foarte nepermise — numai astăzi și-mi pare rău... că trebuie să... să...

— Ei să...? Iar această mină de povățuitor.. Eu nu sunt copil, Elis... să știi tu că nu sunt... Iaca, de exemplu,,

— De exemplu?

— Nu te voi mai strînge de mină, nu ți-oi mai spune pe nume... de azi înainte.

„O!“ gîndi ea în sine cu părere de rău, dar ce eră să zică. Șezură pe banca de piatră de lingă porțiță... Ea-i întoarse spatele și-și mușca unghiile... el se uita în omăt. Prost lucru!

Ar fi putut sta multă vreme așa. Nu știu... în sfîrșit...ea în sfîrșit... Domnia ei a fost aceea care — așa încet — c-un pic de minie și nu prea:

— Ermil!

— Aud!

— Eu să-ți spun drept și să nu zici că nu ți-am spus-o... dar... eu nu te mai iubesc defel... și tu mi-ai spus-o azi, că eu nu te iubesc.

Așaa! Ea-și pusese ceva în cap azi: o idee... și acesta era modul cu care căuta pretexte de ceartă — și aceste certe, știa ea cum sfinșesc oare?

— Da! Nu mă iubești... repet-o, spune-o... te cred, fiindcă tu nu m-ai iubit niciodată, zise el cu amărăciune. Negri vor trece anii mei... În toate chipurile voi căuta să te uit. Tu ai o inimă de marmură... Nici zîmbiri, nici lacrimi, nici rugăciuni, nici îndărătnicia n-o înmoaie.

„Lasă, lasă!“ gîndi ea și zîmbi cu mîndrie că poate fi atît de aspră.

— Eu ți-am spus-o, domnul meu, de atîta ori, că numai amiciția adevărată poate să fie legătura dintre noi. Ce cei mai mult?... Ce vrei de la mine? adaogă repede.

— Ce vreau, zise el c-o tristă blindeță, ce vreau? Dar nu vezi tu cum sufăr? Spune-mi numai că mă iubești — spune-o! dar nu cu două înțelesuri, nu ca atunci la bal... drept! spune!

— Da! zise ea foarte rece — d-ta știi că eu te iubesc, sigur. Da.

— O, astă răceală! Tu mă omori, Elis. Vorbește-mi. zise rugătoriu, cum știi tu cîteodată să vorbești, c-o blindeță uimitoare, c-o dulceăță de sor — de iubită.

— Bine, bine! Știu eu!

— Ce știi tu? Iaca că nu mă mai supăr... îți vorbesc mai blînd. Îmi dai mina ta? Așa. Spune.

— Vezi tu, Ermil? zise ea c-o seriozitate copilărească și tristă — tu crezi... tu crezi că eu am apă-n vine... că eu... că eu nu te iubesc?... Dar să-ți spun ție... eu nu sunt aspră... Ce ai zice tu dacă... dar te rog să nu spui nimăru... dacă... dar zău să nu spui...

— Ce?

— Vezi tu! formal te-am oprit... am făgăduința ta că nu mă vei săruta niciodată. Așa-i?

— Așa.

— Ca să mai zici că eu nu te iubesc — zise supărată — ca să zici că eu te iubesc — repetă c-o rușinoasă grație... astăzi... astăzi... Își simți cuprinsă talia, închise ochii, lăsă capul pe umărul lui și era aproape să moară.

O! te iubesc... n-ai știut niciodată cât te iubesc..., glasul ei era dulce, slab, plin de lacrimi, sfințit de cea întâi sărutare.

— Tu ești un inger... îndărătnic... dar un inger...

Surisul obraznic, ochiul cuvios, cochetăria veselă se-ntorc pe rind dup-aceea sărutare... chiar liniștea. Ea-și ținea brațul după gîtul lui.

— Mă duc... și tu ești un magariu.

— Las să fiu... Nu te duce...

— Trebuie... tu! Așa-i că tu nu vei uita niciodată această noapte, zise încet, așa de încet și totuși așa de clar.

— Ah! niciodată.

— Și acuma... am să-ți aduc ceva din casă... Un dar de ziua ta... Așa-i?

Ea intră iute, se-ntoarse și-i aduse o cutie mare... Ei o scăpară jos, dar nu făcea nimic... era înc-o sărutare.

Gajus Iulius Caesar Octavian Aupust se duse acasă. Se așază dinaintea focului și zise zîmbind: „Tu ești un măgariu!“ Deschise cutia. Deasupra era un desemn. El era... lăsat într-un jeț; o femeie... ea, de dinapoia jețului îi ținea ochii cu minile. El își ridică ochii s-o vadă... și un moment i se păru c-o vede. Dar unde să fi fost. Dar ce mai era în cutie? Păpușile ce i le dedese de ziua ei doi ani de-a rîndul. Pe fruntea celei de întâi era: „Bertrand e un măgar“, pe fruntea celei de a doua: „Gajus nu-și are mințile toate“. Apoi mai era ceva. O mică carte de notițe... impresii din romane, din poezii, scrise în fiecare zi și la sfîrșitul fiecărei notițe, ca o încheiere, ca o cugetare asupra adormirii: „Ermil, te iubesc!“

„Cuzierul de Iassi“, 9 iulie 1876

INTĂIA SĂRUTARE

Ah! fiecare a gustat-o care-a iubit... cum este ea? cine o poate ști spune. Și cu toate astea ce n-ar da cineva pe ea — tot. Dacă e vo plăcere pe acest pământ, pentru care ai sacrificat toate celelalte — apoi e prima sărutare, inocentă, copilăroasă, pedantă, chiar dar, o lăcită dulceată e tocmai în această copilărie, în această falsă închipuire asupra valorii ei, în această abandonare mută a gurei de copilă. Timidă — pare cu toate astea o cutezanță, dulce — pare un act de violență, dăruită — pare răpită, și ah, cel ce răpește și cel păgubaș sînt în aceeași măsură fericiți — adică peste măsură. Cîte lucruri în lume se pot întîmpla de două ori, revin — dar intăia sărutare, cu toate delicia, rămîne intăia în suvenir — dulce neștearsă, neprețuită.

Era o noapte de iarnă, cu lună, cu nori, cu stele; un frig aspru și reintineritoriu și fără vînt. Brumă și ninsoare se așezase pe garduril[le] și zaplaurile de-amîndouă părțile ulicioarei — [lumina] lunei albea încă zapada încărcată pe crengi de copaci și pe zaplazuri, ca pe niște bulgări de bumbac, și pe strada înghețată ce trosnea sub pași trecea el de braț cu dînsa, el în palton cu gulerul dat în sus, ea în scurteică cu blană, roșie la față de frig, capîșonul ei de lînă lăsa să se vadă fruntea, toată frunte[a] albă încadrată de un păr de aur, și scurteica, orcit de grea ar fi fost, totuși desemna cu acurateță liniile unei talii cum o găsești numai de la 15 până la 20 de ani.

El era mult de 18 ani, ea de 16. Vorbeau rîzînd sau, bine zis, rideau vorbind — era mai mult ris decît vorbă, și cu cîtă fericire rîzi în acea etate de orice prostie ce-ți trece prin minte. Cine nu-și aduce aminte din juneța sa — și fiecare-a avut una — de acele angajamente de a fi serioși în amor, că-i pe viață, acea defensiune în paragrafe ale copilei, ca să nu-i spuie pe nume, să n-o tutuiască, să n-o sărute — celelalte ar fi cum ar fi, dar încăi guriță, cum pustie! Așa erau și ei. De vorbit despre — istorie, geografie și alte lucruri folositoare — da,

se-nțelege, cit vrei — dar o guriță, un *tu*, un *pe nume*... dulce — asta? niciodată!

Așa ar fi și rămas, dar, ah, luna! luna!

Luna lumina, roșind fața lui brună și strălucind părul negru — aurind cu dulceța fața albă ca laptele și părul ei blond-cenușiu, ce încadra cu lux și finețe totodată fața ei plină și rizindă. Pe cînd el perora cu stricteță o temă de astronomie — indiferentă atît lui cit și ei, adică pe cînd se chinuiau reciproc, ea se uita la el fără să-l asculte și s-ar fi aruncat de git, l-ar fi sărutat de o mie de ori — așa număra ea cel puțin — dacă, dacă s-ar fi căzut.

„Ah, că prostu-i, gîndi ea surizînd, nu poate vorbi și el de altceva, azi cel puțin, dar adaose, uitîndu-se timid și șiret în sus la el, ce frumușelu-i ș-așa, cînd spune prostii! Îmi place ș-așa“, gîndi tot ea. Apoi nu mai gîndi nimic, sau Dumnezeu știe ce; destul, după ce tăcu mult fără s-asculte, zise cam întîns și cam ca și cînd n-ar fi băgat de seamă:

— Tu, Alec... și, ca speriată de ceea ce spusese, nu mai spuse nimic. Fața era purpură de rușine.

El stătu în loc... Îi strînse mina și, rugător, cavaleresc, se înclină și zise-ncet:

— Mai zi o dată.

— Nu.

— Nu? Mă supăr — să știi.

— Tu... repetă ea încet, cu ochii pe jumătate închiși, cu glasul tremurător.

Era un *tu* improvizat, fără de a fi pus în legătură cu vo frază — și cu toate astea ce *tu*? Cine n-ar da toate măririle lumești pe acest *tu*? Și cit de mult onoră el — cînd vine din gura ei mai întăi — pare o cochetă de care el e mai mîndru decît de laurii lui Alecsandru Macedon.

Conversară mai departe — de astă dată mai întîm — nu despre amor, însă totuși despre un lucru mai serios — despre căsătorie de exemplu. Fiecare *tu* era controversat. Era o frumusețe că, tocmai cînd își propuneau să zică *tu*, nu-i lasa timiditatea s-o zică și zicea[u] deodată serios, după lungi

lupte sufletești, *D-ta* — rece, politicoș, cochet. Cînd stabileau cu diplomație să zică *D-ta* — atunci *tu* — *tu* din greșală, și iar din greșală, și așa mai departe¹.

Cînd se ivește o asemenea grijă, care albește perii și-mbătrînește până și sufletul — atunci doamna e fagur de miere.

— Alecule, zice ea-ncet, uită la amorul meu, crezi tu că-n el consistă fericirea? Adu-ți aminte numai de copilăria noastră. Tu sărac — eu asemenea — și cu toate astea — ce fericiți am fost. Astăzi stăm mult mai bine — se-ntîmplă supărări, ce-i drept, dar merită ele să-ți amărăști sufletul tău, sufletul tău, dulcele meu amic, care ești atît de bogat de fericire?

— Nu — nu merită să se supere cineva, zicea el atunci rîzînd, rapul să trăiască, belelele curg!

— Așa! Bravo!

Apoi un valț prin casă, apoi, uitat tot!

Într-o zi veni de tot supărat acasă. Un proces pierdut îi consumase o însemnată parte din averea lor cîștigată ș-asa cu destulă muncă pe de-o parte și conservată cu destulă economie și resignare de cătră dînsa.

Întăi ea nu zise nimic, deși-i veni să plîngă. În urmă, după un prinz scurt și monoton, el se așeză într-o canapă în fața focului, ea șezu-n genunchi pe-un taburel înaintea lui, îi luă o mină într-ale ei ș-apoi zise blind:

— Alecule, vezi părul iesta alb din vița de dinainte — scoate-l te rog!

— Cocheto! zise el încet, dar se plecă spre a-l scoate și o sărută pe frunte.

Ea se roși. El începu să rîdă, căci era învîns... Să întrebăm franc: sînt multe femei care se roșesc de-o amintire dulce?

— Cocheto! șezi lingă mine — tu ești tot ce ai fost? Spune-mi de ce.. de ce te-ai roșit.

— Să-ți spun, zise ea, mi-am adus aminte de-un lucru ce nu ți l-am spus niciodată. Ți l-oi spune-acuma, dar mai

¹Continuitatea textului se întrerupe oarecum aici. Fiile următoare de manuscris reiau povestirea dintr-un alt moment al desfășurării ei — de mai tirziu.

întâi o precuvîntare. Tu te superi c-ai pierdut o parte din averea ta — dar tu uiți un lucru... Că suntem la jumătatea vieții noastre și că jumătatea cea mai bogată e îndărătul nostru. Noi nu mai avem pe ce cheltui. E drept că în loc ca averea ta să vie în mîină unor oameni nedrepti ar fi mai bine s-o ai tu, dar, în urmă, ce importă? De-am fi amîndoi în... în anii primei noastre sărutări. Ah! iaca ce era să-ți spun... Știi tu că-ți cerusem promisiunea că nu mă vei săruta defel până la cununie — și mi-a părut rău în urmă, da, mi-e părut rău, vai! da numa eu o știam. Știam că tu, om cinstit, n-ai să cutezi defel. Atunci am gîndit un plan lung — o săptămînă-ntreagă — cum aș putè face eu — e! dar ce să mai spun — tu știi că eu ți-am dat — după ce ne certasem.

Toate suvenirile unei vieți fericite îi trecură lui atunci prin minte — ochii i se împlură de lacrimi. El îi încunjură gîtul și-i zise încet:

— Elise! spune-mi, oare fără tine, îngerul meu de pază! ce-ar prețui viața mea cea chinuită — nimic!

— Taci, zise ea, închizîndu-i gura cu mînuța ei, nu zi nimic — ce aș fi eu fără tine? adaose ea c-o dulce cochetărie — o păpușă.

Treizeci de ani au trăit fără să aibă copii. Într-al treizeci și unulea an al căsătoriei, ea a născut un băiat sănătos, care din ce creștea, din ce se făcea mai frumos. El a fost cuminte ca tată-său — spiritual ca muma-sa, frumos ca tată-său, cochet și delicat ca muma-sa — avea părul negru al tătini-său și ochii albastri a mumei sale. El a înfrumusețat bătrîneța părinților — cari amîndoi era înamorați în el — deși într-un mod rațional și fără să-l strice.

Cam surîdea lumea de bătrînii înamorați — dar lumea, ca în genere — așa în cazul acesta special, nu avea dreptate.

Semitorul acestor sîruri ar mai ave de adăugat ceva — nu morala istoriei, căci ea-i vădită — ci o întrebare: Oare există fericire fără amor? Poate — dar nu credi.

Ms. 2255, 250 r. — 251 r. + 252 r. — 254 r.
(oca 1873 — 1874)

CEZARA¹

I

Era-ntr-o dimineată de vară. Marea-și întindea nesfârșita-i albăstrime, soarele se ridica încet în seninătatea adînc-albastră a cerului, florile se trezeau proaspete după somnul lung al nopții, stîncele negre de rouă abureau și se făceau sure, numai p-ici pe coala cădeau din ele, lenevite de căldură, mici bucăți de nisip și piatră.

Din niște colți de stînci despre apus se ridica o monastire veche încunjurată cu muri, asemenea unei cetățui, și de după muri vedeai pe ici pe coala cîte-un vîrf verde de plop ori de castan. Acoperemintele țuguete de olane mucigăite, bolta neagră a bisericei, zidurile împrejmuitoare risipite și năpustite în risipa lor de plante grase, de furnici ce-și fondau state, de procesii lungi de gize roșii, cari se soreau cu nespusă lene, poarta de stejar de o vechime seculară, scările de piatră tocite și mîncate de mult îmblet, toate astea laolaltă te făceau a crede că este mai mult o ruină oprită curiozității decît locuință.

În dreapta mănăstirei se ridicau dealuri cu păduri, grădini, vii, satucene cu căsuțe albe presărate prin dungile văilor, în stînga un drum trecea ca o cordea prin o nemărginire de lanuri verzi cari se pierdeau în depărtarea orizon-

¹ *Novelă originală (nota ziarului).*

tului, în dreptul ei marea, a cărei suprafață era ruptă pe ici pe colea de cite-un colț de stincă ce ieșea de sub apă.

De-a lungul zidurilor împrejmuitoare mergeau cărărușe pe coasta dealului, curmate în cursul lor de mușunoaie de cîrțițe. Pe una din cărări vedem un călugăr bătrîn mergînd spre poarta mănăstirii, cu minile unite după spate. Rasa-i-e de șiac, e-neîns cu găitan alb, metaniile de lînă spinzură c-un colț din sîn, papucii de lemn se tîrîie și clăpăiesc la fiecare pas. Barba albă îi e cam rară, ochii ca zărul neespresivi și cam timpiți: nimic resignat sau ascetic în el.

Ajuns la poartă, trage clopoțelul, un frate îi deschide, el intră în curtea, ce sîmăna a părăsită a mănăstirii, cu pardosala ei de petre pătrate, pîntre cari creșteau în voie fire de iarbă naltă, și-n mijlocu-i c-un iaz, ale cărui maluri erau sălbătăcite de fel de fel de buruiene. Brusturi mari, lumină-rele, suleină și mazăricea care-și țese păturile ei de flori asupra întregii vegetații pe care o zugrumă cu incilciturele ramurilor. Un cerdac lung, umbrit și multicolon răspunde c-o scară, ce dă-n curte. Bătrînul deschide ușa tinzii și se face nevăzut înăuntrul clădirei.

În zidul lung și nalt al mănăstirii, privit din grădină, se văd ferești cu gratii negre, ca ferestrele de chilii părăsite, numai una e toată-nțreșesută cu iederă și în dosul acelei mreje de frunze-ntunecoase se văd în oale roze albe, ce par a căuta soarele cu capetele lor. Acea fereastă dedea într-o chilie pe păreții cărei erau aruncate cu creionul fel de fel de schițe ciudate — ici un sfînt, colo un cățel zvircolindu-se în iarbă, colo icoana foarte bine executată a unei rudaște, flori, tufe, capete de femei, bonete, papuci, în fine, o carte de schițe, risipită pe părete. Un dulap cu cărți bisericești, un scaun cu spata naltă, haine călugărești spinzurate într-un cui, o ladă zugrăvită cu fel de fel de flori, un pat simplu, de sub care se vedea o păreche de papuci și un motan negru, rată toată îmbrăcămintea. Prin mreaja vie și tremurătoare a fereștii pătrundeau razele soarelui și împleau semiîntunericul chiliei cu dungi de lumină în cari se vedeau mii de firi-

cele mișcătoare, cari toate jucau în imperiul unei raze și dispar din vedere deodată cu ea.

Pe scaun șade un călugăr tânăr. El se află în acele momente de trindăvie plăcută pe cari le are un dulău când și-ntinde toți mușchii în soare, leneș, somnoros, fără dorințe. O frunte naltă și egal de largă asupra căreia părul formează un cadru luciu și negru stă așezată deasupra unor ochi adințiți în boltele lor și deasupra nasului fin. O gură cu buze subțiri, o bărbie rotunzită, ochii multămiți, cum am zice, de ei înșii privesc c-un fel de conștiință de sine, care-ar pute deveni cutezare — espresia lor e un ciudat amestec de vis și rațiune rece.

S-apropië de fereastă și se uită în grădină jos, la iarba moale, crescută-n umbra virgină a copacilor, la portocale, ce luceau prin frunze, apoi luă creionul și desemnă pe părete o portocală. Luă un papuc, îl puse pe masă și se uită la el — apoi deschise-o carte bisericească și pe-un colț de pagină zugrăvi papucul. Și ce profanație a cărțelor bisericești! Toate marginile erau profile de femei, popi, cavaleri, cerșitori, comedianți... în sfârșit, viața în realitatea ei, mizgălită în fiecare colț disponibil.

Deodată intră bătrînul.

— Binecuvîntează, părinte.

— Domnul.

— Ei, Ieronomie, zise bătrînul vesel și-ntr-o ureche, ce mai lucrezi, ștregariule?

— Eu? Dar cînd am mai lucrat eu ceva? Această presupunere jignește caracterul meu, părinte... Eu nu lucrez nimica; mă joc desemnînd cai verzi pe păreți; dar să lucrez...? Sunt mai înțelept de cum arăt.

— Faci rău că nu-nveți pictura.

— Eu nu fac nici rău, nici bine, căci nu fac nimic. Mă joc.

— Îngropi talantul, fiule, îngropi talantul.

— Îngrop pe dracul! părinte.

— Apage Satana! zise bătrînul sărînd într-un picior și aruncîndu-i-se-n brațe.

Ieronim începu să ridă.

— Dumnezeu știe, tată, de unde iei atîta veselie. Eu am momente cînd sînt trist, tu... nu cred.

— Eu trist, Ieronime? Să mă ia dracul, fătul meu, dac-am fost trist vrodată. Tristețea fuge de mine, ca cumătru-meu de tămîie. Dar lasă asta... hai în oraș cu mine. Azi, intrînd la starețul tău, am făcut o față cătrănită și turcească... am spus că-mi trebuiești tu pentr-o comîndare, am mîntîit ca totdeauna — în sfîrșit, îți concede societatea mea serioasă de ciocli. Noi, Ieronim, ne-om duce în oraș... știu într-un loc vin bun, știi colea, phiu! om juca cărți cu alți frățiori, om fuma din lulele lungi cit ziua de azi și ne-om uita pe ferești la dudu-ci! Se-nțelege că fără...

— Se-nțelege.

— Mă mir cine dracul te-a călugărit pe tine, blestematul Ieronime?

— Mă mir cine dracul te-a călugărit pe tine, părinte?

— Cine? Dracul.

S-ar înșela cineva crezînd că toate ușurințele călugărilor aveau vro însămnătate. Așa numitele lor blăstămății erau niște copilării, cu toată libertatea vorbelor cu care le-mbrăcau. Un păhar de vin, un joc de cărți, o lulea de tutun, din cînd în cînd o privire repezită asupra profilului unei copile zîmbitoare -- astea erau în faptă și întotdeauna toate renumitele lor desfrînări. Tot farmecul consta în mîsterul cu care îmbrăcau fațarnic micile lor pasuri lumești.

Ieronim își aruncă rasa pe el, tăie o față sinistră, mucalitul bătrîn tăie una smîntită de tot, spre a face efect asupra părietului portar, și amîndoi ieșiră repede din mănăstire, spre a-și stîmpăra graba mersului abia în drumul mare, ce ducea la oraș.

— Contesă, voi face pe părintele d-tale să te silească ca să fii a mea.

— Cine se-ndoiește c-o poți face aceasta, cine, că ești în stare s-o faci. Tatăl meu îți datorește bani și d-ta vrei fata lui. Nimic mai natural. Vă veți învoi amîndoi asupra prețului, ca doi oameni de onoare, ce sunteți... dar' până nu-ți sunt femeie, am dreptul de a te ruga să mă scutești... Vei avè destul timp să mă chinuiești, cînd îți voi fi femeie.

Frumoasa contesă îi întoarse spatele și se uită din fereastă pe uliță. Ea începuse să ridă, căci văzu pe-un bătrîn mucalit silindu-se a tăie mutre evlavioase, pentru a impune trecătorilor. Ieronim și Onufrei steteau în uliță; Onufrei, numărînd metaniile, ce le ținea în minile unite pe pîntece, Ieronim c-o față de-o adîncă și nobilă seriozitate.

Marchizul Castelmare se uită lung și sălbatec asupra acelei copile, ce-i disprețuia amorul, apoi ieși iute, trîntind ușa după sine.

— Ce frumușel e călugărul acela, șopti contesa zîmbind. Și ce mucalit bătrîn... Pare un paiazzo într-o rolă de intrigant. Ce nobile trăsături are tinărul... pare un demon... frumos, serios, nepăsătoriu. Tot îi trebuie lui Francesco un model pentru demonul lui în „Căderea îngerilor“... dac-am putè pune mîna pe călugăr...

— Maiestre, strigă ea tare, apropiînd două scaune de fereastă.

Intră un bătrîn c-o bluză de catifea, cu fața naltă și senină, c-o barbă sură, s-apropie de copilă c-o întrebare pe buze.

— Vino lîngă mine... Șezi aici... Ia te uită la acel călugăr tinăr. Ce frumos demon în „Căderea îngerilor“, nu-i așa?

— Ce frumos Adonis în „Venus și Adonis“, zise pictorul surîzînd, d-ta Venus, el Adonis.

— Eei! asta-î prea tare.

Francesco-i apucă mîna într-a sa și apropie gura de fruntea ei frumoasă.

— Ești copilă, zise el încet, și de ce nu? Tu vrei să iubesti... toată fibra inimei tale tremură la această vorbă... Vrei dar ca un bărbat, pe care nu-l iubesti, acel Castelmare, să te ia de soție... Știi că sunt bogat... știi că te iubesc ca pe fiica mea... știi că tatăl tău te-ar vinde, dacă i s-ar plăti prețul ce-l cere, căci e sărac, desfrînat, jucător... și că nu-i o altă cale ca să scapi de nenorocire decît fugind de această casă. Vrei un părinte?... Iată-mă... Vrei o casă? A mea îți stă deschisă. Vrei un amant, Cezara?... iată-l. Și eu am iubit... cunosc din tinereță această dulce turbare... Tu ești însetată după ea... și cu toate astea ai fi în stare să scapi din mîna cel mai frumos model de pictură... un înger de geniu, căci demonii sunt îngeri de geniu... ceilalți cari au rămas în cer sunt cam prostuți.

— Dar bine, tată, n-o s-alerg eu după el, zise ea roșie ca focul.

— Vrei s-alerg eu după el?

— Ei, nu...

— Ei da... Complimentele mele, domnișoară, zise Francesco repezindu-se spre ușă. L-ar fi oprit.. nu-i venea la socoteală... să nu-l oprească... nu se cădea. Ea nu făcu nimica, ceea ce era mai cuminte, în cazul de față. Pictorul ieși zîmbind cu răutate, dar cu deosebire încîntat de mutrele ce le tăia Cezara... contrazicătoare, turburi, desperate...

Ea rămase-ntr-o confuzie. Privea la Ieronim. Ce frumos era... Inima tremura-n ea... l-ar fi omorît dacă ar fi fost al ei... Era nebună.

Dar ce frumoasă, ce plină, ce amabilă era ea! Fața ei era de-o albeață chilimbarie întunecată numai de-o viorie umbră, transparațiunea aceluia fin sistem venos, ce concentrează idealele artei în boltită frunte și-n acei ochi de-un albastru întuneric, cari scipesc în umbra genelor lungi și

devin prin asta mai dulci, mai întunecoși, mai demonici. Părul ei blond pare-o brumă aurită, gura dulce, cu buza de desupt puțin mai plină, părea că cere sărutări, nasul fin și bărbia rătundă și dulce ca la femeile lui Giacomo Palma. Atît de nobilă, atît de frumoasă, capul ei se ridica c-un fel de copilărească mindrie, astfel cum și-l ridică caii de rasă arabă, ș-atunci gîtul nalt lua acea energie marmoree și doritoare totodată ca gîtul lui Antinous.

Ea și culcă capul într-o mină și privi la acel tinăr călugăr cu o indefinibilă, resignată dorință. Toate vorbele lui Francesco ea nu le lua decît de glumă, a cărei realitate, ce-i drept, i-ar fi și plăcut. Ce întunecoase bucurii simțea inima ei în acea privire... cum ar fi dorit, ...ce ar fi dorit...? Ah! cine o spune, cine-o poate spune, și care limbă e-ndestul de bogată ca să poată exprima acea nemărginire de simțiri, cari se grămădesc nu în amor însuși, ci în setea de amor. Ea visează-n fereastră... să viseze numai... n-ar fi un păcat analiza simțirilor ei?...

III

Onufrei și Ieronim, trecînd pe strade, nu vedeau că erau urmăriți de-un om. Era pictorul. Ieronim avea să caute la poștă, unde și află o scrisoare de la un unchi al lui, un bătrîn săhastru. Iată ce scria:

Iubite în Cristos nepoate.

Este o frumuseță de zi acum cînd îți scriu și sînt atît de plin de dulceața cea proaspătă a zilei, de mirosul cîmpilor, de gurele înmiite ale naturii, încît pare că-mi vine să spun și eu naturii ceea ce gîndesc, ce simt, ce trăiește în mine. Lumca mea este o vale, încunjurată din toate părțile de stînci nepătrunse, cari stau ca un zid dinspre mare, astfel încît suflet de om nu poate ști acest rai pămîntesc, unde trăiesc eu. Un singur loc de intrare este — o stîncă mișcătoare ca adevărat maestru gura unei peștere, care duce pînă înăuntrul insulei. Astfel cine nu

pătrunde prin acea peșteră crede că această insulă este o gramadă de stînci sterpe înălțate în mare, fără vegetație și fără viață. Dar cum este inima? De jur împrejur stau stîncile urieșesti de granit ca niște păzitori negri, pe cînd valea insulei adîncă și desigur sub oglinda mării e acoperită de snopuri de flori, de vițe sălbatice, de ierburi nalte și mirositoare, în care coasa n-a intrat niciodată. Și deasupra păturei afinate de lume vegetală se mișcă o lume întreagă de animale. Mii de albine cutremură florile lipindu-se de gura lor, bondarii îmbracați în catifea, fluturii albaștri împlu o regiune anumită de aer deasupra căreia vezi tremurînd lumina soarelui. Stîncele nalte fac ca orizontul meu să fie îngust. O bucată de cer am numai, dar ce bucată! Un azur întunecos, limpede, transparent, și numai din cînd în cînd cîte un nouel alb ca și cînd s-ar fi vărsat lapte pe cer. În mijlocul văii e un lac, în care curg patru izvoare cari ropotesc, se sfădesc, murmură, răstoarnă pictricele toată ziua și toată noaptea. E o muzică eternă în tăcerea vărătică a văiei și prin depărtare, prin iarbă verde, pe coastă de prund, le vezi mișcîndu-se și șerpuind cu argintul lor fluid, transparent și viu, aruncîndu-se în brațele bulboanelor, în care se noîrtesc nebune, apoi repezindu-se mai departe, pînă ce suspinînd de satisfacere s-adîncesc în lac. În mijlocul acestui lac, care apare negru de oglindirea stufului, ierbăriei și răchitelor din jurul lui, este o nouă insulă, mică, cu o dumbravă de portocale. În acea dumbravă este peștera ce am prefăcut-o-n casă, și prisaca mea. Poată această insulă-n insulă este o florărie sădită de mine anume pentru albine. Lucrez toată ziua cîte ceva. Știi că-n tinerețea mea am fost la un sculptor. De aceea, după ce-am netezit granitul peșterei mele, am împlut suprafața văreților cu ornamente și basreliefuri cum le împli tu cu schițe. Deosebirea-i că sculptura e goală, prin urmare chipurile ce le sculptez eu, asemenea. Pe un părete e Adam și Eva... Am cercat a prinde în aceste forme inocența primitivă... Nibi unul din ei nu știe încă ce-nsemnează iubirea... ei se iubesc fără s-o știe... formele sunt virgine și necoapte... în expresia feței am pus duioșie și nu pasiune, este un idil

liniștit și candid între doi oameni ce n-au conștiința frumuseței, nici a goliciunii lor. Ei îmblă-mbrățișați sub umbra unui șir de arbori, dinaintea lor o turmă de miei.

Cu totul altfel e Venus și Adonis. Venus e numai amor. Ea-și pleacă capul ei îmbătat de pasiune pe umărul celui tînăr femește-frumos, timid și înamorat în sine, și el se uită furiș la formele perfecte ale zeiței ce-l fericește, căci îi e rușine să se uite de-a dreptul. El joacă rolul unei fete naive, pe care amantul ar fi descoperit-o.

În genere îmi place a reprezenta pe femeia agresivă. Bărbatul e firește agresiv, va să zică natura se repetă în fiecare exemplar în astă privință și esceptiile ei sunt tocmai femeile agresive. Este o nespusă gentileță în modul cum o femeie ce iubește și care e totodată inocentă, timidă, trebuie să se apropie de un bărbat sau ursuz, cine știe prin ce, sau și mai pudic și mai copil decît ea. Cum vezi nu vorbesc de curtizane, de femei a căror experiență este călăuza amorului; ei tocmai de agresiunea inocenței femeiești. De-aceia sculptez acum tocmai pe părețele cel mai alb pe Aurora și Orion. Știi că tînăra Auroră răpește pe Orion, de care se-namorase însăși cruda și vergina Diana și-l dusesse în insula Delos. În fața lui Orion exprim acel fond de întuneric și mîndrie, care-l vezi mai în fața tuturor tinerilor, în Aurora acea veselie nestingibilă a fetelor tinere, — a sculpta agresiunea în o asemenea față este greu... Un lucru-mi pare ciudat. După orele care în amor se numesc păstorești rămîne în om o profundă descuragiare și tristeță, ba susțin chiar că în acele momente omul e mai capabil de sinucidere, ba mai nepăsător față cu moartea decît orișicînd. Găsesc de pe altă parte că un tînăr nesesedus e mai greu de a seduce decît o fată, și că biata Venus trebuie să-și fi avut chinul ei cu Adonis. Este un mister în această aversiune înainte, în tristeță după plăcere. Dar eu nu-l pricep.

Îmblu la școală. Știi la cine: la albinele mele. Am părerea cum că toate ideile ce plutesc pe suprafața vieței oamenilor sunt creșii ce aruncă o manta pe un corp ce se mișcă. Ele sunt altceva decît mișcarea corpului însăși, deși atîrnă de la ea.

Mai întâi statul albinelor. Ce ordine, măiestrie, armonie în lucrare. De ar ave cărți, jurnale, universități, ai vedea pe literați făcând combinații geniale asupra acestei ordine și-ai gândi că-i făptura inteligenței, pe când vezi că nu inteligența, ci ceva mai adânc aranjează totul cu o simțire sigură, fără greș. Apoi coloniile. În toată vara vedem câte două sau trei generații colonizându-se din statul matern, și ceea ce ne bucură este lipsa de fraze și rezonamente cu care la oameni se-mbracă această emigrare a superfluenței locuitorilor. Apoi revoluțiile. În tot anul o revoluțiune contra aristocrației, a curtizanilor reginei — minus contractul soțial, oratoriile parlamentelor, argumente pentru dreptul divin și dreptul natural. Cinis et umbra sumus.

Dar, vei răspunde, părinte, duci idei și cugetări în natură după analogia împrejurărilor omenești, judeci așadar organizațiunile de stat ale animalelor numai întrucât le vezi asemănătoare cu cele omenești și încifrezi lumca noastră în lumea lor. Nu. Oamenii înșii duc o viață instinctivă. De obiceiuri și instituțiuni crescute pe temeiul naturii se lipsesc religiuni subiective, fapte rele și mizerabile însă foarte cu scop și tocmai accommodate cu strimtoarea de minte a celor mai mulți oameni. Asta merge multă vreme astfel. Te naști, te-nșori, faci copii, mori, tocmai așa ca la animale, numai că în loc de ulișă satului, unde paradează donjuanii patrupezi, există la oameni sala de bal, jocul, muzica, unde vezi asemenea junele maimuțe cu monoclu miroșind femelele. Și astfel trec multe bucăți de vreme, crezi ori nu crezi ceea ce ți se argumentează eselența acestei lumi, și mori apoi, fără ca cineva să mai întrebe după aceea muscă, care ca învățat a produs maculatură științifică, ori, după împrejurări, a predicat, a agitat republican ș.a.m.d. Și poate că din când în când îți vin momente de luciditate în care privești ca trezit din somn și vezi deodată cu mirare c-ai trăit într-o ordine de lucruri strict organizată, fără ca s-o știi sau s-o vrei aceasta. Și această minte, care în turburea și pustia împingere și luptă a istoriei oamenilor, a istoriei unui ce elementar, are din când în când câte o fulgurațiune de luciditate,

această lecură de nonsens să vorbescă și ea? să aibă vo influință, să însemneze ceva, să încifreze ceva în natură, ea care nu-i decît o încifrăsiune a aceleiași naturi? Nici vorbă măcar.

Astfel vedem în marile migrațiuni ale popoarelor, unde fiii minorenii ieșeau din țară pe cînd stupul matern sta locului, o analogie cu roiurile albinelor. Nu esplicările ce se dau faptelor, ci faptele înșile sunt adevărate.

Doctrinile pozitive, fie religioase, filosofice, de drept ori de stat nu sunt decît tot atitea plăduarii ingenioase ale minții, al acestui advocatus diaboli, care e silit de voință ca să argumenteze toate celea. Acest mizerabil avocat e silit să puie toate într-o lumină strălucită și, fiindcă existența este în sine mizerabilă, el e nevoit să împodbească cu flori și c-o aparență de profundă înțelepciune mizeria existenței, pentru a înșela în școală și în biserică pe tucanii cei mici, cari intră abia în scenă, asupra valorii vieții reale. Pentru lucrătorii statului onoarea, pentru soldați gloria, pentru principi strălucirea, pentru învățați renumele, pentru proști cerul, și astfel o generațiune înșală pe cealaltă prin acest advocatus diaboli moștenit, prin acest sclav silit la șireție și sofisme, care aicea se vaicră ca popă, colo face mutre serioase ca profesor, colo parlamentează ca avocat, dincolo taie fețe mizerabile ca cerșitor. Acest din urmă o face pentr-un păhar de vin ce-l are în petto, altul pentr-un titlu, altul pentru bani, altul pentru o coroană, dar la toți în esență este aceeași, un moment de beție.

Iată ce învăț eu de la dascalii mei, de la albine — în școală la ele văd că suntem umbre fără voință, automați care facem ceea ce trebuie să facem și că, pentru ca jucăria să nu ne dezgusteze, avem această mină de creieri, care ar vrè să ne dovedească că într-adevăr facem ce voim, că putem face un lucru sau nu... Aceasta-i o înșelare de sine în care mulțimea de probabilități e confundată cu ceea ce suntem siliți a face.

Viața internă a istoriei e instinctivă; viața esterioră, regii, popii, învățații, sunt lustru și frază și, cum de pe haina de mătasă pusă pe un cadașu nu poți cunoaște în ce stare se

află, astfel de pe aceste vestminte mincinoase nu poți cunoaște cum stă cu istoria însăși.

Eu, mulțămită naturei, m-am dezbrăcat de haina deșertăciunii. Știu că tu ești pân-acum frate laic. Nu te călugări, copilul meu... nu te preface în rasă și comanac din ceea ce ești, un băiet cuminte. Am fost săhastru, nu călugăr. Aș vrea ca cineva să-mi ieie locul în această săhăstrie, căci sunt bătrîn și poate curînd să-mi bată ora mîntuirii. Vină tu, dar numai după ce voi muri... pe cît trăiesc scutește-mă și tu. Am trebuință de singurătate. Bătrînețea este o moarte înceată, ce încet bate inima mea acum, ce iute bătsa înainte de 60 de ani... Lume, lume! Și într-o zi va bate din ce în ce mai încet, apoi va înceta, căci s-a sfîrșit undelemnul candeliei. Știu că n-am să simt c-am să mor. Va fi o trecere molcomă și firească, de care nu mă tem. Voi adormi... de nu m-aș trezi numai iar... Îți sărut fruntea, φιλὲς χεῖράς¹, Euthanasius.

IV

Pe cînd Ieronim ieșea cu Onufrei dintr-o veche zidire, îi văzu Francesco și intră în vorbă cu cel dentăi, ca să-i steie model pentr-un tablou al său. Acesta, văzînd că n-avea ce găsi de împrativit bătrînului maiestro, se-nvoi și plecară tustrei spre locuința lui. În drum, părintele Onufrei, dînd ca din întîmplare de mina pictorului, care conținea vro cîteva piese de aur, crezu că ce-i găsit îi bun găsit și, strîngînd cu multă amicitie și intenție luătoare mina acestuia, gîndi că are multă cauză de-a se depărta, mai ales că tablele de la crîsmă-l invitau cu dragoste — deci pretestă ce pretestă și se duse.

În vremea asta Cezara, curioasă și neastîmpărată, cotrobaia prin odaia pictorului. Ea s-apropie de tabloul, acoperit c-o pinză, o ridică și se uită intrucît înaintase lucrarea:

¹ Suflet drag.

„Căderei ingerilor“. Cu fața de o senină seriozitate întindea Arhangelul Mihail spada sa de foc în aer. Pletele lui blonde fluturau împrejurul capului său alb ca marmura și a frunții boltite și ochii lui albastri străluceau pare că de putere și energie. Brațu-i se întindea spre chaos... aripele lungi și albe păreau a se ajunge într-o elipsă deasupra umerilor lui și deasupra frunții se ncovoia un cerc de stele albastre. Fondalul era chaos, în sus străbătut pe ici pe colea de cite-o stea murind, jos întunecos și rece. Dar în dreptul spadei ingerului era lăsată o dungă cenușie de loc gol pentru figura demonului urmărit.

Ea auzi pași în tindă. Un paravan ascundea patul artistului... ea s-ascunse după el... șezu pe pat... și se uită... Intră Francesco cu tinărul călugăr. Inima-i bătea în părății pieptului de credea că voiește să i se spargă. Artistul îi arăta lui Ieronim tabloul și locul ce are să-l ocupe chipul său pe acea pinză; apoi intrară amindoi într-un cabinet. Cezara nu se mișca din loc... tăcea ca peștele.

Francesco reveni, își căută paleta, pinsulele, lăsă peste fereastă o perdea de matasă albastră, încît camera se împlu de un aer vioriu... așeză la un loc potrivit un piedestal negru de lemn, ușa cabinetului se deschise... și... Cezara era să răcnească... dar își astupă gura c-o minută și cu alta ochii. Să vorbim încet... cel puțin lectorii mei inchipuiescă-și că li vorbesc la ureche... ia să vedem, rămas-a mina Cezarei tot la ochi? Sîinii îi crescuse într-atîta de bătăile inimei, încît sărise un blumb de la pieptarașul cam îngust de catifea neagră... de ce-l și incheiase? Dar cine știa că inima ei o să aibă asemenea turburări? Ea-și dezbumbă pieptariul, sîinii ei albi ca zăpada se eliberară din închisoarea lor de catifea și ea răsufală adînc, deși încet. Apoi își puse iute mina la ochi iar, până ce i se răcori sufletul... apoi ridică un degețel... cel mic, deasupra ochilor și se uită printre degete... Văzu un cap frumos pe niște umeri largi și albi, pe un bust ce părea lucrat în marmură... Acum era să-i plesnească colanul... ea-l deșcheie

din sponci și, răsuflînd din ce în ce mai liniștit, începu să privească întregul acel model frumos, din a cărui mușchi și forme respira mindria și nobleța... Minele ei îi căzură-n jos, căci era obosită de emoțiune, dar nu sătulă de-a privi. Tremura cu toate astea ca varga și i-ai fi auzit clăntănirea dinților, dacă n-ar fi ținut gura strîns, încheștată.

Penelul pictorului zbura pe spațiul gol ce și-l lăsase pe pînză și sub mină-i se născură formele lui Ieronim, din sus în jos, formă cu formă până la umeri, pe cari pictorul schiță două lungi și strălucite aripi negre... Ședinta era lungă. În vremea aceea Ieronim stetea pe pedestal drept, nemișcat, mîndru ca un antic Apoll în seminturenicul vînat al odăii, pe care pictorul îl făcuse anume, pentru a nimeri tonul fundamental al figurei.

— Ieronim! întrerupse Francesco tăcerea ce domina în sală.

Cezara se spărie la aceste sunete. Îi veni idea ciudată că pictorul are de gînd să deie paravanul într-o parte... atunci ea era descoperită... cu toaleta ei dezorganizată, cu părul vilvoi, cu ochii aprinși în cap și cu fața roșie ca singele... Dar nu era asta.

Pictorul zise:

— Am ajuns la cap. Trebuie să te fi indoit vreodată în viața ta de ceva. Reamintește-ți acea situație, ca să văd ce expresie va lua fața ta.

Ieronim își rechemă în minte scrisoarea bătrînului Euthanasius și o zîmbire rece, sceptică, îi dislecștă puțin buzele. O, de ar fi înmărmurit astfel! Era o durere mîndră în fața lui, și bieteii Cezare își ieși o lacrimă în ochi.

— Da, da! asta-i expresia! zise Francesco inspirat. Ochii lui se entusiasmară și penelul său schiță în fugă acele trăsături de-o dureroasă amărăciune, în fața întunecatului său geniu infernal.

„Ce nenorocit trebuie să fi fost, cînd reamintirea îi schimbă astfel fața“, gîndi Cezara și o duioșie dulce și liniștită îi

implu sufletul... Ea nu mai era aceeași. Din tremurătoare deveni lină — acum-a-l iubea. În acea frumoasă statuă de marmură albă, în acel Adonis încrămășat ea presupunea un suflet... Îi venea să plîngă acum... buzele ei se discleștară c-o dulce expresie de durere și de amor, ea-și înclină capul în perini și-și închise ochii. Simțea că plînge fără să vrea.

— Mi-ar trebui încă cîteva ședințe, zise Francesco.

Cezara-și deschise ochii, dar... Francesco trăsesese perdeaua și ea-l văzu din nou pe Adonis al ei în lumina cea plină a soarelui. Își astupă iar ochii și auzi cum pictorul și Ieronim se depărtaseră în cabinetul alăturat. Ea sări repede, tiptil, încet, se repezi pe uș-afară în buduarul ei, s-aruncă pe pat, ș-ascunse fața în perini și boțea tot ce încăpea în mini. Cînd Francesco intră în odaia ei, ea s-aruncă în gîtul lui, îl strînse spasmotic, îl desmierdă, îl sărută...

— Ce-i copila mea?

— Nimic.

— Îți place?

Ea șopti ceva neînțeles, cu ochii plini de lacrimi și dorință.

V

Cezara către Ieronim

Iartă, dac-o femeie îți spune că te iubește. O femeie frumoasă și tinărară, căci știu că sunt frumoasă. Dar știu cu... tu ești atît de mîndru, știi a privi atît de rece... Ah! cum aș topi gheata ochilor tăi cu gura mea — iubite! De ce să mai îmbrac amorul cu vălul rușinei... cînd te iubesc, cînd aș primi să fiu servitoarea ta, numai să mă suferi într-un colț al casei în care vei locui tu, să suferi ca să sărut perina pe care va dormi capul tău. Vezi tu ce copil supus, umilit, este amorul. Tu vezi că sunt o nerușinată, o rea, o femeie de defaimat; dară cugetă un lucru, că aș fi un miel, că n-aș vorbi un cuvînt, că aș tăce privindu-te dacă m-ai iubi și tu pe mine. Știu cu cum e inima

ta? Pot eu ști? Vin de-mi spune cum este... ce se petrece în
acea cămăruță unde-aș vrea să locuiesc eu... numai eu. Și
știi tu cum mă cheamă?

Cezara

.....
Ieronim cătră Cezara

Că ești frumoasă, cred; că mă iubești, îți multănesc;
că-mi oferi tot ceea ce tu crezi că m-ar face fericit, mă face
să fiu în stare de-a-mi jărtfi viața pentru tine. Îți sărut mina
pentru voința ce ai de-a mă face fericit, deși te-nșeli când crezi
că amorul tău de femeie m-ar pute face. Amorul este o nenorocire
și fericirea ce mi-o oferi, venin. Că n-o știi aceasta este împre-
jurarea care te face adorabilă. Dacă ai ave pentru-un moment
ochii mei, ce altfel îți s-ar arăta această lume, în care tu cauți
și speră a găsi ce nu-i în ea — fericirea. Tu zici să te iubesc.
Dacă te-aș pute iubi ca pe-o stea din cer... da! Dar dacă suspin,
dacă doresc... n-aud eu din toate părțile aceleași suspine ordi-
nare, aceleași doruri... ordinare; căci care-i scopul lor? Plăcerea
dobitocească, reproducerea în mușinovil pământului de viermi
noi cu aceleași murdare dorinte în piept, pe cari le îmbracă
cu lumina lunii și cu strălucirea lacurilor, aceleași sărutări
grețose, pe cari le asemănă cu zuzurul zefirilor și cu aiurirea
frunzelor de fag. Este așa, sau nu?

Privește-ți-i, acei tineri, cu zîmbiri banale, cu simțiri
muieratice, cu șoapte echivoce — vezi acele femei, cari li răs-
pund prin ochiri voluptoase și mișcându-și buzele, — vezi!
împrejurul acestui instinct se-nvrtește viața omeniei.. Mincare
și reproducere, reproducere și mâncare! Și eu să cad în rolul
lor?... Să cerșesc o sărutare? să fiu sclavul papucului tău, să
tremur când îți vei descoperi stînul... stînul, care mini va fi un
cadavru, și care după ființa sa este și astăzi? Să mă frizez ca
să-ți plac, să-ți spun minciuni ca să petrec mintea ta ușoară;
să mă fac o papușă pentru... cine o și mai spune pentru ce?
Nu! nu mă voi face comediantul aceluia rău, care stăpînește
lumea; mi-e milă de tine, de mine, mi-e milă de lumea-ntreagă.

Mai bine mi-aș stoarce tot focul din inimă, ca să se risipească în scînteii, decît să animez cu el o simțire, pe care-o cred nu numai culpabilă, ci ordinară... Lasă-i să se mîngîie în simțirile lor, lasă-i să se iubească, lasă-i să moară cum au trăit: eu voi trece nepăsător prin această viață, ca un exilat, ca un paria, ca un nebun!... numai nu ca ei. Sîmburele vieții este egoismul și haina lui minciuna. Nu sunt nici egoist, nici mincinos. Adesea, cînd mă sui pe o piatră naltă, îmi pare că în creștii mantalei, aruncate peste umăr, am încremenit și am devenit o statuă de bronz, pe lîngă care trece o lume, ce știe că acest bronz nu are nici o simțire comună cu ea... Lasă-mă în mîndria și răceala mea. Dacă lumea ar trebui să piară și eu aș pute s-o scap printr-o minciună, eu n-aș spune-o, ci aș lăsa lumea să piară. De ce vrei tu să mă cobor de pe pedestal și să mă amestec cu mulțimea? Eu mă uit în sus, asemenea stăuei lui Apoll... fii steaua cea din cer, rece și luminoasă! Și atunci ochii mei s-or uita etern la tine!

I.

Ieronim părăsise monăstirea după sfatul lui Euthanasius și trăia izolat într-o chiliuță din oraș, pe care și-o împodobise cu flori și cu schițe zugrăvite de el. În această săhăstrie primea adesea vizitele lui Francesco. Într-o zi el îi arătă acestuia scrisoarea Cezarei.

— Ei, ai de gînd să zici ba?

— Iată ce zic, răspunse arătînd pe a sa.

— Fă ce vrei, dar astăzi vino-n atelierul meu, căci tabloul mi-e gata.

Plecară și veniră — la Cezara acasă.

— Domnișoara Cezara, recomandă Francesco, cînd intrară.

— Cezara? murmură Ieronim uimit și se uită lung, serios, în fața rușinoasă și roșie a bieteii fete. Ieronim se așeză în colțul unui divan și părea rău dispus... Francesco ieși;

iar Cezara... s-aruncă la picioarele tînărului cu mînile unite, tremurînd și aproape plîngînd.

— O! zise ea încet, ca și cînd s-ar fi temut de ceea ce zicea, și apucîndu-i o mînă o duse la buzele ei — poți suferi amorul meu? să-l suferi numai... căci nu pretind să mă iubești; dar să te lași iubit... ca un copil... Am auzit că ești uritor de femeii, singuratic și am desperat iubindu-te..

El îi cuprinse talia, o ridică încetinel de la pămînt, o așeză lingă el; apoi îi puse mîna după cap și se uită drept și lung în ochii ei. Îi era ciudat... nu-i venea să creadă ceea ce vedea cu ochii.

— Drept vorbești? întreabă el.

Ea-și plecă fruntea-n jos. Văzuse zîmbetul lui și văzuse destul pentru a nu spera nimic. „Ah! gîndi în sine, ce plăcere poate găsi un om ca el într-o păpușă ușoară, în această mască de ceară a mea? Se înțelege... Alt bărbat s-ar simți măgulit, el... nici măgulit nu-i... Știe că i se cuvine amor și mă-ntreabă numai, precum un dascăl pe eleva lui, amicabil însă destul de rece: Adevărat vorbești?”

O altă femeie, mai mîndră de frumusețea ei, ar fi ieșit vînată de minie și jignită de moarte din casă. Nu se oferă o femeie spre a fi refuzată. Ea? era tristă. Ar fi plîns... ar fi plîns de ar fi murit, dar nu putea fi supărată pe el.

Și el, cu cît o privea mai mult, cu atîta o găsea mai frumoasă. Avea milă de ea, deși nu voia să-i inspire speranțe deșerte, precum ar fi făcut orice bărbat în locu-i.

— Nu că nu ești frumoasă, Cezara. Să vorbim încet... te voi numi tu, căci îmi ești scumpă, deși nu te iubesc în felul în care aș dori eu însumi. Ascultă. Eu n-am iubit niciodată și poate că nici sunt în stare. Dar un lucru crede. Nu iubesc pe nimeni, dar dacă aș iubi, sigur că tu ai trebui să fii amanta mea. Simt o adorare în inima mea pentru tine, care poate ar deveni amor... dacă... ei bine, dacă nu m-ai iubi tu pe mine. Eu singur nu știu cum să-ți descriu simțirea ciudată, care-mi răcește inima, adică nu mi-o răcește atîta,

cît mi-o face somnolentă. Nu am dorințe și tu m-ai învățat de a le avê... Îți pare ciudat asta... dar și mie. Pare că te-aș săruta... dacă nu m-aș teme că mi-ai da sărutarea înapoi; parcă te-aș iubi... atunci cînd ai fi supărată pe mine.

— Nu pot fi... nu mă pot prefăce... în nimic, zise ea. E trist, adăose liniștită și cu glasul puțin mai adînc, căci de la amorul tău atîrnă fericirea vieții mele întregi... Acuma Castelmare are jocul liber... nu am cauze de-a mă opune căsătoriei cu el, căci tu nu vrei să știi nimica de mine. Nu mai voi să fug de la tatăl-meu, căci trebuie să caut a-mi uita nenorocirea, de se poate, prin o altă nenorocire... Sunt femeie... am crezut că sunt frumoasă... n-o mai pot crede... am crezut că am dreptul de-a desprețui amorul unui om ce mă iubește... mi s-a răsplatit acest cumplit dispreț cu aceeași măsură.

— Cezara, zise el încet și înduioșat... mă lași tu să cuget asupra acestui lucru? Am o inimă și o minte ciudată. Nimic nu pătrunde în ele nemijlocit. O idee rămîne la mine zile întregi pe suprafața minții; nici mă atinge, nici mă interesează. Abia după multe zile ea pătrunde-n fundul capului și-atunci devine, prin altele, ce le-a fi găcind acolo, adîncă și înrădăcinată. Cezara... simțirile mele sunt tot astfel. Pot vedea un om căzînd mort pe uliță și momentul întăi nu-mi face nici o impresie... abia după ore reapare imaginea lui și încep a plînge... plîng mult și urma rămîne neștearsă în inima mea. Tu spui să am milă de tine? Eu îți zic ai milă de mine... căci dacă vrodată iubirea ar pătrunde în inimă-mi, aș muri de amor. Tu nu mă-nțelegi, numai simt că amorul și moartea mea vor fi foarte aproape una de alta. Ceea ce am nemijlocit este simpatia... aceasta o ai întreagă. Iubește-mă, de voiești, dacă — lasă să-ți spun acest dulce cuvînt — dacă ai îndurarea s-o voiești. Tu gîndești că eu nu te-aș putea iubi? Te înșeli... Lasă-mi numai timp... ca icoana ta să pătrundă adînc în inimă, să mă familiarizez cu această idee, eu, care n-am fost iubit, nici am iubit pe nimenea... și gîndesc cum că tot aș putea nebuni iubindu-te.

El o sărută pe frunte și ieși... Ea surise. Luă un joc de cărți și le meni, ca să vadă dac-a veni mâni, și zise lin, înșirînd cărțile:

— Dac-a veni mâni, l-oi iubi; dacă n-a veni, atunci... atunci asemenea l-oi iubi.

.....

Ieronim către Euthanasius

Desmiera un chip de copilă în felul meu... adică împlu un album cu diferitele expresii ale unui singur cap. E ciudat că ochii mei atît de clari, pot să zic de-o cerească claritate, nu pot cuprinde nimic deodată. Mizgălesc păreții. Am intrat la o copilă înamorată de mine, pe care însă n-o iubesc... Am văzut-o roșie, sfioasă, turburată.. Am zugrăvit în cartea mea această expresie. A-ngenuncheat lângă mine... m-a rugat să-i sufăr iubirea... nu-ti pot descrie expresia de nevinovăție, candoare și amor din fata ei... dar am schițat-o... E de sărutat schița mea. Poate că e una din cele mai nimerite, din cîte-am zugrăvit. Am pus-o lângă mine. Deconcertare și o dulce resignație. Un profil îngeresc. I-am spus cuvinte bune. O rază de speranță în acea amabilă mîhnire a feței. O adorabilă schiță. Dar simt că din ce în ce schițele se familiarizează cu inima. N-o iubesc. Nu. Adio, părinte.

.....

O iubești, fătul meu, fără s-o știi. Cinis et umbra sumus
Euthanasius

VI

Sunt oameni pe cari spirite de observație și femeile îi descoasă dintr-o singură apucătură — oameni cu puțin spirit, dar de-un caracter tare, espres, consecvent. Astfel era Castelmare. Dacă o femeie l-ar fi auzit trăgînd clopoțelul

— ar fi știut îndată cu ce față să-l primească; dacă un actor bun i-ar fi auzit pașii severi, apăsăți și de-o aspră regularitate răsunînd prin galeriile și coridoarele palatului Bianchi, ar fi știut prin o acțiune reconstructivă, fără să-l vadă, să-și imagineze aproape caracterul omului în cestiu: o natură comună, consecventă și puternică.

Puindu-și odată-n minte de-a lua pe Cezara vrînd-nevrînd, lui îi erau toate mijloacele binevenite, deși nu dispunea de multe, căci nu avea destul spirit pentru aceasta. Dar, întrucît îl servea inteligența, el cerca a descoperi dacă nu cumva șirata copilă ar avea vreun amor.

Deși Ieronim nu știa ce fel e simțirea lui pentru Cezara, îi plăcea să asculte de ea, ca un copil de soră-sa mai mare și, drept vorbind, ea abuza într-un mod neiertat de această putere ce-o avea asupra lui. El simțea în prezența ei un fel de duioșie în inimă, un fel de fior fără de înțeles, al cărui suvenire îl urmărea zile întregi. Nu se poate zice că era amor — căci, deși-i plăcî prezența ei, totuși îi plăcea și mai mult ca, departe de ea, să cugete la dînsa. În asemenea resuveriri, în cari el se juca cu imaginea-i, prezența ei aievea îi era chiar supărătoare. Simțea parecă un ghimpe în inimă, cînd ea era față — nu mai avea acea libertate de vis, care era esența vieții sale și singura fericire a unui caracter mulțămit, fără amor și fără ură. „Dacă mi-ar da pace, gîndi el în sine, totuși ar fi cum ar fi. Atunci aș ține-o de mina ei mică și ne-am uita în lună — în virgina lună — atunci o privesc ca pe o statuă de marmură sau ca pe-un tablou zugrăvit pe un fond luminos într-o carte cu icoane... Parecă părul ei e o spumă de aur, atît de moale-i... Și fața ei se poliește într-un mod ciudat. Dar nu-mi dă cît lumea pace... mereu mă gîtuie... mă sărută — și zice c-o iubesc. Ba pe dracul. Altfel... e chiar frumoasă — să spun dreptul. Bărbia se rotunzește ca un măr galben... gurița citeodată parcă-i o cireasă... și ochii, ah ochii! Numai de nu i-ar apropia de-ai mei... îmi atinge genele și mă-nfioară pînă în tălpi. Atunci nu mai văd ce frumoasă e... o negură

îmi întunecă ochii... atunci aş amori-o... Asta nu-i trai, asta-i chin! Dar biata copilă... să fiu drept... ce ştie ea că mă chinuie.“

Şi azi îmbla prin grădina palatului Bianchi. Asemenea unor aripi de vultur sălbatic cuprindea ca un privaz părul negru şi uscat acea frumoasă şi ostenită faţă de marmură de Paros. Pleoapele pe jumătate lăsate-n jos trădau mărimea ochilor lui de-un întunecos şi demonic albastru şi cu toate acestea dezgustaţi; buzele ntredeschise arătau o energică durere şi numai gitul se-ndoa cu mândrie, ca şi când nu şi-ar fi pierdut-o sub greutatea vieţii. Noaptea era lucie, aerul părea nins de razele lunei, cari se furişau prin întunecoasa verdeaţă a copacilor. El şezu pe o bancă, cu minile unite şi lăsate peste genunchi, cu fruntea plecată şi părul risipit peste ea, gîndea lucruri de cari nu-şi da sama şi numai luna lunicînd pîntre nouri împlena noaptea de vis. S-auzi un foşnet uşor care-l trezi... Era ea. Cum se schimbase acum? Faţa ei nu mai era trasă, ci se rotunzea vădit, sinii ei erau mai plini, numai roşata din obraz dispăruse, făcînd loc unei palori, care-i da un aer de nespusă blîndeţă. Ochii nu mai aveau acea sălbatică şi noptoasă strălucire, în adîncimea căroră fulgera întunecosul amor şi întunecoasa dorinţă... ci, limpeziţi, nespus de adînci, te-ai fi uitat zile întregi în ei. Linişte şi o melancolică pace era în adîncimea lor... Şi în acea faţă atît de palidă, plină dar tristă, suridea suferitor oarecum gura de purpură... o roză a Ierichonului, a cărei frumuseţă nu se trece. Ea s-apropia încet prin aleele străbătute de seninul nopţii, pe cărările albe zugrăvite cu umbrele mrejelor de frunze. Ea-l văzu, dar nu-şi iuţi pasul. Îi ghicise ea caracterul? Poate. El stetea locului şi se uita lung la ea cum s-apropia încet, asemenea unei lunatice, ca-n somn.

El... rezămîndu-şi cotul pe spata bancei, îşi lăsă bărbia pe mînă, mişcîndu-şi încet degetele şi se uita uimit cu ochii strălucitori la strălucitorul ei chip, ce s-apropia. Ea şazu alături cu el, dar drept în lună. Nu-i atinsé mîna — nimic. Luna o polia frumos şi ea era îndestul de vicleană spre a se

lăsa muțată-n întreg de această dulce și voluptoasă lumină. El o privea mereu. Apoi își întinse el mai întâi mina și apucă încet minuța ei fină și rece. „Ah! gîndi, și un ce nemaismîțit îi trecu prin inimă... ah! cum îmi place acum.“ Acum se lipi cu-nctul de chipul ei mlădios și ușor și aplecîndu-și gura la urechea ei îi șopti lin, deși cu glasul de înfocare:

— Privește la lună, luna mieze-noptii — frumoasă ca un copil de patrusprezece zile și — rece... Nu simți tu c-a încetat toată durerea vieții, orice dorință, orice aspirare în privirea acestui mîndru tablou din care faci și tu parte... Acum ești în capul meu inger, frumoasă cum nu te-am văzut niciodată... dulce... Nu știi tu că eu te iubesc...?

Ea se-nfioră, dar tăcu.

Și apoi privește asupra orașului întreg, pe acest amestec strălucit de palate și domuri, vezi cum ajunse de lună strălucesc asupra maselor întunecoase virfurile turnurilor și pinzele de la corăbii pe riu. Și cu toate acestea centrul acestui tablou ești tu! tu! tu!... Nu s-aude nimic... decît departe-n vro grădină privighetoarea și s-aude vîind încet o roată de apă. Și tu privești tăcută și nevinovată asupra acestei lumi... Trandafirii înfloresc pe fața ta... Tu, regină a sufletelor — nu ești curată ca izvorul? mlădioasă ca chiparosul? dulce ca filomela? tinără ca luna plină, copilăroasă ca un canariu, iubită ca o Dumnezeuire? Privește, zise el și mai încet, strada aceea strîmtă și întunecoasă; numai într-un singur colț îi taie umbra o dungă de lumină, dar în acel loc pare c-a nins... Vino cu mine... vino cu mine acasă... Voi da-ntr-o parte perdeaua din fereasta odăii mele și vom privi toată noaptea la cer... Ah! te iubesc!... țipă el apăsător... te iubesc!... o vād prea bine că te iubesc!

El o strînse cu atîta putere încît se-ncețase amîndoi într-o înbrătoșare lungă și nervoasă. Apoi el recăzu obosi de-o simțire nemaicunoscută pe spata bancei, își închise ochii și-și lăsă capul pe acea spată. Luna-l bătea drept în față! Cezara veni drept înainte-i, se-nclină asupra-i, se ținu cu,

amîndouă minile de spata bancei și-l sărută, cu ochii pe jumătate închiși, de nenumărate ori. El nu simțea nimic... asemenea unui copil amețit de somn, pe care mama îl desmiardă.

S-auzi o foșnire în frunzele unui tufariu. „D-zeul meu! gîndi ea speriată, dacă m-ar fi văzut cineva? Poate Castel-mare. Sărmanul copil! Cum se va întoarce el acasă? Acest om poate să-l pîndească“.

Ea-l lăasă un moment să se trezească din această beție... apoi îl întrebă lin, ca și cînd n-ar fi vrut să-i întrerumpă decît încet gîndirile lui, somnul lui cel aieva.

— Știi să minuiești sabia?

— Da! zise el.

— Să-ți aduc o sabie — nu-i așa?

— Da...

— Și mi-i da o sărutare pentru ea?

— Da.

Ea se urcă repede în palat și peste două minute veni c-o spadă, pe care i-o încinse, folosindu-se de ocazie de a-l strînge de mijloc.

— Dulcele meu sloi de gheață — tu marmură! tu, piatră, tu!

— Dă-mi pace Cezara. Îmi vine să mor.

— Nu, nu! ingerul meu... mergi acasă... Să nu ți se întîmple nimica pe drum... gîndește la Cezara ta... mărgăritariule. Nu se putu opri de a-i lua capul între mini și de-a-l mai săruta o dată... tare și cu zgomot.

— Acuma mergi, mergi! Te rog.

— De ce mă rogi?

— Pentru că te-aș ucide de-ai mai răminê.

— Cum?

— Știu eu cum, zise ea, vicleană ca un copil.

Ea-l duse pîn' la un hățaș și-l împinse afară din grădină. Apoi se întoarse și, îmbrățoșînd un trunchi, zise încet și c-un fel de ciudă:

— Ieronim! te mușcă!

Ea bătu cu pumnii în trunchiul de copac; apoi se duse-n odaia ei și, rupîndu-și cu furie pieptarul de catifea, înclecin-du-și părul atît de blond, ea se uita în oglindă cu ochii înecați de lacrimi și cu buzele tremurătoare. Apoi se arunca în pat și șoptea încet, foarte încet și înecată de suspinuri, cuvinte dulci, nepomenit de dulci și desmierdătoare, pîntre cari străbătea numai un nume pronunțat mai tare... Ieronim.

Nu-i merse însă tot astfel lui Ieroim. El s-apropia de strada strîmtă, aerul lin al nopții îl trezise și, de o natură mult mai puțin sensuală decît porumbița lui, el rămăsese numai cu convingerea teoretică cum că o iubește. El trecu prin strada întunecoasă cu pasul lui ușor, la care se cunoștea, ca să zic, elastica g eutate precum se simte la pasul unui cal de rasă, cînd auzi în urmă-i un pas sever, regulat ca al unui soldat, și recunoscă că-i al lui Castelmare. El se opri și se-ntoarse spre partea dinspre care venea sunetul... Castelmare sosi... Tăcere. Ieronim plesni cu virful sabiei într-un zid de granit și la scăpărare se recunoscură ambii rivali. În acelaș moment fără să se fi schimbat vro vorbă măcar, săbiile începură a se crucișa, apoi s-auzi un gemet... o cădere grea pe pavagiul dur al stradei; una din cele două umbre dispăru într-o casă apropiată... cealaltă rămase mută.

VII

Ieronim se-ntinsese pe patu-i și dedese-ntr-o parte perdeaua de la fereastră spre a se uita cum luna apunea în rîu, făcînd parecă din suprafața lui un drum moale și luminos, cînd auzi bătînd încet în ușă. El se sculă și deschise. Era pictorul.

- Tinere, zise el, trebuie să fugi cît mai în grabă din oraș.
- De ce?
- Ai omorit pe Castelmare.

— Știa.

— Știi. Dar ceea ce nu știi poate e că el e nepotul și moștenitorul lui podestă din acest oraș, că ducele sunt oprite și că poți ajunge la spînzurătoare.

— Ei și?

— Ei și? De unde-ai învățat acest limbajiu, Ieronim, adăose bătrînul molcom, copilul meu! mi-ar păre rău de capul tău atît de frumos. Afară de-aceea mai ai o considerație... Iat-o.

El îi dăte o hîrtie mîzgălită în linii strimbe. Acesta o deschise.

Cezara către Ieronim

Fugi te rog. Nu l-ai ucis pe Castelmare. Înăbușit de stînge au zis oamenilor să-l aducă la noi. A povestit tot, cui îi datorește rana sa. Fugi... te rog! Pot să te urmărească încă-n astă noapte. Ce-i și mai trist: contele voiește să se logodească cu mine, în starea în care se află, și nu am nici o putere de-a rezista!... Dar te iubesc. Crede că nu voi supraviețui nenorocirea mea. Rămîind aici, nu m-ai scăpa, ci m-ai face numai să mor de îngrijire... paserea mea! Fugi, și poate că... ah! unde-i o speranță, de care să mă tin?... nu vezi că nu știu ce să-ți zic... Ți-aș zice: vino la mine, și nu pot. Spune-mi: să te pierd, pentru a te mai vedea o dată? Nu! Fugi, Ieronim; poate că vro întîmplare neprevăzută să mă păstreze pentru tine... poate contele să moară... Îi doresc moartea... te iubesc! Nu, nu! nu crede că te iubesc într-atît încît să-ți zic să rămîi... Adio... draguțu! meu!

Cezara

Ieronim ș-aruncă mantia pe umeri și ei merseră pe țărmul rîului, unde Francesco îi dădu barca lui. El îmbrătoșă pe bătrînul amic, desprînse barca de țărm, se sui și pluti în josul rîului până ce, ajungînd pe luciul înalt al mării, el aruncă cîrmă și lopoți în apă, se culcă în barcă, sub cerul ce-și ridica

Înstelata sa măreție, și astfel — un grăunte plutitor pe aria nemărginită a apelor — adormi adînc.

A doua zi soarele era sus, cînd își deschise ochii... El văzu că barca lui se-nțepenise între niște stînci de piatră... Soarele stăpînea cerul și împlea sinul mării cu lumină. La malul continental el văzu răsărind din stînci pădurene o monăstire veche, prin ale cărei colonade de piatră sură, în cerdac, îmblau cu pas regulat și încet călugărițe. O grădină unită cu murii monastirei se-ntindea până jos la poalele mării, care se mișca urcîndu-și apele până lîngă un boschet de chiparos și roze tăinuit în ponorirea unei stînci, ca un azil de scaldătoare.

El se desculță și sărind de pe-o piatră pe alta cercetă stîncosul său imperiu. El dădu de un izvor de apă vie și dulce, care se repezea cu mult zgomot din fundul unei peșteri. Intră în peșteră... o răcoreală binefăcătoare îl cuprinse pe el pe care soarele-l arsese în somnu-i... merse mereu înainte... peștera se lungea din ce în ce și devenea tot mai întunecoasă. Deodată văzu ca o zare de senin, dar îi păru că-i scapără. Văzînd însă că ea nu perea, el s-apropie și văzu o bortă, cît ai băga mîna, care corespundea undeva... se uită pe ea... văzu tufișuri mari și-i veni un miros adormitor de iarbă. El cercă să mărească borta cu puterea minilor, dar era un granit, greu de înlăturat; numai un bolovan mare păru că se mișcă. El îl urni — bolovanul se întoarse ca-n țîțini și lăsă o mică intrare, pe care o putea trece tirîndu-se. El intră repede, împinse bolovanul la loc, acoperi chiar zarea cea mică cu pietre și pămînt și, cînd își întoarse privirea ca să vadă, unde intrase, rămase încremenit de frumusețea priveliștei.

Stînci urieșți și cenușii erau zidite de jur împrejur una peste alta pînă în ceriuri și-n mijlocul lor se adîncea o vale, o grădină de vale cu izvoare, în mijloc c-un lac și-n mijlocul lacului o insulă, pe care steteau în șiruri lungi stupii unei prisăci mari.

„E insula lui Euthanasius“, gîndi el uimit și pășea încet, minunîndu-se la fiecare pas. Până și insectele erau îmblînzite

În acest rai. Fluturii curioși, albaștri, auriți, roșii îi acoperiră părul lui lung și negru, încît capul lui parea presărat cu flori. Aerul acestei insule era plin de sărbători murmurătoare ale albinelor, bondarilor, fluturilor; iarba îi ajungea până la piept, mazăricea pune-a lațuri înflorite picioarelor... o căldură, un miros voluptuos pătrundea raiul. El s-apropie de lac și, trecîndu-l pe unde era vad, veni în insulă. Albinele înconjurară biziind pe noul și tînărul împărat al raiului. S-apropie de peștera, ce știa că trebuie să fie pe această insulă; o găsi într-adevăr sculptată-n piatră, găsi dalta și unelte de sculptură, patul, un ulcior cu apă; dar bătrînul lipsea. Pe o meșcioară era o foaie scrisă.

Simt că măduva mea devine pămînt, că sîngele meu e înghețat și fără cuprins ca apa, că ochii mei abia mai reflectează lumea-n care trăiesc. Mă sting. Și nu rămîne decît urciul de lut, în care au ars lumina unei vieți bogate. Mă voi așeza sub cascada unui pârîu; liane și flori de apă să încunjure cu vegetația lor corpul meu și să-mi străfese părul și barba cu firele lor... și-n palmele-mi întoarse spre izvorul etern al vieții, „soarele“, viespii să-și zidească fagurii, cetatea lor de ceară. Rîul curgînd în veci proaspăt să mă dizolve și să mă unească cu întregul naturei, dar să mă ferească de putrejunie. Astfel cadavrul meu va sta ani întregi sub torentul curgător, ca un bătrîn rege din basme, adormit pe sute de ani într-o insulă fermecată.

Ieronim privi părății sculptați cu scene de amor, văzu cărți vechi și scrieri multe pe polițele unui dulap rezimat de-un părăte și, mirosind apa din ulcior, văzînd că ea-i răsuflată și băhnită, presupuse că bătrînul trebuia să fie murit. Astfel el, moștenitoriul firesc al acestui locaș de pace, a acestei grădini închise ca o odaie, răscoli cărțile, cari erau toate alese și-i promiteau multă petrecere; scrierile moșneagului în cari fiecare cugetare era un monogram al acestui cap adînc și fericit și a căror rezonanță era atît de mare încît fiecare construcție trezea o lume de cugetări și analogii în

capul tînărului. Într-adevăr, se familiariza în curînd cu micul lui imperiu, era ca acasă, îngrijea de straturile grădinei și de stupe, imbla ca o căprioară sălbatică prin tufăriile și ierburile insulei. Adesea în nopțile calde se culca gol pe malurile lacului, acoperit numai c-o pînză de in — ș-atunci natura întregă, murmurul izvoarelor albe, vuirea mării, măreția nopții îl adînceau într-un somn atît de tare și fericit, în care trăia doar ca o plantă, fără durere, fără vis, fără dorință.

VIII

În ziua-n care era să se serbeze cununia Cezarei cu Castelmare, tatăl ei, marchizul Bianchi, muri de apoplexie în mijlocul păharelor și a conmesenilor săi. Cînd ea-l văzu întins pe pat, genele încă deschise peste ochii sticloși, gura plină de spume, ea se răzîmă de bolta unei ferești și privi degustată asupra aceluia cadavru, care nu-și trăise decît șie și care, spre a-și împlini patime, cari aveau să aibă acest sfîrșit, era s-o vîndă pe ea, chipul de Madonă, omului pe care-l ura mai mult în lume.

Cînd Castelmare se prezintă, începu s-o mîngăie:

— Contesă, zise el, părintele d-tale a murit și ai rămas fără alt sprijin în lume decît mine, viitorul d-tale bărbat.

— Ba și fără acesta, zise ea, căci d-ta ai încetat de-a fi viitorul meu bărbat — sau cel puțin anul meu de doliu au depărtat această fericită perspectivă. Vei bate iar la ușa mea după un an.

Castelmare ieși nemulțămît, aruncîndu-i o ultimă privire de ură neîmpăcată. Francesco o sfătui de-a părăsi orașul, unde era espusă urmăririlor crudului ei adorator, și să se retragă la o mănăstire de călugărițe în apropiere de cîteva ore — unde ea se și duse după înmormîntarea tatălui ei.

Ea slăbise de grijă, sărmana copilă... despre Ieronim nu mai auzise nimica, numai cît că barca lui Francesco, în care

el se pornise pe mare, se găsisse sfârșită la țărmuri, astfel încît ea-l crezu înecat, mort de mult.

În murii liniștiți ai monastirei ea se regăsi pe sine însăși. Chilia, ce i se dedese, era cu foresta nspre grădină și mare; și adesea, trăgînd zăvorul la ușa-i, ca să nu fie supărată de intrarea nimărui, ea privea oare întregi la înmierea undelor depărtate ce se perdeau în orizen, la prăvălatica grădină, frumoasă și sălbătăcită, care-și înrădăcinase hățișurile și arborii până lingă țărm — sau alte dăți, pierzîndu-se pînă aleele umbroase, ea plivea firele de iarbă de pe cărare sau se ascundea într-un boschet aproape de țărm, în care ședea ore întregi, adîncită în dorul ei fără de speranță.

În zile calde ea se dezbraca și, lăsîndu-și hainele-n boschet, se cobora la mare. Chip minunat, arătare de zăpadă în care tinăra delicatete, dulcea meliciune a copilăriei era întrunită cu frumusețea nobilă, coaptă, suavă, pronunțată a femeiei. Prin transparența generală a unei peliți netede se vedeau parcă vinele viorii și cînd piciorul ei atinge marea, cînd simte apele muindu-i corpul, surîsul său devine iar nervos și sălbatec ca toată copilăria ei; în luptă cu oceanul bătrîn ea se simte reîntîrînd, ea surîde cu gura încheștată de energie, ea-și [arată dantura ei de mărgăritar oceanului și] se lasă îmbrătoșarei zgomotoase ale oceanului, tăind din cînd în cînd cu brațele albe undele albastre, înotînd cînd pe-o coastă, cînd pe spate, tologîndu-se voluptos pe patul de valuri.

Începuse a insera și ea iar se lăsă amorului ei cu marea, iar surîdea în fața valurilor cu acea intensivă și dulce voluptate, își golise gîtul ei de ninsoare, își despletise părul pe umarii rotunzi și pe sinii, crescuți în sete de amor, până ră-mase goală și frumoasă ca o statuă antică, avînd înaintea acesteia din urmă avantajul vieții, acea peliță caldă, dulce, netedă care lasa urme dac-o atingeai. S-aruncă în mare și începu să-noate, puîndu-și drept țel de ajuns niște stînci, ce le vedea un sfert de ceas departe de țărm.

Undele liniștite o duceau și în curînd ajunse la stîncile din mare. Ea merse-n cetinel de-a lungul lor rezămîndu-și mîinile de pîreții de piatră, ajunse la o peșteră din care curgea sfișiat și strălucind un izvor, intră mergînd de-a lungul pîriului și deodată o panoramă cerească se deschise ochilor ei...

„D-zeule! ce rai! gîndi ea, voi sta aici puțin.“ Ea merse-nainte prin iarbă, care, caldă și mirositoare, îi gîdila corpul, s-aruncă în lacul limpede ca lacrima, a cărui apă o făcea mai să adoarmă, fugea apoi prin dumbrava de portocale, gonită de fluturi și albine.... Era nebună, ca un copil, rătăcit într-o grădină fermecată de basme. În urmă, văzînd că soarele se-nclinase, ea se întoarse pe calea pe care venise dar care fu spaima ei cînd nu văzu nici o ieșire.

Ce să facă? Cu gîndul că s-a rătăcit își mai primblă ochii de jur împrejur.... nicăiri o ieșire. ..

„Ah! gîndi, și ce-ar fi, de aș petrece o noapte în acest rai fîrmăcat? Cine mă vede și cine mă știe?“

.....

Să făcuse noaptea. Stelele mari și albe tremurau pe cer și argintul lunii trecea, sfișiiînd valurile transparente de noui, ce se-ncrețeau în drumu-i. Noaptea era caldă, îmbătută de mirosul snopurilor de flori dealurile străluceau sub o pînză de neguri, apa molcomă a lacului ce-nconjura dumbrava era poleită și tremurînd își arunca din cînd în cînd undele scilpitoare spre țîrmii adormiți. Și-n mijlocul acestei fîerii a nopții, lăsate asupra unui rai, înconjurat de mare, trecea Cezara ca o-nchipuire de zapadă, cu părul ei lung de aur, ce-i ajungea la călcîie.... Ea mergea încet... Toate visele, toată încîntarea unei aromate nopți de vară îi cuprinsese sufletul ei virgin.... ar fi plîns! Își aducea aminte de amantul ei și-i părea că-i Eva-n paradis, singură, cu durerea ei. Ea veni lîngă lac și văzu cărare de prund pe sub apă. Incepu să treacă și apa fugea rotînd împrejurul glesnelor ei... Ea se uita l-acea dumbravă încîntată.... o dorință de fericire îi cuprinsese

sînul.... era atît de însetată de amor, ca copilul cel tînăr și fraged, buzele ei erau uscate de dorința unei sărutări, cugetarea ei era împătimită, ca un strat cu florile pe jumătate vestezite de arșiță. Cînd ajunsese în dîmbravă, umbra mirositoare a arborilor nâlți arunca un reflect albastru asupra peliței ei, încît parea o statuă de marmură, în lumina viorie.... Deodată ea văzu prin arbori o figură de om... gîndea că-i o închipuire a ei, proiectată pe mrejele de frunze... și acel chip luă din ce în ce conture mai clare... era *el*.

„Ah! gîndi ea zîmbind, ce nebună sunt... pretutindenea el, în frumuseța nopții, în tăcerea dîmbravelor“.... El s-apropie... El credea asemenea că are-o-nchipuire aievea înaintea lui.... O privi lung, se priviră lung.

Cînd îi luă mîna... ea țipă.

— Cezara, strigă el, cuprinzînd-o-n brațele lui.... Cezara! ești o închipuire, un vis, o umbră a nopții zugrăvită cu zapada luminei de lună? sau ești tu? tu?

Ea plîngea.... nu putea răspunde. Se credea nebună, credea că-i vis, ș-ar fi vrut numai ca vecinic să ție acel vis.

— Tu ești? *chiar tu?* întrebă ea cu glasul înecat căci toată cugetarea ei se-mprospătase, toate visele ei reveneau splendide și doritoare de viață.... Ea nu se mai sătura privindul.... și uitase starea în care era.

.....
„Curierul de Iassi“, 6, 11, 13, 15, 18 aug. 1876

[OCEANA]

Ca cusute pe o pinzărie albastră trămurau stelele mici și albe pe cer și argintul cald al lunei trecea, sfișăind voalul transparent de nouri albi ce se-ncrețeau pe dinsul. Noaptea era caldă, îmbătată de mirosul snopurilor de flori ce acopereau cu viața-nfoiată întinderea insulei.... dealurile străluceau că sub o pinzărie diamantină — apa molcomă a lacu-

lui ce-nconjură dumbrava era poleită și, tremurind bolnavă își răzina din cînd în cînd undele sclipitoare de țărni adormiți. Și-n mijlocul acestei [feerii]* a nopții lasată asupra unui rai înconjurat de mare trecea Oceana, ca o-nchipuire de zăpadă, cu părul ei lung de aur ce-i ajungea la călcie.... Ea mergea încet... Toate visele... toată înecărea, toată boția unei aromate nopți de vară îi cuprinsese sufletul ei virgin... ar fi plîns... Își aducea aminte de amantul ei și-i pareă că-i Eva-n paradis, singură cu durerea ei dulce în noaptea înstelată.... Ea veni lîngă lac și văzu cărarea de prund pe sub apă... Ea-ncepu să treacă și apa zăgăvea saltînd încet volburile eliptice înprejurul glesnelor ei de argint... Ea se uita l-acea dumbravă înecată.... o dorință de fericire îi cuprinsese simlul ei... era atît de-nsetată de amor... ea copilul cel tînăr și fresc... buzele ei erau uscate de dorința unei sărutări, cugetarea ei era uscată ca un strat cu florile pe jumătate vestezite de arșița soarelui. Picioarele se vedeau în apa străvezie atingînd prundul... și capătul părului ei de aur înota pe apă.... Cînd ajunsese în dumbravă, umbra mirositoare a arborilor nați aruncă un reflect albastru asupra peliței albe, înecî pareă o statuă vie de marmură privită prin ochelari albaștri... Deodată ea văzu prin arbori o figură de om.... ea gîndea că e o-nchipuire a ei proiectată pe mrejele de frunze... și acel chip lua din ce în ce conture mai clare.... era el.... „Ah! gîndi ea zîmbînd, ce nebună sunt.... pretutindenea el, în frumusețea nopții, în tăcerea dumbravelor, el!“ El s-apropie.... El credea asemenea că are o-nchipuire aievea înaintea lui, căci o privi lung, se priviră lung.... El cu încoială, ea fără rușine... Cînd îi luă mîna... ea țipă....

— Oceana, zise el încet, Oceana, ești tu o-nchipuire, un vis, o umbră a nopții zăgăvită în zăpada luminei de lună sau ești aievea, ești tu....

Ea uitase tot....

— Eu, eu, murmură ea-necet, îi trase brațul lui de-l puse înprejurul gîtului ei... și rîdea, rîdea fără sfîrșit... Se credea

nebună.... credea că nu poate fi nimic adevărat în această
fericire ș-ar fi vrut numai ca vecinic să ție acest vis. El aruncă
mantia sa neagră pe umerii ei frumoși.... și astfel trecură,
unul de gîtul altuia, în întunericul voriu al dumbravei...

— Tu ești.... chiar tu?... întrebă ea cu glasul înecat și
umed.... căci toată cugetarea ei se-mprosătăse umed... toate
visele ei revenise splendide și doritoare de viață... și numai
atîta ținea minte că el n-o voise, că el n-o iubea, dar sim-
țindu-i brațul împrejurul grumazului ei, îi placea a crede
că el fusese un copil ce se-nșelase pe el însuși.

Ș-adesea în nopțile-namorate ale Italiei or în diminețile
pline de aromă, o vedeai pin bolțile nalte de frunziș ale
aleelor large pe acea melancolică Venere, îmbracată bărbă-
tește, și sub marginile pălări[ei] nalte de catifea neagră se
vedeau, vii și [nebuni]*, ochii ei cei rotunzi și mari, de un
întunecat, un demonic albastru, cu acel zîmbet stereotip
pe buzele coapte de sete de amor, cu acele umbre dulci arun-
cate abia sub umerii feței ei de marmură, cu părul care
cădea-n inele strălucite și în creți splendizi și osteniți pe
umerii ei....

Și alături cu ea mergea el... cu capul lui neacoperit,
de Antinous. Asemenea unor aripi de vultur sălbatec cuprin-
dea părul, negru și uscat ca un privaz, acea frumoasă și
ostenită față de marmură de Paros... pleopele pe jumătate
lăsate-n jos trădau mărimea ochilor lui dezgustați, buzele
subțiri și-ntredeschise arătau o energică și crudă durere....
și numai gîtul lui înalt se îndoaia cu mîndrie, ca și cînd nu
și-ar fi pierdut mîndria sub-greutatea jugului vieții.... Și
nici un creț pe acea frunte albă și curată... mîni de femeie
i-ar [fi] plăcut s-alunece pe netezimea ei.... și nici o sărutare
depusă pe acea frumoasă frunte n-ar fi știut pe ce depune
și n-ar fi știut ce trezește de desuptul acelu os.... un tezaur
de vise... o Arabie-ntreagă de sentențe, de gîndiri, de basme.

Ms. 2286, 62 v. — 63 r. + 64 r. (cca 1872--1873)

Ei se simțeau inocenți ca-n ziua cea dentăi. Era mai multă copilărie decît vină în desmerdările lor și jeraticul din cămin aruncînd din cînd în cînd cite-o limbă albăstruie lumina basrelieful lui Adam ș-a Evei. Și ei înșii, îmbrățișati astfel, li se pareaa a repeta aceea istorie antică, zilele întăie ale traiului din paradis... li se pareaa că îmbla în asemenea primilor oameni neconștii de plăcerile amorului, ca doi îngeri prin umbra acelei dumbrave de portocale, că soarele luminează zăpada vergină a corpurilor lor, că, cu sufletul liber, cu inima vergină, nengreuiată de lumești dorințe, ei colindă grădina Edenului; singura lor plăcere: privirea frumuseței lumei și frumuseței lor. Și, dacă n-ar fi fost nimic să escite dorințe lacome în inimile lor, poate c-ar fi stat vecinic — poate că, prin repetare a promisiilor vechei legende, ar fi trăit vecinic. Dară ochii ei căzură pe Venus și Adonis, pe Orion și Aurora — limbele albastre ale flăcării căminului începură să-și tremure răsfrîngerile lor pe părății sculp[t]ați, Venus pareaa a rîde cu șireție de inocența amicului ei, Aurora dezvălea pieptul lui Orion — inima Cesarei începu să tremure, ea-ncepu să plîngă, și plîngînd, strîngea sub sărutările ei gura tinărului amic care, înlăntuit de brațele-i, își pierduse mintea. Ea recăzu ca moartă pe patul ei de flori înfoiete, numai din cînd în cînd o rază mai învia, asemenea unui fulger repede, casa întreagă cu rizîndelee chipuri și cu scenele-i de amor de asupra lor, cari, vinovați și ascunși sub o mantie neagră, pierduse memorie, strălucire, inocență, în aceea elementară și întunecoasă plăcere care, asemenea nașterii și morții, sunt întunecoase și timpite momente de uitare, de neconștiință, de o viață vegetativă și fără înțeles.

În sara aceasta se-nnourase și Cesara, închisă în chilia ei, plecîndu-și capul între oalele cu flori cum ședea lingă fereastă, își rezîma fruntea de geamuri și trîncănea cu degetele în ele. Ea zîmbea cu șireție. Niciodată Ieronim nu fusese cu sufletul mai deschis, niciodată n-o iubise atîta, decît acuma cînd știa sigur ce păstrează ea sub inimă-i.... Și de ce zîmbea oare? Găsise ea lațul, cu care putea să-l prindă pe amantul ei pentru totdeauna — nu. Dar o cugetare semifilosofică îi trecu prin minte. „Omul tot animal este... zise ea — și-și iubește puii mai mult decît orice. Puii? ah! cînd voi ave și eu un pui — am să-l mîinnc de drag ce mi-a fi. Ce ciudați suntem noi oamenii — bărbați și femei — în cîte închipuiri îmbrăcăm lucrul cel mai simplu din lume — puii noștri.“ Ea se aruncă pe pat. I se pareă că are un copil la sîn și-l mîngăia — apoi îmbrôbodi o perniță ș-o palmui, o puiculi, ca și cînd ar fi copilul ei....

Vremea se-ntunecase și ploaia începuse a plesni repede dar monoton în geamuri. Din cînd [în cînd] cîte un fulger strălumina pe un moment chilia — astfel încît, sub această repede strălucire, toată casa și obiectele pareau a tresări, a ave viață, ce[e]a ce constituie fantasticitatea luminei de fulger.

Ea s-apropie de fereastă. Era o vreme cumplită afară. Nouri se grămădeau negri pe cer, rupți de fulger, marea făcea o larmă adîncă, asemenea mugirei departate a unor tauri — dar deodată ea văzu un foc aprins.

„D-zeule, gîndi ea spăimîntată, Ieronim a aprins focul — și în această noapte... Poate că pe un moment numai.“

Focul ardea din ce în ce mai mare și cu constanță.

„Să i se fi-ntimplat ceva, gîndi ea, și asta să fie un semnal pentru mine?“.... Ea tremura ca varga și din buze i se retrăsese singele, de rămăsese ca porumba.

Ea zbură repede în grădină, ajunsese la tîrm.... insula nu se vedea — dar focul ardea mereu ca un punct de jeratic

pe mare... Parecă auzea o voce — dar așa ca și cînd i-ar fi țiuit urechea. Frică și desperare îi cuprinsese inima.

„Ah! gîndi ea, cine știe dacă a fi dat! Trebuie să mor oricum ar fi vremea, trebuie să-l văd.“

Ea se dezbracă și s-aruncă în mare ca s-ajungă punctul luminos... Ea-nota mereu, mereu, dar pareea a sta pe loc, cel puțin jeratecul se ținea în aceeași depărtare.

Talazurile o purtau ca pe o frunză și o zvrileau dintr-un roi de spume într-altul.... Ea-nota cu toată puterea — un întunerec ca smoala acoperea cerul, numai din cînd în cînd se smulgea cite o scînteie de fulger din nouri.... Ea-nota — era deja aproape de jeratic.... cînd.... cînd văzu că jeratecul plutea pe apă.

Ea strigă... atunci cunoscă că e un foc pe-o luntre în mijlocul mării. În momentul în care strigă, jeratecul se stinse. Atunci pierdu toată speranța... Ea se mai ținea pe suprafață ca la lumina de fulger să vadă direcția-n care era insula. Insulă și țărm departe, și ea lăsată pradă mării nemărginite. Un fulger cumplit încruși noaptea-ntreagă — atunci ea zări ca zece pași departe o luntre neagră și-n ea, stînd drept în picioare, cu fața adîncă, aspră, neîmpacată — Castelmare. Atunci înțelese totul.

Ea străvăzu într-un moment toată starea ei cumplită și leșină — pentru a nu se mai trezi niciodată.

În vremea aceea Ieronim zărise numai din întîmplare focul plutitor și ca un fulger îi trecu prin minte ce-ar pute să se întîmple. El aprinse un foc stabil pe țărm, sări într-o luntre și se luă după para fugitoare, neuitîndu-și spada. El vislea cu desperare și, cînd ajunse la luntrea în care licărea încă jeratic, văzu pe Castelmare, ș-apropie luntrea-i de-a hui, ținti în el — un fulger și auzi răsunînd luntrea inamică de căderea unui corp greu.

El aprinse o făclie și îmbla încet cu luntrea, cînd deodată văzu plutind pe apă ceva neobicinuit de alb... pareea că niște brațe se ridică din apă spre a cade iar — ș-apropie... era

Cesara... El o scoase din apă, o înfășură în mantaua lui, începu să-i frece minile, pleoapele — nimic, nici un semn de viață...

„D-zeul meu... nu cumva e moartă“, gîndi — și tot singule i se strînse în inimă...

— Cesara, șopti el, scumpa mea Cesara...

Ea era cu gura-ntredeschisă — buzele-i vinete și supte, dinții-i străluceau, pleoapele erau deschise și ochii erau ca sticla brumată... El [o] duse repede la țărîm — în peșteră, aprinse foc, o înveli, îi frecă corpul — nimic, ea era și rămasă moartă.

El nu putea s-o creadă... Ea — ea moartă — ea să nu mai fie pentru el — ochiul, gura, mînuța ei să nu mai fie pentru el pe pămînt... ea să nu-i mai mlănțuiască gîtul, să nu-i mai mîngăie urechea cu șoptirile ei nen-țeluse... el nu putea s-o creadă, precum nu poate crede nimenea-n lume la moartea unei ființe iubite.

— Cesara, zise el lin, nu-i așa că tu mă-[n]șeli, că tu glumești, că tu nu ai murit, cum poți tu muri? — Nici un răspuns.

Deodată ochii lui se oțărîră... Dinții începur-a-i clănțani ca de friguri... el se temea — se temea de el însuși — de păreți, își întinse mîna spre cadavru... pareă c-aude vuiet de glasuri multe, pareă că o mînă îi apasă pieptul, el răsufli, dar răsufli parcă aer fierbinte, care-i ardea plămîinii, se ridică [lung]* în picioare, își ridică umerii cu spaimă — părul i se zburli în cap și nările i se înflase — tablouri de foc îi ardeau mintea, vedea fulgere, tot fulgere — parcă tot creierul îi era ars — el începu să ridă cu hohot și căzu la pămînt.

A doua zi el era întins pe un pat moale — într-o casă cu ferestrele toate îm[p]regiuite de iederă și flori, prin care razele soarelui pătrundeau, tăind cîte o dungă în mirositorul întuneric, făcea să joace în imperiul razei sale o lume-ntreagă de colburi diamantini... într-un colț, ședea pe-un scăunel Cesara și rîdea...

— D-zeul meu — ce vis cumplit am avut, zise el...

Ea râdea — dar nu spunea nimica. Era chilioara lui parcă din monastirea de călugări, înfrumusețată însă atât de mult și îndulcită de prezența iubitei sale... El se coborî din patu-i, îngenunche lângă iubita lui, îi cuprinse cu o mână grumazul, cu alta mijlocul, ea râdea mereu, dar tăcea ca piticul...

— O, cunosc-ți gura ta, șirato! zise el surizînd, ce-mi taci, copilo... ah! floarea vieții mele, îngere! Glasul lui tremura de emoțiune, el plîngea de amor... Ea-i cadea mereu cu capul pe sîn — pareă că adormise în brațele lui.

„Ce frumoasă este“, gîndi el înfiorat. Abia acum băgă de samă că ea era goală. El alergă la patul lui și-o culcă... Ea se cufunda parcă-n perini... Perini de pinzării albastre... El se alătură de ea... dar ea pareă fugea în perinile prea moi, el o cuprinse tare, o lipi de corpul lui... își închise ochii și-i sfărâma parcă buzele în sărutări. Se-nădușea sărutînd-o... simțirile-i pereau, parcă nu mai gîndi nimic... adormi adînc, adînc...

Marea purta în patul ei moale și albastru două cadavre unite, strîns îmbrățișate, iară vîntul, trecînd printre cren-gile unui arbor vechi, mișca între cre[n]gile-i aplecate oasele albite de curgerea apelor a unui om cu barbă lungă, a cărui profeție se-mplînise.

Ms. 2284, 34 v. — 42 v. (cca 1874)

[ARCHAEUS]

Netăgăduit că sunt multe lucruri la priceperea cărora nu-l ajunge capul pe-un membru gros de la primărie, sau pe-un subcomisar de poliție — deși aceștia sunt în genere oameni cari pricep tot. Cel puțin cînd e vorba de esproprierea unei găinării, de insuflarea de respect în cetățeanul măcelariu cu măsuri false, oameni mai îndemnatnici decît cei doi de sus nu cunosc. Totuși ni se pare — se-nțelege că nu impunem nimărui părerea — că, afară de cumpene strimbe și găinării în fața uliții, mai există oarecari lucruri, de-o însemnătate secundară într-adevăr, de ex. filosofia, poezia, artele, tot lucruri cari scapă perspicacității numiților domni, dar a căror existență nu se poate nega.

Se vede că autorul vrea să-nceapă de la az buchi. Într-adevăr, lumea cum o vedem nu există decît în creierul nostru. Nimeni nu va tăgădui că este deosebire între gînsac și cine. Privirea cinelui e inteligentă, el pricepe din lumea aceasta o porție mult mai bună decît gînsacul; cu toate acestea amîndouă aceste ființe au ochi și crieri. Lumea nu-i cum-u-i, ci cum o vedem; pentru gînsac, cum o vede el, pentru cine item, pentru membru de la primărie — pentru Kant item. Totuși cită deosebire între ochii de porc a susînțelesului membru și privirea adîncă a înțeleptului de la Königsberg.

Care-i adevărul? Cel văzut clar de un gînsac — sau cel abia-intrevăzut ca printr-o negură de Kant? Într-adevăr,

îată un lucru ciudat. Cel dintâi deosebește lămurit grăunțele de porumb de prundul galbăn, el înoată cu siguranță pe apă, măsură cu ochiul distanțele ce le poate ajunge și nu-i fără oarecare înduioșere în fața unei giște în epoca virginității. Cel de-al doilea uită să minince, voind să sară peste o groapă cade-n mijlocul ei, iar frumusețile virgi- sau nevirginale trec pe lângă dinsul, fără ca el să-și [fi] ridicat ochii.

Cu toate acestea noi presupunem că filosoful e mai-cuminte decît un gînsac, ba că în *problemele* aceluia e mai mult adevăr decît în *siguranțele* acestuia.

Un semn că pentr-o minte mare totu-i *problem*, iar pentru 75 de dramuri de crier totu-i *sigur*.

E știut că regula pitagoreică din geometrie se numea puntea măgarilor. Puntea măgarilor pe care trebuie să treci în orice cugetare mai adîncă este: că nu putem pricepe lumea în sine, și că toată espicarea ei este espicarea unor reacțiuni a crierilor noștri și nimic mai departe. Lumea-n sine rămîne un problem înlăuntrul căruia se rătăcește cite-o rază slabă, cite o fulgerătură, pe care cugetătorul adînc o-ncremenește pe hîrtie, pe care, citind-o, se naște în păreții capului tău acea rezonanță lungă, care face că vezi într-adevăr că lume și viață sunt un vis.

Dar, cum am zis, toate acestea sunt fleacuri pentr-un membru de la primărie. Viața are pentru el însemnătate numai intrucît se percepe taxa pentru înscrierea în condicele stării civile, moartea intrucît se percepe o taxă pentru îngropăciune și intrucît se adaogă cu *unul* numărul născuților și al morților. Membrul de la primărie nu vede în acești oameni decît indivizi impozabili, subcomisarul — indivizi ce trebuie scutite ca să nu fure unii pe alții și să se ție în rîgula.

După această pătură de oameni urmează învățații cuvîntului. Aceștia întreabă totdeauna quid novissimi? Cartea cea mai nouă e pentru dinșii cea mai bună. Ei citesc mult și au în capul lor o mulțime de definiții, formule și cuvinte

despre a căror adevăr nu se îndoieste niciodată, căci n-au vreme de-a se îndoi. Îi numesc ai cuvintului pentru că înțelepciunea lor consistă în cuvinte, în cojile unor gândiri pe cari memoria lor le păstrează. Căci o gândire este un act, un cutremur al nervilor. Cu cit nervii se cutremură mai bine, mai liber, cu atita cugetarea e mai clară. La ei acest act, prin care cugetarea străină să se *repete* întocmai în capul lor, nu se întâmplă, pentru că mulțimea citirei și obosirea creierului n-o permite. Cele citite trec ca niște coji moarte în hambarul memoriei, de unde iese la iveală apoi tot în aceeași formă.

Iar eu din parte-mi gândesc așa. Orice-a gândit un om singur, fără s-o fi citit sau s-o fi auzit de la alții, cuprinde o sămânță de adevăr. De-aceea cărțile vechi, pe cari oamenii nu le scriau numai iac-așa, numai ca să le scrie, ci pentru că gîndise ceva ce le apăsa inima și voiau s-o spuie și altora, cărțile vechi eu unul le citesc și găsesc între lucruri abstruse unele seminte de lumină, pe cari apoi le țin minte.

Așa în una din zile stam fluierînd la fereasta deschisă, era zăpadă și frumos afară, cînd iată văd trecînd un bătrîn c-o manta lungă în spate și cu pălăria cu marginile foarte largi. Îl văd intrînd la Corabia lui Noé. Corabia aceasta este o crîsmă unde se găsește vin unguresc bun. Acolo aveam și eu masa mea de haștină și sara, cînd mi se ura cu cititul și scrisul, mă duceam la mesuța din colțul corăbiei și mi se părea că mă faceam iar copil, că eram în vremea lui Sim, Ham și Iafit. Cînd îl văd intrînd pe bătrîn zic: „Ce drac! pe acesta nu l-am văzut niciodată... hai să vedem cine-i?” Lau pălăria din cui, cobor iute scările și la Corabie.

Intru-nlăuntru... moșneagul—la masa mea. Corabia era o odaie mare, boltită și întunecoasă, în care și ziua ardea lampă. Bătrînul era interesant. Părul capului era alb, ras cu totul la față, ochii suri, mari și pătrunzători, apoi mirosea de departe a tabac și mie mi-a plăcut totdeauna oamenii cari mirosă a tabac.

I-am dat bună sară și m-am pus în fața lui, pentru că eram în dreptul meu să șed la masa mea... El răsări o leacă, dar nu spuse nimic. Apoi începu a ciocăni în masă cu degetele lui lungi și subțirele și fluiera printre dinți... Era o necuviință... dar acum ea tăcea; căci oricât de necuviincios ar fi fost, aria era de o frumuseță rară... era subțire ca biziitul de albină, dar ți se părea că-n gura [lui] s-a așezat un virtuos de violină lung de [o] palmă și pe o vioară cît cojița unei alune cînta subțire și frumos, de stai îndrăgit de el... Apoi tăcu și iar începu a ciocăni cu degetele lui lungi, încît mîna lui îmi pareă un paingăn mare, care joacă tremblante.

— Iartă-mă, d-le Doctor, zisei eu încheindu-mi surtucul dinainte, dar mie-mi pare că aria aceasta care ei fluierat-o am mai auzit-o undeva... și aș voi să vă-ntreb...

— Aria asta ai auzit-o în capul d-tale, zise el, pe cînd ștergeai ciubotele lui Beethoven.

— Mă iartă, d-le, dar nici n-am avut onoarea de-a cunoaște pe Beethoven.

— Ce știi d-ta, dacă l-ai cunoscut sau nu. Eu îți zic că l-ai cunoscut... Eu îți zic că i-ai șters ciubotele și basta.

„Ce dracul! Îi nebun moșneagul iesta, gîndeam eu.“

— Ce dracul! îi nebun moșneagul iesta, zise el, clipind din ochi și imitîndu-mi glasul întocmai. Apoi urmă: Kellner! Vin de maghiarat de cinci ani, astupat bine... Iute. Ei, nepoate, urmă el, așa-i că cea dentăi gîndire care ți-a venit în minte la răspunsul meu a fost: „Ce dracu! îi nebun moșneagul iesta“. Vezi tu! asta voiam s-o știu... Omu-i ca o vioară ... dacă pui degetul într-un loc pe coardă, sună-ntr-un fel, într-alt loc într-alt fel, dar o vioară samănă cu alta. Astăzi mă simt dispus să fac filosofie și bine că te-am găsit, nepoate, pentru că mie-mi pari un om neofenziv și care se miră, și mirarea este mama înțelepciunii.

Eu căscam gura.

Bătrînul se uită la mine și-ncepe să rîdă.

— Spune-mi nepoate — *daca poți* — un lucru imposibil și o idee imposibilă.

— Un lucru imposibil e ca eu să fi șters ciubotele lui Beethoven, care-a murit înainte de atîția ani, iar o idee imposibilă este ca ceva să fie și să nu fie tot în aceeași vreme.

Kellnerul adusese vinul cerut, moșneagul împlu un păhar mie, unul lui, pe care-l și deșertă pînă în fund.

— Ascultă-mă, nepoate, tu ești un prost, zise el. Ai auzit tu vreodată despre Archaeus?

— Ba nu.

— Nu? Ei bine. Archaeus este singura realitate pe lume, toate celelalte sunt fleacuri — Archaeus este tot.

— Ptiu! bată-te vina, unchiule, cu tot Archaeusul tău... Cum văd, [vrei] să mă iei peste picior. Cine ți-i Archaeus?

— Șut! Taci, nepoate... Toate celea la vremea lor. Am să-ți spun eu îndată cine-i Archaeus, numai mai întâi bea-ți păharul de vin și ascultă următoarele cuvinte a moșului. Cugetări imposibile nu există, căci îndată ce o cugetare există nu mai e imposibilă, și dac-ar fi imposibilă n-ar exista. Ce este imposibil? Am să-ți pun îndată o mulțime de probleme. Condițiile a orice posibilitate sunt în capul nostru. Aicea sunt legile ciudate cărora natura trebuie să li se supui. Aicea-i timpul cu regulile lui matematici, aicea spațiul cu legile geometrice, aicea cauzalitatea cu necesitatea ei absolută, și dacă le ștergi acestea... și un somn adînc le șterge pentru cîteva ore... ce simțemînt ni rămîne pentru acest interval al ștergerii? Nimic. Și cu toate acestea sosesc momente în viață în cari aceste trei elemente ale minții noastre, aceste sertare în cari băgăm o lume dispar pentr-o clipă... e drept, ca o fulgerare numai, dispar sau în parte sau în tot și stai ca înaintea unei minuni și te-ntrebi... așa ca omul care crezuse că tot ce vede e chiar așa cum este... că oare ce-nseamnă asta. Cînd privești o fizionomie ciudată, îți vine de sine întrebarea: oare cum dracu-o fi gîndind acest om? Ba lipsa unuia din cele cinci simțuri, chiar venind mai tîrziu, modifică radical lumea cugetării.

— Cum așa? Apoi tocmai Beethoven a compus muzică pe cînd pierduse auzul.

— Știu c-ai să-mi obiectezi aceasta. Da, Beethoven compune opera *Fidelio* după ce uitase de mult natura vocii omenești... el scrie muzică pentru voci cum crede el c-ar trebui să fie și te trezești față c-o operă care ți se pare că fuge dinaintea ochilor... c-ai privi-o cu binoclul întors... ș-ai vedé departe, departe în fundul cugetării unui om, ceva straniu ce pari a nu pricepe bine, până bagi de seamă că sunt închipuirile unui surd despre vocea omenească, a cărei natură normală el o uitase sau avea numai o reminiscență slabă despre ea. Dar închipuindu-ți cum că toți oamenii ar ave în urechea lor numai o reminiscență de memorie ca aceea a lui Beethoven... toată operă s-apropie vădit, ca și când ai privi-o cu stecă așezată normal la ochi... ba s-apropie așa încît toată scena ți s-așează-n cap ș-auzi opera urlîndu-ți în craniu desért, cu boschete, cu temnițe, cu actori, cu actrițe, cu tot. Cum va fi arătînd capul unui om, care are o operă ori o dramă-n el, cu oamenii ei interesanți, cu lumina de lampe, cu pinzele zugrăvite, cu totulul tot în capul lui... Un teatru întreg în care sufletul lui, ghemuit într-un colț al salei, e singurul spectator.

— Bine. Dar de ce să nu credem că făptura normală a omului este cea anume făcută ca să vadă adevărul?

— De ce? Pentru că tocmai această făptură normală nu este una ș-aceeași — totdeauna vor fi mici deosebiri; unde însă deosebirile sunt mari, avem altă lume. Dar să urmez. Nu știu dacă cineva s-a visat vrodată elastic... că poate crește, se poate infla, se poate contrage... Dacă pe-un asemenea om nu l-ar trezi nimene din somn, el ar trăi o viață întreagă c-o lume reală și pipăită, căci în somn se pipăie așa de bine ca-n trezvie... va să zică nu lipsește nici acest control, cel mai sigur, al realității... Și acest om s-ar contrage-ntr-o cartofă care ar striga oamenilor de pe uliță să ia sama să nu-l calce, ori s-ar subția într-o prăjină cu barbă englezască și cu pălărie naltă, ori s-ar îngroșa ca un birtaş bavarez... ar trece printr-o mie de figuri el însuși și, dac-ar dormi toată viața lui, nici în minte nu

i-ar mai veni să se îndoiască că aceasta este natura lui, că altfel nu poate fi și că toate trebuie să fie cum sunt... Dacă s-ar trezi puțin înainte de-a muri, ar crede, din contra, că a adormit și că visează. *O lume ca nelumea este posibilă, nentre-ruptă fiind de-o altă ordine de lucruri.* Există multe buruieni cari, aducând o mică modificare a organului vederii, crează înaintea omului o altă lume. O băutură preparată dintr-un burete mărește proporțiile lucrurilor. Un pai pare mare cit o birnă și omul, în reminiscența figurei ce o avuse înainte de asta, sare peste un fir de pai din drum. Un lan de griu devine o pădure, de aur, oamenii devin urieși și poate că povestea veche, că-nainte urieșii locuiau pământul, atârna de construcția ochilor de pe atunci și nu de mărimea lor obiectivă sau, mai exact, de mărimea în care reflectă ochiul nostru de astăzi fapăturile omenești. Care este criteriul realității? Despre ochi nu mai vorbim... Cine nu știe cu cită realitate, cu cit adevăr se prezintă în vis chipuri cunoscute, grădini, case, strade; urechea aude muzică plăcută și mintea-și aduce-aminte cum c-a mai auzit odată această muzică... Un amic se arată... el a-mbătrinit... vro cițiva peri albi are pe cap... mintea-l compară cu reminiscența ce-o aveam despre dînsul, și închipuirea cum el a fost și vederea concretă cum este ni smulge părerea de rău: „Cum s-a schimbat omul acesta!“... În starea de nebunie toate ideile sunt de o cumplită realitate... Omul e torturat, e pus pe cruce, e bătut, fără ca cineva să-l atingă. Cele mai cumplite dureri fizice îi sfîșie sufletul și-i brazdează fața... din contra, dureri reale în sensul nostru îl găsesc nesimțitor... Nu avem criteriu... Nu știm dacă știm ceva... O credem, fiind-o cred și alții, pentru că e o normă predominantă, și asta nu fiindcă lumea ar fi cum ne-o închipuim, ci pentru că om cu om sămănă mai mult ori mai puțin... Poate-se zice însă că cutare om ciudat nu are drept cînd spune ceva? Cu ce-l combatî?... cu aceea că și alții zic că tine că nu-i așa? Cu ce drept? Valoarea privirei lui este aceeași cu valoarea privirei noastre... numai că-a lui e izolată, pe cînd a noastră găsește și altele turnate pe-același calup. Dar e un visător!

Bine. Cine? Noi ori el? Asta e-ntrebarea... Poate că noi nu facem alta decît visăm într-un fel și el într-altul...

— Dar bine... vedem lumea.

— Și el o vede.

— Dar o pipăim.

— Și el o pipăie. Cu ce drept modul nostru să fie cel adevărat și al lui cel fals? Pentru ce nu vice-versa? Suntem noi nebuni ori e el nebun... asta-i întrebarea. Și de gîndim numai cit de *altfel* a fost privirea oamenilor în alți secolî, că ceea ce ni pare nouă ciudat lor li părea firesc, că în orice lucru nepri-ceput n-avem decît o formă sub care o altă frunte de om vedea un lucru foarte priceput, atunci ni vine să-ntrebăm care-i criteriul minții sănătoase? O minte care azi aprobă ceea ce-a dizaprobat ieri, care dizaproabă ce-a aprobat; o minte care vedem că se hrănește secol cu secol din paradoxii...

— Cum din paradoxii?

— Da! Căci spune-i numai un[ui] om ieșit din coaja natu-rei cum că soarele stă și pămîntul se-nvrtește... el va găsi-o irațional, paradox, contra minții sănătoase... Spune-i că stelele sunt tot atitea lumi... el va găsi-o paradox.

— Dar cu toate acestea e adevărul.

— Adevărul? Cum vrei... Cum dispar, cum devin pe-nce-tul nepipăite chiar teoriile mișcării cînd presupunem ceea ce ni se impune de sine... că spațiul e nemărginit!... Unde-i mișcarea cînd spațiul e nemărginit?... Pămîntul a făcut o bucată... Bine... Deasupra-i și dedesuptu-i a rămas tot atita spațiu, căci e nemărginit... va să zică ce a parcurs el, cînd n-a parcurs nimica, căci pretutindenea stă în același loc, în același centron, în nemărginire, și dac-ar sta pe loc și daca s-ar mișca, tot atita ar fi... Care-i criteriul mișcării lui? Iar simțirile noastre, iar acest senzoriu vizionar, încît mișcarea lui nu-i de cugetat, fără ca să punem totodată ființa noastră. Pămîntul îmblă cum îmblăm noi în vis. Departe ajungem și totuși pe loc suntem... În urmă și-nainte nici nu s-a mărit, nici n-a scăzut distanța — căci e nemărginită.

— Dar timpul?

— O, acest blestemat de timp, care e cînd lung, cînd scurt, fiind cu toate acestea același, cel puțin remontoriul o spune... Cînd așteaptă cineva iarna la porțița vrunei zaplaz pe drăguța lui... și ea nu vine... și așteaptă... și ea tot nu vine... ce-i timpul? O eternitate. Și cînd citește cineva o carte frumoasă... mii de tablouri se desfășură pe dinaintea ochilor... ce-i timpul? Un minut. Cine n-a avut vrodată un roman întreg în minte, pentru a cărui realitate normală i-ar trebui o viață întreagă ori o tinereță întreagă?... În vis el poate ave într-o singură noapte viața întreagă a unui om. Și de ce a *unui* om? de ce nu a tuturor celor ce se-nvîrtesc împrejurul lui? Și în cită vreme? În șapte ori optoare. Dar ce-i o tragedie ori o comedie altceva? Și, într-adevăr, dacă un asemenea op interesează, nici bagi de samă cit timp a trecut. De luăm criteriul normalității, am șters tot exclusivismul unei posibilități convenționale și de calup ș-am pus în locu-i o alta tot atît de indreptățită. Atunci nu mai zicem: numai *asta* este posibil și numai *asa* e posibil, ci zicem: După cît ne ajunge capul, așa e... dar dracul știe dacă n-ar pute fi și de o mie de ori altfel...

— Ce ciudată idee despre viață!

— Închipuiește-ți un manuscript vechi, cu filele unse, într-un colț de sertar... o comedie, de exemplu... Directorul de teatru, în incurcătura, dă de el, citește... citește... pocnește din degete... „Da știi că asta-i bună!“... Și iată că te pomeni deodată pe scenă e o icoană vie a vieții... publicul ride, actorii se strîmbă și toate acestea ca-nainte... de o sută de ani Atuncea-ți vine-a zice că ori publicul și teatrul sunt depărtați cu două sute de ani, ori că piesa este nouă. Unde este timpul? Cînd întorci binoclul, [lucrurile] ți se par într-o abnormă depărtare... Un om născut cu binoclul pe nas ar alerga viața lui toată după nasul lui propriu, ca să-l ajungă, și ar fi foarte firesc asta... Unde este spațiul? De aceea cînd auzim trîmbița marilor adevăruri, cari se prezintă cu atita conștiință de sine, să zîmbim și să zicem: Vorbe! vorbe!

vorbe! S-ascultăm poveștile, căci ele cel puțin ne fac să trăim și-n viața altor oameni, să ne amestecăm visurile și gândirile noastre cu ale lor... În ele trăiește Archaeus... Poate că povestea este partea mai frumoasă a vieții omenesti. Cu povești ne leagă lumea, cu povești ne adoarme. Ne trezim și murim cu ele... Auzit-ai tu vrodată povestea regelui Tlă?

— Niciodată... Dar aş dori să știu mai întâi cine-i Archaeus?

— Hm! Cum dracu să ți-o spun dacă n-ai priceput pân-acuma. Măi băiete! Cu toate schimbările ce le dorește un om în persoana sa, totuși ar vrè să rămîie el însuși... persoana sa. Am cunoscut oameni ce doreau a fi mai frumoși (cite femei!), mai cuminți (cîți oameni de stat!), mai geniali (cîți scriitori!), am cunoscut unii cari aveau dorințe de Cesar, în cari se grămădeau visurile de glorie a lumii întregi... dar ei vroiau să fie tot ei. Cine și ce este acel el sau eu care-n toate schimbările din lume ar dori să rămîie tot el? Acesta este poate tot misterul, toată enigma vieții. Nimic n-ar dori să aibă din cîte are. Un alt corp, altă minte, altă fizionomie, alți ochi, să fie altul... numai să fie el. Ar voi să se poată preface în mii de chipuri, ca un cameleon... dar să rămîie tot el. Abstrăgînd de la dorința acestei reamintiri, fiecare-și are dorința împlinită,... căci este indiferent, pentru cel ce nu voiește *memoria* identității, dacă-i el sau nu-i el rege. *El* este regele, dacă nu face numai această pretenție să fie tot el... Iată alt corp, altă minte, altă poziție, numai că nu ești tu. Ei, ai priceput ce-i Archaeus?

— Ba nu. Mai puțin decît oricînd.

— Nici nu-i ușor de priceput — pentru că-i etern. Și etern este tot ce este întotdeauna de față... în acest moment. Nu ce au fost, căci au fost stări de lucruri, nu ce va fi, căci vor fi iarăși stări de lucruri. *Ce este*. Numai dacă vremea ar sta locului am pute vedè lămurit ce-i etern... Numai într-un punct în care s-ar naște un moratoriu între moarte și viață, căci lumea nu-i decît o vecinică plătire cătră viață, o vecinică

incasare din partea morții. Și această împrejurare este mama timpului. Fără de aceasta, suma celor ce există într-adevăr s-ar pute privi peste tot, am ști ce este netemporal.

— Ce-mi folosesc mie espunerile acestea, cind eu tot nu știu ce-i Archaeus.

— Hm! Ești greu la cap. Cind gîndește cineva că neînsemnata mărime a corpului omenesc nu stă defel în raport cu puterea, cu intensitatea voinței (gîndește la Napoleon), cum că omul e numai prilejul, adesea slab, abia suflat, pentru niște patimi cumplite, cind gîndești cum că purtătorul acestor patimi poate în orice moment să devină o coajă, ca un vas pe care l-a spart vinul, apoi cind vezi că unul și acelaș princip de viață incolțește în mii de mii de flori din cari cele mai multe se scutură la drumul jumătate, puține rămîn, și și aceste puține au în sfîrșit aceeași soarte, atuncea vezi cum că ființa în om e nemuritoare. E unul și acelaș punctum saliens care apare în mii de oameni, dizbrăcat de timp și spațiu, întreg și nedespărțit, mișcă cojile, le mină una-n spre alta, le părăsește, formează altele nouă, pe cind carnea zugrăviturelor sale apare ca o materie, ca un Ahasver al formelor, care face o călătorie ce pare vecinică.

— Și este într-adevăr vecinică.

— În fiecare om se ncearcă spiritul Universului, se opinteste din nou. răsare ca o nouă rază din aceeași apă, oarecum un nou asalt spre ceruri. Dar rămîne-n drum, drept că în mod foarte deosebit, ici ca rege, colo ca cerșitor. Dar ce-i și ajută coaja cariului care-a ncremenit în lemnul vieții? Asaltul e tinerețea, rămînerea-n drum, decepțiunea, recăderea animalului pățit, bătrîneța și moartea. Oamenii sunt probleme ce și le pune spiritul universului, viețile lor — încercări de deslegare. Chinul îndelungat, vecinica goană după ceva necunoscut nu samănă cu aviditatea de a afla răspunsul unei întrebări curioase?

— Dar mie-mi pare că unde-i un problem e totodată și deslegarea lui.

— Da. Kant. Cei mai mulți oameni însă rămân întrebări, uneori comice, alteori neroade, alteori pline de-nțeles, alteori deșerte. Cînd văd nas omenesc, totdeauna-mi vine să-ntreb: ce caută nasul iesta-n lume?

Ms. 2269, 19 r. — 39 r. (cca 1876)

[SCHEMA CURSULUI NATUREI]

Schema cursului naturei este un cerc de forme, prin care materia trece ca prin puncte de tranzițiune. Astfel ființele privite în sine sunt asemenea unui riu curgător pe suprafața căruia sunt suspendate umbre. Aceste umbre stau pe loc ca o urzeală, ca ideea unei ființe sub care undele riului etern altele formează o bătătură, singura ce dă consistență acestor umbre și totuși ea însăși într-o eternă tranziție, într-un pelesrinagiu din ființă-n ființă, un Ahasver a formelor lumii. Acuma căutînd la organele acestor ființe găsim asemenea că ele sunt ca părți constitutive ale întregului, forme mai mici de tranziție — prin urmare esența ființelor este forma, esența vieții trecerea, mișcarea materiei prin ele. După care principiu însă se construiesc aceste forme — care-i sensul teleologiei lor, care-i sensul tele[olo]giei în mișcarea și secrețiunile materiei?

.....

De altă parte vedem cum că stat și societate sunt departe de a fi opuri a mult lăudatei minți omenești... ele sunt fapte a naturei. Astfel vedem că statele omenești, în felul statelor de albine, ca generațiile tinere, au soarta roiurilor ș.a., pe de alta videm în state tendința de a se osifica în forme, în umbre de legi — cum le-ar numi Mureșanu — și de a deveni proprie de forme stabile, vecinic aceleași prin care generațiile consecutive trec asemenea materiei fără de voință prin formele existenței. S-ar pute spune, prin analogie, că precum în corp este conținut idealiter forma sa în embryo [încă]*

tocmai așa este conținut în societatea privită din orice punct al dezvoltării sale, fazele ei viitoare, legile, dreptul, religiunea cari nu sunt decît tocmai organele de viață a societății, cu energia lor respectivă, cu modul lor de secrețiune. În complex ele formează statul. Haina instituțiunilor născute instinctiv sunt parerile, ce le au oamenii despre ele — spiritul public, opiniunea publică, organismul conținut idealiter în stat, ca posibilitate de existență și dezvoltare este religiunea și simțemîntul aparținerei laolaltă.

Ms. 2287, 29 v. — 30 v. (cca 1873)

[CUGETĂRI IMPOSIBILE]

Cugetări imposibile! Ce este imposibil? Condițiile a orice posibilitate sunt în capul nostru. Aicea sunt legile ciudate, cărora natura trebuie să se supui — aici e timp, aici spațiu, aici cauzalitate și dacă le ștergi acestea, și un somn adînc le șterge pentru cîteva ore, ce simțemînt îi rămîne despre acest interval al ștergerii? nimic. Și cu toate aceste ne vin momente în viață, în care acestea trei elemente ale minții noastre, aceste sertare, în care băgăm o lume, dispar pentru un moment — e drept — ca o fulgerare numai — dispar sau în parte sau în tot și stai ca înaintea unei minuni și te-ntrebi, așa ca omul, care-a crezut că tot ce vede e chiar așa cum este, că oare ce să-nsemneze asta... Cînd privești cîte-o fizionomie ciudată îți vine de sine întrebarea: oare cum dracu a fi gîndind acest om — ba lipsa a unuia din cele cinci simțuri, chiar venind mai tirziu, modifică radical lumea cugetărei. Așa, Be[e]ethoven compusese opera *Fidelio* după ce uitase de mult natura vocii omenești... el scrie muzica pentru voci cum crede el c-ar trebui să fie și te trezești față c-o operă, care ți se pare că fuge dinaintea ochilor, c-ai privi-o cu binocul întors... ș-ai vede departe, departe, în fundul cugetărei *unui* om ceva straniu, ce pari a nu pricepe bine, ș-apoi abia vezi că sînt închipuirile unui surd despre vocea omenească, a cărei natură

normală el o uitase sau era numai o reminiscență slabă despre ea. Dar închipuindu-ți cum că toți oamenii ar avea în urechea lor numai o reminiscență de memorie ca cea [a] lui Beethoven — toată opera s-apropie vădit, ca și când ai privi cu stecla așezată normal la ochi — ba s-apropie așa încît toată scena ți s-așază-n cap ș-auzi opera urlîndu-ți în craniul deșert, cu boschete, cu temnițe, cu actori și actrițe, cu tot. Cum va fi arătînd capul unui om care are o operă ori o dramă, cu oamenii ei costumați, cu lumina de lampe, cu pînzările zugrăvite, cu totulul tot, în capul lui... Un teatru întreg la care sufletul lui ghemuit într-un colț al salei e singurul spectator.

Nu știu dacă cineva s-a visat vodată elastic... că poate crește, se poate imfla, se poate contrage... Dacă pe un asemenea om nu l-ar trezi nimeni din somn — el ar trăi o viață întreagă c-o lume reală și pipăită, căci în somn se pipăie așa de bine ca-n trezvie... va să zică nu lipsește nici măcar acest control, cel mai sigur, al realității — și acest om s-ar contrage-ntr-o cartofă care-ar striga oamenilor de pe uliță să nu-l calce, or s-ar subția într-o prajină cu barbă englezască și cu pălărie naltă, or s-ar îngroșa ca un birtaș bavarez... ar trece printr-o mie de figuri el însuși și, dac-ar dormi toată viața lui, nici în minte nu i-ar mai veni să se îndoiască că aceasta este natura lui, că altfel nu poate fi și că toate trebuie să fie cum sunt... Dacă s-ar trezi puțin înainte de a muri, ar crede din contra c-a adormit și că visează... O lume ca nelumea este posibilă, neînteruptă de-o *altă* ordine de lucruri. Există multe plante cari, aducînd o mică modificare a organului vederei, crează înaintea omului o altă lume. O beutură preparată dintr-un burete mărește proporțiile lucrurilor. Un pai pare mare ca o birnă și omul în reminiscența figurei ce o avuse înainte de asta sare peste un fir de pai pe care-l găsește-n drum. Un lan de grîu devine o pădure de aur, oameni devin urieși și poate că povestea veche, că-nainte urieșii locuiau pămîntul, atîrna de construcția ochilor de pe atunci și nu de mărimea lor obiectivă sau mai precis de mărimea,

în care reflectă ochiul nostru făpturile omenești astăzi. Care este criteriul realității? Despre ochi nu mai vorbim — cine nu știe cu câtă realitate, cu cât adevăr se prezintă în vis chipuri cunoscute, grădini, case, străde, urechea aude muzică plăcută, și mintea și-aduce aminte cum c-a mai auzit odată această muzică... un amic se arată, el e-mbătrânit... vo citiva peri albi are pe cap — mintea-l compară cu reminiscența ce o aveam despre el și închipuirea cum el a fost și vederea concretă cum este ni smulge parerea de rău: Cum s-a schimbat omul acesta! În stare de nebunie toate ideile sunt de o cumplită realitate... Omul e torturat, e pus pe cruce, e bătut, fără ca cineva să-l atingă... durerile cele mai cumplite fizice îi sfîșie sufletul și-i brăzdează fața — din contra, dureri reale în sensul nostru îl găsesc nesimțitor... Nu avem criteriu. Nu știm dacă știm ceva... O credem fiindcă o cred și alții, pentru că e normă predominantă, și asta nu pentru că lumea ar fi cum ne-o-nchipuim, ci pentru că om cu om samănă mai mult ori mai puțin... Dar se poate zice cum că cutare om ciudat nu are drept când spune ceva? Cu ce-l combați — cu aceea că și alții zic că nu-i așa? Cu ce drept? Valoarea privirei lui este aceeași cu valoarea privirei noastre... numai c-a lui e izolată, pe când a noastră mai găsește și altele turnate pe același calup. Dar e un visător! — Bine. Cine? Noi ori el. Asta e-ntrebarea... Poate că noi nu facem alta decât visăm într-un fel și el într-altul... Dar bine vedem lumea. Și el o vede. Dar o pipăim. Și el o pipăie. Cu ce drept modul nostru să fie el cel adevărat și al lui cel fals, pentru ce nu vice versa? Suntem noi nebuni ori e el nebun, asta-i întrebarea.

Și de gîndim numai cît de altfel a fost privirea oamenilor în alți secol, că ceea ce ni pare nouă ciudat lor li pare firesc, că în orice lucru nepriceput n-avem decît o formă sub care o altă frunte de om vedea un lucru foarte priceput, atunci ne vine să-ntrebăm care-i criteriul minții sănătoase? În genere se zice că mintea sănătoasă să decidă... Dar ce-i această minte sănătoasă? O minte care azi aprobă ce-a disprobat ieri, care disprobă ce-a aprobat, o minte care vedem

că se hrănește secol cu secol din lucruri paradoxale... Da! Căci spună-i cineva unui om ieșit din coaja naturei cum că soarele stă și pământul se-nvrtește... el va găsi-o irațional, paradox, contra minții sănătoase, spună-i-se că stelele sunt atâtea lumi — el va găsi-o paradox. Dar vorbind drept... cum dispar, cum devin pe-ncetul nepipăite chiar teoriile mișcării [noastre]*, cînd presupunem, ceea ce ni se impune de sine... că spațiul e nemărginit... Unde-i mișcarea cînd spațiul e nemărginit?... Pământul a făcut o bucată. Bine. Deasupra-i și dedesuptu-i a rămas tot atîta spațiu, căci e nemărginit... va să zică ce-a parcurs el cînd n-a parcurs nimic, căci pretutindenea stă în acelaș loc, pretutindeni e în nemărginire, și dac-a sta pe loc, și dacă s-ar mișca tot atîta ar fi... Care-i criteriul mișcării lui? Iar simțirile noastre... iar acest sensoriu vizionar, încît mișcarea lui nu-i de cugetat, fără să punem totodată ființa noastră. E ca și cînd unul ar pași pe un glob ce se-nvr[te]ște cu el cu o repejune nevăzută... Desigur cum că el va sta pe loc... deși va pași caraghioz din picioare, și deși i se va paré că se mișcă. Dar timpul, acest blestemat de timp care e cînd lung, cînd scurt, fiind cu toate acestea același, cel puțin remontoriul o spune... Cînd așteaptă cineva iarna în ninsoare la porțița vounui zaplaz pe drăguța lui... și ea nu vine... și așteaptă... și ea nu vine... Ce-i timpul? O eternitate. Și cînd citește cineva o carte frumoasă... mii de tablouri se desfășor pe dinaintea ochilor, ce-i timpul, un minut. Cine n-a avut vodată un roman întreg în minte, pentru a cărui realitate normală i-ar trebui o viață întreagă ori o tineretă întreagă... În vis el poate ave într-o singură noapte viața întreagă a unui om. Și de ce a unui om, de ce nu a tuturor celor ce se-nvîrtesc împrejurul lui. Și în cită vreme? În 7 ori 8 ore. Dar ce-i o tragedie ori o comedie altceva? Și într-adevăr, dacă un asemenea op interesă, nici bagi de samă cît timp a trecut. În Craiova, Monte Cristo dramatizat a ținut pe oameni pînă a doua zi dimineața în teatru și nimeni nu gîndea la ace[e]a cît timp a trecut. De luăm criteriul normalității predominitoare, am luat toată

unicitatea posibilității ș-am pus o alta tot atât de îndreptățită, atunci nu zicem: numai asta este posibil, și numai așa este posibil. Ci zicem: după cît ni ajunge capul, așa-i... dar dracu știe dacă n-o putî fi și de o mie de ori altfel.

Dar închipuiască-și cineva un manuscript vechi cu foile unse, într-un colț de sertar... o comedie de exemplu. Directorul teatrului, în încurcătură, dă de el, cetește, cetește... pocnește din degete: „Da știi că asta-i bună!“ Și iată că te pomenești deodată pe scenă c-un tablou viu de viață, publicul rîde, actorii sî strîmbă și toate astea ca-nainte de — 200 de ani. Atuncea-ți vine-a zice că or publicul și teatrul sunt depărtați cu două sute de ani sau că piesa este nouă. Unde este timpul? Cînd întorci binoclul toate lucrurile ți se par într-o abnormă departare... Un om născut cu binoclul pe nas ar alerga viața lui toată după nasul lui propriu ca să-l ajungă și ar fi foarte firesc asta... Unde este spațiul?

De aceea cînd auzim trîmbița marilor adevăruri, care se prezintă cu atita conștiință de sine, să suridem și să zicem: vorbe, vorbe, vorbe! Și s-ascultăm poveștile, căci ele cel puțin ne fac să trăim și-n viața altor oameni, să ne amestecăm visurile și gîndirile noastre cu ale lor... Poate că povestea este partea cea mai frumoasă a vieții omenești... Cu povești ne leagă lumea, cu povești ne adoarme... Ne trezim și murim cu ele... De ce să n-o auzim și pe cea a regelui Tlă?

Ms. 2287, 70 r. — 75 r. (cca 1873)

[NU... DAR ÎNAINTE DE-A-MI POVESTI DE REGELE TLĂ]

Nu... Dar înainte de-a-mi povesti de regele Tlă, aș dori să-mi spui ce-nțelegi sub Archaeus al cărui nume l-ai rostit de atîtea ori în această sară?

— Dragul meu... Ți-am vorbit de manuscriptul din sertar. Îmi vei concede cum că toată comedia n-ar fi avut loc cu planul ei, cu patimele ei, cu esteriorul de regi, popi, cava-

leri, dame de curte, hetere etc., dacă nu era acel neînsemnat manuscris vechi de o sută de ani în fundul saltarului. Câtă bogăție de viață, costume, oameni, aranjament, patimi în câteva foi terfelite, în care zăcea ivăluit Archaeus. Ei bine — privește viața ca o comedie — cine-o aranjează? privește omul ca o mașină — cine-o ține? privește natura ca un decor — cine-o zugrăvește? Și-apoi nu uita că hîrtia chiar era de nevoie numai ca să fixeze pe Archaeus. Dacă [nu] era manuscrisul, oare el nu exista? Ba da.

Ce era el? Un nimic, o posibilitate... Dar închipuiește-ți acum că-n mijlocul reprezentației un părete cade, un actor își rupe capul, unul își uită rolul... iată un archaeus jignit și simți tu că-i jignit. De ce simți? Pentru că acel nimic o și-n ține, pentru că insultat pe scenă e insultat în tine. Și cu toate acestea el putea să rămie mii de ani în saltar și corpul lui de hîrtie să putrezească, tu însuși puteai să nu te naști, să fii din numărul celor care n-au fost niciodată... ei bine, totuși existența era posibilă pentru că este. Ar fi existat ca o idee, ca o comedie primitivă, al cărei manuscris s-a pierdut și despre care nimeni nimic nu știe, deși a existat, ba există în creierul naturei.

Prin urmare tu ai fost, ești, vei fi totdeauna.

VISUL UNEI NOPTI DE IARNĂ

Ai venit să petreci, prostule? Așa se petrece? Trebuie să sai, să joci, să șicanezi măștile, să zici: ce faci, frumoasă mască? Și să-ți răspunză: merci, mosieu! Dar d-ta? Să le dai brațul, să le faci confesii și să le primești, să... să... o, Maria!... E... nu-mi mai iese din minte... Și cu toate astea e o nebunie... E bine, când auzi muzică, să-ți închizi ochii și să-ți închipuiești ce vrei... Sună, mereu sună, sunetele când picură, când cad în valuri spumeginde parcă, și din valurile acelea răsar capete încununate... blonde, oacheșe... Marie!... E! iar?... Și tocmai de asta am venit aci, s-o gonesc din minte... s-o uit... S-o uit, da!... Prea e frumoasă... Ochii atât de copilărești, atât de strălucitori... atât de blânzi... pentru toți. Ei și? Nu e lumea plină de femei? Plină da, cum e plină de măști, cum e plină de morminte, cum e plină de dez[i]luzii. *La danse Macabre*... jocul Morților... Privesc peste ei toți, cum rid, cum sușuie mătasa, cum glumesc, cum șoptesc cu șoptele lor calde și îmbătătoare. Și peste-o sută de ani ce-o să fie toți, toți din sala aceasta? O, ochi frumoși, o, sute de ochi strălucitori, o, sute de guri surizătoare, o, sute de inimi tinere... ce-o să rălmie din voi?... Marie? E ceva penibil în măștile astea... danse Macabre... Ah, câte virtuți n-a murit aci, câte inimi! Și fiecare din ele ar fi putut face un om fericit... unul. Aș! unul?... Tu ești o frumoasă moartă. Marie, o moartă frumoasă..., Tu n-ai

inimă... Murit-au și inima ta într-un bal mascat... de ai rămas rece ca marmura? Iar? Aide... să uit... În povestile lui Hoffman unul îndrăgește un chip de ceară ce sta într-o fereastă... Degeaba se-nchina la luceafărul dimineții sale, degeaba la luceafărul serilor... luceafărul era o papușă... coeur de marbre. — Marie... — Iar? Să m-arunc în vârtejul măștilor...¹

calea aceluia castel... ajung la lac... începuse a însera... eu mă sui în luntre și-ncep a trece încet, încet prin papura și stuful lacului spre mijloc, luna răsărea din pădurile seculare și dura o cărare de văpaie pe valurile scinteietoare... era vară, o noapte de vară îmbătătoare, și-n mijlocul apei adormii în luntre... Parea însă că pleoapele mele sunt deschise, că nu dormeam. Deodată văz că din vârful unui copac din zare până la luntrea mea se țese o pinză subțire și diamantină și că pe acest [navod muiat]* cobora, îmbracă-n alb, o fată tină, foarte frumoasă și foarte blondă... Cum pășea încet, își netezea părul despletit cu mîna dreaptă și venea încet, parecă ar fi dormind... Veni lingă mine și-mi zise:

— Să vii mină la noi și să-ntrebi de mine... și să știi că mă cheamă Maria...

Ea era cu mult mai mare decît mine, poate cu zece ani... Visul meu se-ntunecă încet și dormii pînă a doua zi de dimineață... A doua zi m-apropiai de țărm, de îngrăditura parcului, rupsei din el și-mi făcui trecere, mă tirii pe pămînt în grădină și ce văzuî? O frumusețe de grădină, cu flori, cu cărări nisipite curat, cu mere mari domnești și... nimenea acolo... Începui să sui dealul... cînd ci văd că o ușă despre grădină se deschide și văd o femeie... Atunci stau locului și șed pe-o bancă... Ea venea încet... era ea, pe care-o văzusem

¹ Textul se întrerupe aici, după primele două pagini numerotate. La legătura miscelaneului filele s-au răvășit. După numerotarea autorului regăsim textul de la pagina 8 pînă la p. 15.

astă-noapte însă mult mai frumoasă... Și avea niște ochi... și avea o gură cu gropițe la unghiurile ei și avea niște păr atît de blond ș-atît de moale și niște mîni atît de albe și tot cu gropițe și niște piciorușe mici... Ah! n-oi uita-o niciodată! Ea s-apropie de mine. Se uită mirată:

— A cui ești tu, măi băiete?

— A mamei, zisei, nici nu știu cum îl cheamă pe tata...

— Dacă ești a mamei, vin la tata, zise ea, și mă luă de mînă...

Intrai în niște odăi frumoase cu covoare pe jos, cu divanuri de jur împrejur... iar un boier bătrîn ședea pe divan și bea ciubuc.

— Uite, tată, ce-am găsit în grădină, zise ea.

Bătrînul mă desmierdă și mă întreabă de știu să cînt. Știam să cînt, dar mi-era rușine... În sfîrșit, știu că-mi dete portocale, că mă desculțai și-ncepui s-aleg pe divan de jur împrejur... Boieriul zise-n glumă:

— Vezi, fată, ce voinic a venit să te pețască... Vrei să ieși pe Maria?

— Mă-nsor, zic, am s-o iau desigur...

După asta m-am întors acasă, dar n-am spus nimărui nimic de aventura mea. Și-n toate zilele mergeam acolo și-n toate zilele mă-ntorceam de la fata cu grădina frumoasă și nicicînd n-am spus nimărui unde fusesem...

Dar veni iarna și nu mă mai puteam duce... Am început a cobi de dor și m-am îmbolnăvit. Stam închircit într-o blană pe cuptor și doream să mor... cînd deodată aud zurgălăi de sanie. Mama intră în casa de tors; era îmbrăcată într-o rochie moaré neagră și pusese mînuși pe mîinile ei foarte mici.

— Unde mergi, mamă? întreb eu. Mă lași să mor singur...

— Nu, dragu mamei, n-ai să mori, zise ea zîbind. Mă duc în vecini la nuntă...

— Cine se mărită? zic.

— Maria, dar tu n-o cunoști...

— Maria se mărită... mamă, dragă mamă. Maria-i a mea, mi-a făgăduit-o tată-său și-am să mor de nu va fi a mea.

Mama își scoase mănuașă și-mi puse mina la frunte... apoi se plecă și se uită lung, lung la mine, cu acea privire care liniștește pe copii.

— De unde-o cunoști tu? mă-ntrebă...

— O cunosc de mult, de mult, zisei zgribulindu-mă. Nu șade acolo unde bolta strălucește din stejari, în grădina cea frumoasă?...

Mama-și făcu cruce. Dar ea era religioasă și credea că am o viziune...

— Mamă, unde-o să dorm eu când voi muri? o-ntrebai.

— Unde, dragul mamei? Unde vom dormi toți... în țințirim.

Țintirimul și biserica noastră erau alături cu grădina. Cum plecă mama, luai o pătură și mă dusei în țințirim... Era multă și clară lumină de lună... ramurile salcîmilor erau negri, gratiile de la capela noastră cu virfurile aurite străluceau și vîntul atîngea toaca de clopot... clopotul abia atîns suna dulce, foarte dulce și melodios...

— Vintu-mi trage clopotul, zisei.

Mă-nfășurai bine, deschisei porțița de la gratii și mă culcai pe piatra mare de deasupra... De departe vedeam din ungherul pomului desfrunzit castelul cu ferestrele luminate... auzeam parecă muzica și plîngeam, plîngeam încet, până ce adormii... A doua zi mă trezii în pat acoperit cu perini și mă durea capul... Mama-ntorcîndu-se acasă și negăsindu-mă și-a adus aminte de ce-mi spusese și m-a căutat numai decît în țințirim, unde m-a și găsit. Săptămîni întregi am zăcut în neștire, până ce m-a dat la școală...

— Frumoasă istorie... dar n-are sfîrșit...

— Ba are, doamnă, un sfîrșit insuportabil...

— Ei bine?

— Ei bine, au trecut zece ani de-atunci, a trecut douăzeci... Veniți în acest oraș mare... Cîte-a trecut de atunci

peste capul meu!... Când, într-o noapte, tot de vară, trec pe-o stradă pustie... și... aud deodată dintr-o fereastră glasul de porumb al Mariei. .. Dară am rămas uimit... mi-am rezimat fața de zidul acelei case... gîndeam că-nnebunesc... Toată feeria nopții de pe lac, toată durerea copilăriei se-nfățișară deodată înainte-mi... Eram beat, eram nebun... eram mărmurit de acel glas...

— Și-ai făcut cunoștință cu ea...

— Dac-am făcut?... Se-nțelege... Era alta, altcum, dar avea acelaș glas îngînat de porumbiel, avea ochii de căprioară ai dragostei, era alta și totuși era ea. Ea, care-mi închipuisem că va fi murit, că nu mai poate exista alta în lume de felul acesta.

— Și nu ți-a răspuns?

— Ah! e o nerozie a-ți inchipui că o femeie atît de gîngasă n-o să-și aibe deja amantul ei. Ș-apoi... Tinereța și sărăcia sunt doi dușmani neîmpacați... Manierele, arta de a vorbi și încînta, toate aceste sunt străine omului care-a trăit între oameni comuni și care-a fost sărac. Ce folos că iubești... Ce folos că ți-ai da sufletul pentru o sărutare, cînd nu te vrea... Și de ce să te vrea? E nebună să se uite la un om care n-are nici avere, nici frumusețe, nici spirit... Amor? Amor se găsește pe toate ulițele... Și sunt gelos, gelos de trecutul aștei femei, gelos de oamenii cu cari vorbește, gelos de tot ce-o încunjură.

[MOARTEA LUI IOAN VESTIMIE]

1

Ioan Vestimie nici era predispus să fie vrun om mare, nici pretindea să fie. Se poate însă că era mai lipsit de invidie decît alții, că recunoștea cu multă ușurință meritele altora și nemeritele sale, din care cauză lumea-i zicea că e un spirit observator, deși nu știm ca fineța de observațiune și reumatismul unit cu bătaie de inimă să fi stat vrodată în legătură. Avem cu toate acestea să ajungem la halul moral în care justiția pur și simplu a vederii să treacă drept spirit de observație... dar nu e vorba de asta.

Vorba e de Ioan al nostru, care-n toate zilele își urma regulat drumul de la căsuța lui la cancelarie, de la cancelarie la o cafenea din colț, unde citea jurnale ilustrate, de acolo la birt, de la birt acasă, fără ca în această circulațiune a mersului său să se-ntimple vro întrerupere sau iregularitate, pe cînd, din contra, în pulsațiunea și în bătăile inimei sale se-ntimplau foarte des iregularități.

Fie căuza aceasta, fie altele la mijloc, dar de la [o] vreme încoace Ioan, care avuse o memorie splendidă, începu s-o piardă încetul cu-ncetul. Astfel s-a-ntimplat că-ntr-o seară, voind să scrie o epistolă unei fetei blonde, pe care o iubea cu credință de 16 ani și mai bine, să-i uite cu totul numele fetei. A deschis un dicționar de nume proprii, a alaturat terminații de nume femeiești la orice literă a alfabetului, în zădar, numele ei a rămas uitat.

Prima lui idee a fost că poate ar fi fost lovit de-o afazie parțială, c-a uitat o literă din alfabet, a doua că în vasele craniului ar fi căpătat o umflătură care-i apasă creierul și multe alte idei ipocondriace îi veniră lui Ioan Vestimie. Opinia noastră este însă că Ioan închisese prea de timpuriu cahla de la sobă și că-l durea poate capul.

Dar aceasta nu era, se vede, ideea lui. El se culcase și-ncepu a simți o stranie amorțeală în brațul drept. Deși era hotărât treaz, nu-i era cu putință să miște acel braț. Apoi urmă amorțirea piciorului stâng, apoi adormi în sfârșit.

Dar mult n-a ținut somnul lui. El s-a sculat foarte ușor și atît de sănătos din patul lui precum nu se simțise nicicînd: inima lui îi bătea cu vioiciune și căldură, pasul era ușor ca acela a unei ciute. Erau 10 ceasuri înaintea miezului nopții. El se-mbrăcă repede și plecă în oraș, intră în cafenea sa obicinuită și-ncepu să răsfoiască jurnalele.

Ceea ce i se părea ciudat din cale-afară e că stilpii de cafenele îi luau jurnalele din mînă fără ca să-l mai întrebe, mulți din ei nici păreau a-l vedea, numai unii și anume aceia cari se deosebeau prin fineța palorii lor sau prin ochii prea adînciți în cap se uitau la dinsul și suspinau. De ce acești oameni îi erau cu deosebire simpatici nu știa nici el.

La apropierea miezului nopții, el simți o ușoară neliniște.

Plecînd din cafenea, unde prin excepție nu cêruse nici cafeaua lui neagră, el își aruncă privirea pe unul din jurnalele de seară și văzu cu mirare următorul lucru:

„Aflăm că astăzi, la 7 ore de seară. D. Ioan Vestimie a încetat din viață în urma unei violente bătăi de inimă. Nu putem decît să deplîngem moartea prematură a unui tînăr, care, pe lingă un caracter solid și demn de toată încrederea, mai avea un spirit fin de observație și multă dreaptă judecată“.

El nu-și putea explica cine-i jucase festa ca să-l anunțe drept mort prin ziare.

Ieșind pe uliță, o lună plină de toată frumusețea împânzea cu razele ei turburi-străvezii oriunde găsea loc prin întunecul ulițelor. Ici bătea într-o firmă de croitor, dincolo prin fereștile închise a unui salon deșert, într-alt loc pe zidurile lungi și albe a unei curți de biserică, curat o frumusețe de lună. El se mira și de această lumină nepomenit de dulce, dar și de ușurința cu care îmbla el, până ce în sfârșit ajunse acasă și se culcă. Se vede că-ncepuse a miji de ziuă, căci cucușii cîntau și el adormi adînc, foarte adînc, de astă dată fără să-i pese de cancelaria lui de mini sau de alte treburi. În somnul lui cel adînc auzea însă mormăind primprejurul [său] ca niște roiuri de albine, dar foarte trist, foarte melancolic. De mai multe [ori] voise să-și scuture capul, ș-atunci, încordîndu-și vederea, zărea o mulțime de lumini aprinse, dar apoi recădea repede în somnul lui adînc și nu mai pricepea nimic [din] acel murmur misterios și tînguitor de roi.

2

Cînd se trezi a doua zi văzu că era tîrziu seara, iar niște prieteni de ai lui jucau cărți la o masă. El dete „bună seară“ c-un glas cam răgușit și ei deodată răsăriră toți și se uitară uimiți unul la altul.

Numai unul, care era mai obraznic dintre ei, Alexandru, zise:

— Măi hoțule! stai acolo și dormi, doar n-ai poftă să ne strici landsquenetul.

Ceilalți începură a ride, ba unul îl trase de picior.

Ioan nu știa de ce, dar purtarea aceasta era atît [de] supărătoare pentru el încît se sculă și ieși tăcînd din casă. Ceea ce-l mira era însă că se culcase dezbrăcat și se trezise îmbrăcat în hainele lui cele mai bune negre. Astfel ieși pe uliță. Căzuse cea dentăi ninsoare și pe zidurile de-a lungul ulițelor el văzu pe ici-colo cite un copilăș îmbrăcat bine,

făcînd bulgări de omăt și aruncînd unu-ntr-altul. Erau veseli și rideau copiii.

— Măi băiete, cum te cheamă? îl întrebă el pe unul.

— N-am nume, n-am fost botezat, zise copilul rîzînd. Acelaș răspuns, i-l dete al doilea copil.

Astă-seară el nu mai merse la cafenea, dar s-așeză în portalul teatrului, ca să admire femeile cele frumoase, cari ieșeau după spectacol.

În curînd văzu ieșînd, roșie ca o roză și blondă ca un cacier, c-un capușon alb-vinăt în cap, princessa B., una din frumusețile marelui oraș.

Lui îi plăcuse de mult acea princesă înaltă și barbată, tînără și frumoasă, puternice și dulce totodată. Dar de unde și până unde ajunge el la cutezarea de-a se sui alături cu ea în cupă, a-i pune brațul pe după gît și a o săruta?

— Șezi binîșor, zise ea zîmbînd și prefăcîndu-se a se apăra.

Curînd ajunseră la palatul frumos al dămei, el îi dete brațul și se urcă cu ea pe scări în sus; prințul îi văzu și nu rămase deloc scandalizat, ba ea îl ținu de mină pe bietul băiat și-l trase după sine în budoarul ei, îmbrăcat în vioriu și alb. Fără nici o jenă ea-ncepu să se dezbrace și, cînd el îi încunjura grumazul gol și alb cu brațele, ea zîmbea și se uita în ochii lui atît de adînc și cu atîta nespūsă fericire și dragoste ca și cînd l-ar fi cunoscut de zeci de ani.

Dar lui însuși purtarea aceasta nu-i părea deloc ciudată. Trupul cel dulce și alb ca zăpada a acestei minunate femei i se părea atît de sfînt, de atîta îngerească curăție, încît i-ar fi fost ciudă dacă ea s-ar fi rușinat de-a i-l arăta cu atîta libertate. Ea se uită în oglindă, apoi se uită lung și visător la dînsul, ca și cînd ar fi fixat un punct în părete, și-i zise:

— Haide vino, vino de dormi lîngă mine!

O candelă cu lumină trandafirie răspîndea raze slabe pe vioriul părete ornat cu flori de argint, pe cerul violet al patului garnit cu broderii albe și fine, frumoasa statuă vie se urcă în patul ei ca Susana în baie și bietul baiat se așeză lîngă ea sorbind-o cu ochii și mîngăindu-i sinul.

Ea zîmbea mereu, cuprinsă ca de un vis ceresc, se-ntindea leneș în patul ei moale și-i șoptea foarte încet:

— Ce băiat cuminte și dulce ești tu și cum te-am iubit din momentul în care m-ai privit cu ochii tăi cei suferitori. Și ce dulce e dragostea cînd n-o știe nimeni, nimeni în lume. Tu nici visezi cît te iubesc eu, nu-i așa? Nici visez [i] că suspin după tine ca turturelele noaptea, ba nici ai cîtețat de a visa. Dar pare că tu ai știut vrodată ce frumos ești și că te prăpădeam din ochi de drag ce-mi erai? Numai nu fi nebun, nu te lua după mine ca să te vază alții... Așa... în taina buduarului, cînd nimeni nu mă știe, cînd sunt numai eu și cu mine, singură, atunci te iubesc mult, mult...

Ea-și subție buzele și Ioan o sărută cu foc. Ea îl [ține] la piept și-l stringea până ce adormi în brațele lui.

Sub candela cu lumină trandafirie, el dezvăli încet acea figură cerească, de-o curăție și de-o fineță ca marmura, îi sărută picioarele ei în ciorapi à jour și se uită ceasuri întregi la ea, cum dormea atît de lin încît nu i se auzea răsufllarea deloc și numai ridicarea regulată a sinului și o ușoară înflărare a nărilor fine dovedea că ea trăiește.

Dar cum sosi miezul nopții, îl apucă un frig în spate. El se plecă inc-o dată peste fața ei și-o sărută lung, lung până ce i se păru că buzele singerau, apoi se ridică repede și plecă acasă.

Ajungînd acolo văzu pe amicii lui adormiți cu cărțile în mînă. El se culcă și adormi iarăși repede.

3

A treia zi un murmur într-adevăr foarte tare auzea împrejurul capului, ba i se păru chiar că-l poartă oameni pe sus. Cu toate astea, cu toată voința din parte-i, nu putea mișca nici brațul din acea cumplită amorțeală, nici piciorul,

ceea ce simțea însă în suflet era o extremă mulțumire, un sentiment de ușurare a inimii.

Cînd se trezi acuma, se trezi nu acasă, ci-ntr-o grădină mare și frumoasă, pe arborii căreia atîrna omăt. Vro cîțiva copii se jucau cu bulgări de zăpadă și fugeau repede prin grădină, iar într-alt loc văzu o fată tină ră îmbrăcată în alb, foarte, foarte palidă la față și cu ochii pe jumătate deschiși numai. El s-apropie de ea, iar ea-i zîmbi și-i întinse mina.

— Mergem amîndoi în oraș, nu-i așa?

— Desigur, răspunse Ioan, deși or să rîză oameni de noi.

— Las să rîză, zise ea. Acuma risul lor n-are nici un înțeles. Alaltăieri încă aveau drept să rîdă și risul și vorbele lor mă dureau, azi...

— Ai dreptate, dar unde mergem?

— Ce fel? Tu nu știi încă? Dar voi să-l mai văz o dată; el doarme acuma și visează la mine și sufletul lui mă atrage, mă atrage ca un magnet...

Ciudat era că Ioan nu se prea mira de întîmplările lui. Mai întăi avea sentimentul că-și pierduse în parte memoria, apoi sentimentul că cu ușurință poate intra oriunde voiește, poate face tot ce voiește, al treilea sentiment, dar cel mai energic din toate, era că toate acestea se petrec într-un vis aievea, a cărui rațiune fiziologică este o durere ușoară la tîmpla dreaptă.

De astă dată el se duse întăi acasă. Alexandru dormea horăind în patul lui.

— Măi Alexandre, scoală-te, zise el.

Alexandru se sculă speriat și dibui prin întuneric după un chibrit.

— Ce cauți chibrit, nu vezi destul de bine?

— Ba văd, dar trebuie să-mi țin mîna la ochi.

Pe Ioan îl trecu atunci un fior de bucurie. El știa prin inspirație că, dacă va șopti acum trei cuvinte magice, pe care le știa cine știe de unde, Alexandru are [să] devie ca el.

— Îți ghicesc gîndul, zise Alexandru, dar te-nșeli. În soare trebuie să mă uit cu mîna la ochi pentru ca tu să mă poți face...

Cel din urmă cuvînt Ioan nu-l auzi, căci glasul iubitei lui îl chema.

Ea sosise c-o trăsură la scară.

— Hai la bal, hai la bal, zise ea, toată seara am să gîndesc numai la tine.

El se sui alături cu ea, îi cuprinse strîns talia și văzu că ea plînge.

— De ce plîngi, Anna? întrebă el.

— Doamne, mă mir cum mai întrebî, sărmanul meu amic. Tu nu știi că eu am aflat?

— Ce-ai aflat?

— Șut! să n-auză nimeni, căci nimeni nu știe.

El intră în sala de bal. Cîntece, vuiet, danț... dar mai ciudat îi se părea că orice femeie îi zîmbea, ba-l lovea peste obraz cu evantaliul, chiar fetele cele mai rușinoase nu se jenau deloc de el. Dacă una ajunsese până a-l ruga să-i încheie calțaveta, și cu toate acestea, deși era cea mai veselă, era însă foarte de treabă.

Cînd muzica reîncepu, el o acompanie cu glasul, mai întăi încet, apoi tot mai tare. Lumea era răpită, danțuitorii de vals zburau răpiți și fermecați, muzicanții își minuiiau c-o demonică măiestrie instrumentele, iar el cînta, cînta, cînd încet, cînd tare, ca un glas de vînt trecînd prin arfa lui Eol.

Și cu toate acestea nimeni nu băga de seamă că el cînta. Din contra, toată lumea se uita la un violonist bețiv și ofticos, a cărui [vioară] s-auzea într-adevăr ca un melodios țîpet de durere care inspira și celelalte instrumente.¹

Ms. 2255, 268 r. — 280 r.v. (cca 1878—1879)

¹ Pe f. 280 v., notate rapid, în același moment cu restul textului, se află cîteva crîmpeie, pentru ceea ce ar fi urmat să se întîmple în continuare:

biserica naltă, lundă, lac, grădina din Italia.

pat rece, rece.

fața, bătrîn cerșitor.

murmur de mîntuire.

FRAGMENTARIUM

[EA ERA ALBĂ CA ZĂHARUL]

Ea era albă ca zăharul, atît corpul deasupra şoldurilor, acea bogăţie de frumuseţe strălucită şi rotundă la umeri, cu globurile de zăpadă a sinilor, patate în virf cu două alunele dogorite, cît şi mai în jos unde pintecele se adună ca sculptat într-un nod concrescut. Mai devale de această înnodare a organismului inferior se-ncepea părul luciu-negru şi abia-ncreţit, care-i dumbrava centrului, ce constituie izvorul regenerărei omenirei, apoi urmau trunchii rotunzi a picioarelor, tari şi copti numai buni de a zugruma şelele unui amant între ele, apoi genunchii, ce faceau gropiţe, cînd ea stetea, apoi fluierele cu pulpe tăiete în lapte, până la glesnuţele şi picioruşele de argint... Ea surîdea... buzele jimbate de acest suris sexual şi voluptos lăsau să se vadă dentura întredeschisă, ca la o leoaică insetată, obrazii suflaţi abia cu rumăn faceau gropiţe abia desemnate, dispărînde de langoare, ochii sticleau, sub genele pe jumătate lăsate şi tremurînde, fruntea netedă sălbătăcită sub părul în dezordine, care cadea în lungi valuri strălucite ca lemnul de nuc pe umeri şi parte pe sinii, care-i oprea şi-i infoia în caderea lor.¹

Ms. 2290, 16 v. — 17 v. (cca 1871)

¹ Restul filei, nescris.

[AH! DAC-AȘ FI CE AM FOST]

Ah! dac-aș fi ce am fost
O floare-ncă virgină în sintul adăpost
A halelor mărețe din casa părințească
Cum să-l ador aș ști eu — ar ști să mă iubească.

De-aș avè sufletul meu de-atuncea, visele mele limpezi
de copilă, amorul meu clar ca apa izvoarelor, cugetările mele
umbrite de un trai liniștit, ca florile negrelor zidiri... Cum l-aș
iubi... Sufletul meu... cum s-ar înlănțui de o gândire-a lui...
cum i-aș mîngăia fruntea lui măreață... cum i-aș alu[n]ga
gindirile negre c-o sarutare umedă și copilăroasă!... Dar ce-am
acum? Acest suflet deflorat de un mizerabil... aceste cugetări
intunecate, cari au aparținut altuia în înșelăciune, care cu
gura amărită de-o crudă realitate ar mai putè recăpăta acel
miros al tinereței, acea candoare angelică a zilelor mele de
copilă. Chiar acest corp, care se zice că e frumos, a fost pro-
fanat de îmbrățișările unui trădător și îmi este rușine ca
privirea lui să se oprească asupra mea.

Și umedă să pară muiată de lumină
Ă ta frumoasă haină... încît [a ta] mișcare
Să se oglinde dulce în creții hainei tale
Și corpu-ți nalt și dulce pin ele să transpară

Cînd m-a vedè să știe încalte — ce-a pierdut!
Atîta mîngăiere îmi pot eu da și mie.

Ms. 2287, 69 r.v. (cca 1873)

AMALIA

Amorul lui cel dentăi fusese foarte sensual. Pierdut până-
atunci într-un platonism deșert și cufundat cu capul în cu-
rizități romantice și subtilități filosofice, se-ntimplă să ia o
odăiță la o femeie măritată care avea o fetiță de 12 ani și un
barbat ce toată ziua nu era [a]casă. Amalia o chema pe fe-
meie. Era naltă, plină la făptură, cu părul blond, și ochii mari
verzi. Cuminte nu era tocma, dar nasul avea ceva moqueuse
și era nespus de grațios, asemenea gura. El, avind bani,
facea cu dînsa excursiuni în păduri și pe la birturi de vară
împrejurul orașului universitar, împreună cu fata, care era
mare piedecă, încît nu putea vorbi decît cu ochii. Într-o
sară, pe cînd rătăceau în pădure, el îi spuse c-ar fi avind o
taină a-i spune, pe care ea o știa altfel de mult. Apoi se suiră
în trăsură — ei în fund, fata pe banca dinainte. Înnoptase
bine. El puse brațul împrejurul taliei ei și o strînse tare, ea
nu zise nimic. Venind acasă, fata plînsese puțin în altă odaie
și ea căuta chibrituri s-aprindă lumina. În întuneric el o
cuprinse și o sărută pe gură. Cînd s-aprînse lumina amîndoi
aveau un aer foarte fericit. Dar ea urma iară să plece la țară,
și el se topea din picioare, căci bogățiile ei trupești erau într-a-
devăr admirabile. Avind cunoștința acestor bogății ea purta
o rochie neagră de tul subțire, care lasa să se-ntrevadă niște
sîni de albeța marmurei, plini și rotunzi, și brațele rotunzi
și pline se vedeau pînă subsuori. În sfîrșit într-o zi, înainte

de-a pleca, el o [zăvori]* într-o odăiță, o ridică în brațe, o așază pe o mesuță naltă de noapte, îi desfăcu cu putere picioarele unul de altul și se-ntimplă păcatul de două ori.

Ea plecă a doua zi la țară cu fetița cu tot și el îi scrisese.

Peste patrusprezece zile veni-napoi și începu o viață vinovată.

Noaptea fetița dormea la [pământ]* atunci ea intra năma-n cămașă în odaia lui și sau pe jos, sau de-a-ncipcioarele el se-mbăta de frumusețile ei. A-i cuprinde șalele, a ține mîna la acele rotunzimi perfecte și pline era deja o fericire nemai-pomenită, nouă încă, apoi ea mai era și [rușinoasă], încît actul amorului o făcea să tremure, să țipe, să leșine, ceea ce-i adăuga și mai mult fericirea.

[FALSIFICATORII DE BANI]

Domnule Cesare!

Persplicității d-tale îi datorim o descoperire de cea mai mare importanță. Banda de monetari falsi e prinsă și locul e descoperit. Dar nu putem scoate dintr-înșii nici un fel de declarare. Din nefericire sunt convins că fabricatele lor se urcă la valoarea de sute de milioane și că toată moneta e rusă. Dacă am spune-o-n public, capii vor ști pe de o parte să se ferească, pe de alta creditul statului e ruinat. Este vorba ca sub aparența unor comunicări modeste și inocente, care, să nu alarmeze publicul, să putem descoperi capii cari s-or lăsa înșelați prin natura declarărilor noastre și se vor crede îndestul de siguri ca să și manipuleze cu moneta. Aștept ideile d-tale în această privință.

Șobolțof

Șobolțof!

Am motive de-a crede că descoperirea mea ș-a d-tale n-ar fi binevăzută în cercuri așa-zise nalte. Cine știe pe conta cui și de cine s-a lucrat în acele spelunce. Maniera de a lucra care mi-ai des[c]operit-o e bună, dar trebuie completată. Fă un raport oficial în sensul în care mi-ai indicat. Zi: „Un lucru mic și indiferent s-au fabricat poate maximul de 2 000 de ruble, au fost descoperiți la-nceputul activității lor“. Caută de desco-

pere numele capilor și strînge-i pe neștiute pe cei ce știu, dacă vor fi nume însemnate. Trimite-mi numirile mie. Dacă vei căpăta o decorațiune, să știi că numirile sunt adevărate și să te faci că nu știi nimic. Amicul meu! lumea-i o pînă de pain-jăn, muștile mari trec prin ea, muștile mici se-ncurcă vrînd a trece drept prin ea. Suntem muști mici.

Cesar

Ms. 2255, 194 r.v. (cca 1875—1876)

[CIND ERAM ÎNCĂ LA UNIVERSITATE]

Cind eram încă la Universitate aveam o ciudată petrecere. Îmblam adesea ziua pe uliți, stînd numai pe ici pe colo la cite-un anticuar și răscolindu-i vechiturile, luam din cărțile lui tot ce-mi părea mai bizar și mai fantastic — și venind apoi acasă, citeam și traduceam într-un caiet numit fragmentarium toate pasagele cite-mi plăceau. Locuiam într-un sat, aproape de orașul universitar, împrejurul locuinței mele foarte liniștite, căci printr-un hazard locuiau în acea casă numai moșnegi bătrîni. Acolo noaptea după ce astupam soba, citeam și traduceam spre propria mea plăcere, ceea ce am spus mai sus.

Apoi deodată pare că mi se lumina mintea. Intram în labirintele acelor ciudate povești ce le citisem, un tablou cerea pe altul, o întimplare pe alta. Atuncea stingeam lumina ca să [nu] mă supere în sumbrele mele viziuni, eu scriam iute prin întuneric în fragmentarium tablourile sau viziunile ce-mi treceau prin minte. Astăzi răscolind prin hîrtii găsesc acel fragmentarium. Citesc, citesc... ciudat... mă trezeam pare că-n aceeași casă în care locuisem, era noapte... afară vijlia vîntul prin copacii seculari ai parcului — gîndire cu gîndire se-nșiră și văd că aceste fragmente ciudate și rupte din toate părțile sunt o istorie frumoasă, deși cam ciudată. Iată c-o scriu¹.

Ms. 2278, 14 r. — 15 r. (cca 1876)

¹ Restul filei, neutilizat.

TRADUCERI

LANȚUL DE AUR

NOVELĂ SVEDICĂ DE ONKEL ADAM

Intr-o seară posomorită de toamnă, puțin după ce intrasem în enoria mea — începu amicul meu preotul Z... narațiunea sa — ședeam singur în camera mea de studiu în care locuiesc și astăzi și din care am privirea peste biserică și cimitir. Atunci intră o servitoare la mine în casă și-mi spuse că un domn străin, care ar aștepta în camera mea de vizită, dorea să vorbească cu mine. Eu alergai jos; era un june de-un exterior frumos, care însă era foarte palid și care avea în privirea sa o durere sălbatecă, din care cauză credeam că voi auzi desigur de la el vreo veste neplăcută.

— Voiam să vă rog pentru cheia de la mormintul Lejonswård, zise el, o aveți peșemne încă?

— Cum, întrebai eu mirat, vreți a o ave' acum? e prè târziu!

— Vreau s-o am, zise străinul cu nerăbdare, căci un cadavru — da, într-adevăr un cadavru — o să se mai adauge încă pe lângă celelalte chiar acum.

Străinul îmi părea atât de extraordinar de încît mai protestai puțin. El observă aceasta și-mi zise:

— Vă aduceți aminte, părinte, de mine, sau nu? Numele meu e Lejonswård, și cadavrul ce o să se așeze în camera îngustă e acesta a consoartei mele. Eu am o cheie, cer însă și pe cealaltă; îmi veți refuza dar' și acum?

Îi dădui cheia și chiar fără un cuvint de mulțămire alergă în jos. Eu însă mă reîntorsei în camera mea și căutam afară în întunerecul cimitirului. Puțin și văzul mai multe facle mișcându-se peste morminte la mormintul menționat. Mormintul se deschise și văzui lumina faclelor între gratie. Era un aspect posomorit pe care-mul voi uita neciodată.

Înmormintarea simplă se fini și îndat mi se aduse cheia.

Mai mulți ani trecură cînd același june veni la mine într-o nainte de ameză-zi.

— Mă cunoști încă, părinte? mă întrebă. După ce-i afirmai întrebarea sa, zise: Ei bina, voi să fiu în enoria d-tale, colo în castelul Lejonsnäs.

— Voiți a locui în castelul Lejonsnäs? asta nu vă poate fi otărîrea serioasă, conte, acolo n-a locuit nimeni aproape de o sută de ani.

— Cu atîta mai bine, eu voi să străform castelul într-o locuință omenească; însă voi purta o viață foarte izolată. Servitorii mei sunt: vătaful de curte, vizitiul și camerierul. Va fi o viață liniștită. Voiți a mă însoți, continuă el, căci cu toate că-s fideicomisul moșiei, cu toate astea vă spun, nu știu mai nemica despre ea. Aide, acompaniază-mă și mă condu la scumpele me'e rude, care, cum se zice, s-ar afla acolo în efigie.

Am spus atuncea soției mele despre călătoria mea, ne-am pus în trăsura contelui și am purces, iară caii-i mina servitorul său cel speriat, care afară de cunoștința misterelor bucătăriei și a camerăriei mai poseda și dibăcia de a mina bine o păreche de cai.

În curînd am ajuns la moșie. O zidire masivă și mare, căuta cu ferestrele sale negrite posomorit înaintea sa. Mai multe rînduri duple de arbori străvechi, cari pesemne fuse-[se]ră odată tunși cu foarfecele, încongiurau din ambele părți curtea spațioasă, în a căreia mijloc se afla o fîntînă artificială desecată și încongiurată de un hățîș de cimișir, parte sălbătecit, parte uscat. Aceasta e descripțiunea scurtă a locului.

Contele surise și căută la mine.

— Cum vi pare acest fideicomis, zise el, așa-e că are seamă cu o locuință de strigoi? E curios, urmă el, că căutăm în astfel de locuri relațiuni mai intime cu lumea spiritelor, ca cînd aceste n-ar manifesta prezența lor pretutindeni. Vă îndoiți? Clăinați din cap? Ei bine, dacă nu e o lume de spirite, de ce am ave o voce în întru, care ni spune că este?

— Nu toți au o astfel de voce, zisei zîbind.

— Atunci ești în rătăcire, părinte, zise contele cu zel, nu poți nega că sunt întimplări, cari nu le poate explica mintea noastră, cari decurg de la o influință superioară, și sunt oameni carii au fost în viață mai mult decît o dată în pozițiune de a crede la o lume de spirite. Spune-mi ce este aceea ce mîngăie, cînd ai pierdut tot, tot ce aveai mai scump, adică — el tăcu vro cîteva mominte, luptîndu-se cu o emoțiune internă —, adică soția sa, urmă el, copilul său; ce e aceea, care, cînd bătut de loviturile sorții, ingenunchind înaintea sieriului îți vine ca o rază chiară de lumină dintr-o lume mai bună, ce-ți lumina sufletul; sau acea șoptire blindă de mîngăiere și viață care vorbește inimei înghețate? Sufletul celei pe care o iubești, îți împarte ceva din fericirea sa.

Acuma veni și inspectorul cu cheile castelului și întrerupse convorbirea. Și el spuse că castelul nu ar fi de locuit într-insul, însă contele ținu la otărîrea sa.

— Dă-mi numai cheile, domnule inspector, n-ai trebuință de a ne însoți, eu și cu părintele ne-om orienta noi, numai spune-ni de la cari uși sunt cheile.

Inspectorul se închină și începu a enumera:

— Aceasta-i de la ușa casei mari, aceasta de la apartamentul repauzatului consilieriu de stat, aceasta de la apartamentul doamnei consiliere, și aceasta de la camerele contelui june, sau, adause el puțin confuz, de la apartamentul din partea stîngă în care locuia odineoară bunul dmv., cînd era june.

— Destul, domnule inspector, ne-om orienta, l-întrerupse contelo cu un suris.

Ne apropiarăm de castel.

— Auzit-ați, zise contele, camerele contelui june. Contele acesta june a fost bunul meu. De aici se vede că tradițiunile nu [se] invecchesc neodată. Acest conte june, așa-l numese aici, a murit acum mai bine de cincizeci de ani, bătrîn și slab.

Cînd intrarăm pe pragul mare și boltit, un aer rece și stricat ni veni înainte. Iei și colo căzuse părți din ornamentele de gips, de pe pereți și mai multe cadre mari zugrăfite în olei, ce reprezentau vinători de urși, se pătasese de mucegai.

— Antecamera nu e prî invitoare, zise contele, însă să mergem mai departe.

Viri cheia în broasca greoaie și cu ornamente nenumărate, care ducea în apartamentul consilierului de stat. Venirăm într-un antesalon, ornat cu multe portrete și picturi de școală olandeză. Aici, în cadru luxos, pe care cîntele timpului îl lipsise parte de lustru, sta portretul unei dame, travestite în haine de păstorită, cu pălăria de paie filfină, și cu o bită de păstoriu în mînă, un suris grațios juca pe buzele ei de purpur și tinereța strălucea din ochii ei.

— Această e, zise contele, buna mea, ea ni surîde: ea e zugrăvită ca mireasă și încă șede în frumuseța-i virgină; cu portretele e ea și cu sufletul, ele nu îmbătrînesc neodată.

Ne dusem mai departe și intrarăm într-o casă cu podelele de stejar și pereți de pele aurită, cadrată în mai multe cadre de aur era un lux fără gust, ce bătea și mai mult la ochi prin mobilele de modă vechi, care erau în cameră. Bagdadia de gips era acoperită cu o mulțime de figure greoaie, care se înșirau într-o coroană mare și erau un rest din gustul grotesc al secolului al XII-lea și a împovărării sale de ornamente. Această cameră fusese oarecînd laboratorul consilierului și rămăsese neatinsă precum a fost, cînd era acela în viață. Un orologiu de perete într-un teas mare cu zugrăveli chineze, în aur și negru, sta acolo muțit și colbăit într-un colț și un ștrang gros de clopoțel cu ornamente multe

de mătăasă spînzura încă în alt colț, lingă un secretariu greoi, dinaintea căruia sta un scaun cu sprijoane nalte și înguste și cu picioare curbe, astfel ca cînd scriindul s-ar fi sculat deabia în momentul de față. După aceea vonea un cabinet de dormit, garnisit cu același gust ca și camerele pe care le-am văzut.

— Dumnezeu știe, zise contele, mai că-mi pare că ai ave dreptate; cu aste camere și cu aste mobile nu știu a îmbla, căci adesea sunt locuința și mobilele cunoștințele noastre cele mai de aproape, și adeseori un scaun, o masă, o sofa sunt amicii noștri cei mai intimi.

Pe urmă veniram în două camere mici, ce păreau a fi fost locuite mai tîrziu și erau mai simplu mobilate.

— Aici îmi așez cortul, zise contele; nu prè e după moda nouă, dar' cel puțin aici e mai voios decît în celelalte încăperi.

Acolo sta înaintea mesei un jilt, care fusese poleit în vremile lui, care însă acuma arăta pe ici-colea culoarea sa primitivă albă. Catifeaua roșie cu care era îmbrăcat, nu pălise, și chiar toate colorile se păstrase mai bine în camera aceasta decît în celelalte. Eu îmi exprimai mirarea, însă contele, care privea toate într-un mod oarecum propriu numai lui, observă numai că camerele erau așezate spre nord.

— Vezi, părinte, unde lumina nu e în puterea sa deplină, zise el, acolo totul se păstrează mai bine.

Este în general un adevăr că ce e străvechi aceea se păstrează mai bine în întuneric, atît în lumea materială cît și în cea ideală. Ceea ce crește are trebuință de lumină, dară ceea ce decade, se dărimă mai ușor la lumină decît la umbră. De aceea părinte, adause el cu o trăsătură satirică, ce juca împrejurul gurei sale, întunericul e foarte necesar pentru păstrarea instituțiunelor vechi.

După ce se puseră camerele oarecum în ordine, contele s-a instalat; caracterul său părea, din timpul din care se retrase în patrimoniul său, a fi mai moderat, adecă era în armonie cu sufletul său neliniștit, care nu iubea prezintele,

cî care trebuia să vieze sau în savenir, în care fiecare obiept era impoporat cu cunoscuți istorici, sau era silit să se refugieze într-o relațiune tenebroasă, pe care nu o cunoșteam.

Contele era un fantast; însă un fantast nobil cu un simțămînt adine de drept și adevăr; deși dorința sa, de a fi liber de defecte, luase poate tocmă de aceea o direcțiune, care părea a decurge din prejudețe înrădăcinate, căci rar e cineva așa de plin de prejudețe, ca fantastul, ce se crede liber de ele. Eu îl vizitam și-l aflam adese ocupat cu lectura, însă el ascundea totdeauna cartea, dacă vineam eu.

O dată o văzui totuși; erau scriptele lui Jung-Stilling.

— Domnule conte, zic, dumneavoastră citiți istorii de viziuni și spirite. Mă-ndoiesc să crezi în așa ceva.

— Și de ce nu, părinte? Oare e ceva nepotrivit în aceasta, sau crezi că omul ar forma termenul extrem a creațiunii și ar fi îndată după Dumnezeu? Nu crezi să se poată, ca să îmbrace sufletul omenesc, liberat de materia brută, care o are aici, un corp mai fin, eteric, care să se potrivească cu starea sa nouă? Eu cred în aceasta și aflu o mîngăiere. Ce ar fi oare omul, dacă n-ar căta să între măcar prent-un pre-simțămînt întunecos și straniu în viața sa viitoare spre a căpăta o idee despre ceea ce conține? Ce am fi năi toți, dacă n-am crede în aceasta mai mult sau mai puțin clar și adevărat, dară nu e om, care să nu creadă la o lume de spirite, chiar dacă o ia în ris, vrînd să arăte că e om luminat. Dacă se apropie moartea de aceia ce-i sunt scumpi inimei omului, dacă-i apucă cu minile ei cele osoase și-i trage în mormînt, dacă degetul providinții îl persecută, atuncăa crede-mă, părinte, el va crede într-o lume de spirite, va crede în soartă, care nu e hazard, ci atmosfera unei lumi spirituale.

— Nenorocirea e plină de prejudiții, observai eu.

— Nenorocirea, zise contele; parte ai dreptate, nenorocirea e noaptea sorții omenestii. Dacă cineva e fericit, atunci nu aude cursul regulat al roții sortale. Elementul pămîntesc își păstrează dreptul său de-a rătăci; însă aceasta e însușirea

nenorocirei părinde căci cea adevărată are aceeași urmărea și nenorocirea. Șezi cu o consoartă iubită și cu copiii-ți într-o seară lină de mulțămeste lui Dumnezeu pentru fericirea-ți, sau ingenunche înaintea[a] patului lor de moarte. În cazul întâi ești fericit, în cazul al doilea doborât de durere, însă în amindouă cazurile nu te simți singur. E ceva afară de tine, ceva nevăzut, neauzit, cu toate aceste simțit de simțul din lăuntru, care vorbește despre moarte și viață. Și tocmai acest ceva eu îl numesc: lumea de spirite.

— Însă, domnule conte, zisei, mintea ni spune...

— Mintea, repeta el, întrerupându-mă, ce e mintea, ce e astă proprietate de-a analiza fiecare gândire, fiecare simțămînt al aproapelui său; părinte! ce e mintea în asemănare cu presimțămîntul? mintea în asemănare cu credința? Cine cunoaște o lume mai bună și o visează numai pe ea, cine crede intim și tare la o unire a simțămîntelor sale cu autorul lor, care e Dumnezeu, acela lucrează *en gros*, cine însă în superbia rațiunii sale descompune ce e sint, divide ce e indivizibile, acela e un cămătariu de atome, de minute. Eu n-am putut suferi neciodată mintea pră înțeleaptă, care vră să se vire în totul și care socoate a lua parte la totul, fără a o face aceasta. Mintea-mi pare tocmai ca un țăran necioplit, care virindu-se într-un salon de bal, stă, muștră înțelepțește totul și care cu toate aceste preferă tonurile scripcariului din sat mai mult decît acoardele pline ale orchestrei. Așa e raționabilul. Dacă ar pute să se vire în ceri, atunci ar recenza muzica Sferelor și ar rezona, că ingerii nu cîntă pe arpele lor cu destulă precizie și viață, sau că corul ceresc e pră slab în bas. Nu spune, părinte! ce spune mintea; eu zic că ea nu știe nimica despre aceste.

Să disput cu contele, ar fi fost să-mi prăpădesc vorba de flori de cuc, căci el dacă contesta dreptul judecătoria al minții, atunci nu aveam ce opune visătoriei sale.

— E o mîngăiere, zise contele odată, de-a crede în manifestări de spirite. Eu locuiesc aici, servitoriul meu în eta-

giul al doilea, și de aceea ar crede cineva că mi se face urit. Din contra. Cînd noaptea luminarea mea începe a arde mai întunecat, cînd șoptește ceva printre frunzele arborilor, cînd toate mobilele pocnesc și se aude un ton, care pare a fi sunetul unui clopot, sau un cîntec, sau altăceva... atunci începe viața mea cea adevărată, atunci mă primblu prin cameră și stau citeodată locului și ascult. Ah! atunce simțese adese cum se înflă un rîu de deliciu în anima mea bolnavă... se mișcă ceva în camera alăturată. „Acea e Julia“, strig și deschid ușa. Luminările joacă și o șoptire lină merge prin casă... „Julio, Julio! tu nu m-ai uitat“ zic și apoi mă pun în pat și adorm visînd de ea.

Contele se cufundă într-o cugetare adîncă, însă curînd ridică ochii săi întunecați și-mi cătă în față cu o privire blindă și clară.

— Așa e, zise el, că ești amicul meu, cu toate că nu poți aproba visătoria mea, cum o numiți voi înțelepții. Eu vorbeam de Julia mea; nu o cunoști, cu toate că a fost așa de îndelung din enoria d-tale; era aceea, care fu adusă atunci în seara, cînd vă văzui pentru întâiași dată, la d-voastră, ea consoarta mea și domnia-ta să nu-ncerci de-a-mi lua prin raționament o credință care mi s-a făcut atît de necesarie.

Contele se așeză pe-un joț și începu astfel narațiunea sa:

— Casa baronului Lindespare în Stockholm, era, în timpul din care datează narațiunea mea, locul de adunare pentru tot ce poseda capitala de spirit și frumos. Soarelele sale erau cunoscute pentru tonul elegant și umorul nesilit ce domnea în ele. Casele erau ornate cu gust, fără de-a bate la ochi oarecare lux; totul era lux și cu toate astea nemica extraordinariu nu strica armonia întregului. De aceea nu se observa abundența, totul era așa de nesilit și vărsat din întregul. Numai dacă discompuneai luxul casei, vedeai că e lux.

Baronul era de mulți ani văduv; pe consoarta sa, o născută spaniolă, nu o văzusem neciadată; însă ea lăsase o fiică frumoasă și dulce, un amestec din roza înflăcărată a sudului

și din neaua nordului. Ea era zina locului și sute rivalizau pentru un suris de pe buzele ei. Acea era Julia, ea deveni consoarta mea.

Eram uniți de o jumătate de an și aveam o locuință deosebită, însă la fiecare soarea, Julia trebuia să fie la tatăl ei, spre a face onorile de primire.

În una din zile societatea era mai numeroasă decât totdeauna și eu văzui printre mulțime pe-un bărbat, pe care nu-l cunoșteam, care fixa însă neconținut ochii săi pe soția mea. El era nalt și slab, avea o față palidă și infundată, niște trăsături drepte și fără viață, și numai ochii săi scintiliori, pe care-i fixa cu oarecare indignațiune pe soția mea arătau viață. Era îmbrăcat în negru și numai o stea mică de briliante lucea în borta bumbului, care arăta că el era ambasadorul oarecărui guvern. Acest om părea a fi de vreo cincizeci de ani și puțini peri albi contrastau foarte mult cu părul său încolo negru. Nu știu de ce mă interesam așa de mult de el; îl găseam neplăcut și cu toate astea mă atrăgea. Era un farmec ca acela, pe care-l influențează șerpui mari asupra victimelor lor.

Socrul meu se apropie de mine.

— Cine-o omul acela-n negru, întrebai.

— A! răspunse bătrînul, mai că aș fi uitat de-a i te recomanda; e-un spaniol, ea și răposata mea consoartă; vină!

Îi urmași și în curînd stam înaintea celui om curios.

— Căutați, don Caldero! începu socru-meu, aici am onoarea a vă prezenta pe ginerele meu, contele Lejonswärd... Don Caldero, atașat la ambasadura spaniolă.

Îmbrăcatul în negru spuse mai multe cuvinte din datorie către socru-meu, care se depărtă de la noi.

— Domnia-voastră, domnule, conte sunteți, judecînd după aceea ce pot vedea, cel mai fericit consoarte din Suedia rece, îmi pare bine de-a fi făcut cunoștință cu d-voastră, zise don Caldero. V-am observat de mult și aveam intențiunea de-a vă afla numele fiindcă păreți ca și mine a nu

lua seama numai la exteriorul, ci și la interiorul unui om, mă bucur de-a fi găsit o rudă spirituală.

În astfel de se începu cunoștința mea cu un om, care cu tot exteriorul său respingătoriu, cu tot exteriorul său rece și aspru avea un suflet înflăcărat și o inimă deschisă oricărei idei nalte. Din seara aceea don Caldero fu amicul meu și mintea sa luminată, căldura sa atrăgătoare, care o putea comunica într-o limbă concisă și frumoasă, aduseră ideile mele într-o direcțiune, pe care o pregătise caracterul meu, pe care însă n-aș fi putut să viu neciodată așa de departe fără don Caldero. El venea adese la noi și eu mă lipii din ce în ce mai mult de acest bărbat spirituos și talentat, și și el părea a se lipi de mine. El fu acela care-mi arătă, cu o claritate pe care nu o pot descrie, unirea între Dumnezeu și om, între lumea pămîntească și cea spirituală. El fu acela care-mi dovedi existența unei relațiuni între noi și lumea spiritelor, care se manifestă prin visuri, presimțăminte, prin simțiri intunecoase, care dovedesc influența unei puteri superioare. El fu acela, care primi adevărul existenței fantasmelor curățită de orice superstițiune, adică: el nega o manifestare materială, însă o primi încît se atinge de influința unor ființe superioare asupra simțurilor noastre. Ai fi trebuit să-l auzi, părinte! d-ta i-ai fi crezut că și mine, să fi fost un protestător încă pe-atîta de mare.

Noi ne petrecem adeseori cu șac, un joc care mi-a făcut totdeauna plăcere. Don Caldero împărtășa gustul meu și noi ne luptam de multe ori toată seara într-un singur joc. „Șacu mă delectează, zicea el, fiindcă e din toate jocurile mai puțin bazat pe hazard. Hazardul se arată pretutindene, încît trebuie să căuta vreo plăcere, care-l suferă atît de puțin pe cît se poate. Petrecerea noastră nu trebuie să le dea loc spiritelor de-a-și face petrecerea lor cu noi“.

El vizita soarelele socrului meu și pe mine, dară încă neciodată nu-mi făcuse invitațiunea de-a-i face o vizită. El locuia într-o casă mare, cu totul singur, și nu primea neciodată străini. Caracterul său nu atrăgea pe nimeni, îi respingea pe

toți, căci puțini, pricepeau sau cunoșteau valoarea sa, și încă mai puțini puteau să aibă plecarea de-a-i urma în zborul său curajos, în sferele fantasiei. Pinguinii adevărului fără aripi și lipiți de pământ nu pot să urmeze pe vulturul genului, care zboară către soare; ei, par chiar a nu vrè să-i urmeze; ei sunt mulțamiți și mindri dacă au găsit în mlaștină un grăunte și neci nu visează că există o fiară mai frumoasă decât mlaștina lor și o pradă mai nobilă decât rîme și culbeci. Cu un cuvînt, adause contele la elogiul ce-i făcuse lui don Caldero, cu un cuvînt, părinte, nu mai e în lume nicăieri un astfel de bărbat ca don Caldero.

Caldero m-a invitat în fine o dată la sine. El locuia departe în suburbiul din nord într-o locuință, pe care o așezase după gustul său. La intrarea mea în salon nu găsi acolo pe nimeni; el era deșert și luminat de o singură lampă, care spînzura în mijloc și răspîndea lumina sa de lună peste salon. Mersei mai departe... asemenea tăcere mormîntală, aceeași umbră, același lux greoi, a căruia stemă purta totul. Rămăsei cu un simțămînt extraordinar în intrul meu, îmi veniră în minte poveștile doicelor despre castele fărmedate și mă credeam străpurtat într-un astfel de castel, a căruia domn ar sta într-un adînc somn de farmec în camerele intericare cu toată curtea sa de sutimi de ani. Această inchi-puință fu însă întreruptă prin pașuri line pe covorul bogat și figura posomorîtă a lui don Caldero sta înaintea mea.

„Bine-ai venit, domnule conte, zise el cu afecțiune, ai venit în eremitagiul meu, și într-adevăr n-am invitat pe nimeni altul până acuma decât pe domnia-vastră. Am vrut să te posed o seară numai eu singur, veți ierta egoismul meu“.

Mă conduse în cabinetul său interior. Aceasta era o cameră mică însă naltă și mobilată cu un gust cu cît se poate mai sinistru decât celelalte. Păreții îmbrăcați în catifea închis roșie, contrastau într-un mod mirabile cu pilastrii alți și ornați cu aur, ce-î despărteau. În mijlocul camerei sta o masă

și un joc de șac și-avea locul între două luminări mari de ceară. Șezurăm pe-o sofa, și Caldero părea cufundat în gânduri. În fine, începu:

„Domnule conte, veți afla poate neînțeles de ce sunteți așa de scump spaniolului Caldero; el crede că trebuie să v-o explice aceasta; și spre a o pute, trebuie să vă dau o desfășurare a întâmplărilor mele“.

Ascultai cu atențiune, ce-o să însemne această introducere străină. Don Caldero reîncepu de nou:

„Eu sum născut și crescut în Madrid, tatăl meu era un om sărac însă nobile, de o nobletă veche și eu supsei dară din copilăria mea ideile despre valoarea acestui rang. El căzu în urmă în ochii mei, cu toate că nu mă pot dezbinda nici acum de superioritățile nașterii; este o superioritate aceasta, creată de natură, care se lasă dovedită de nedreaptă numai prin rezonările minții, nu însă din necese curat naturali. Eram precum zisei, sărac însă mindru, cum trebuie să fie un spaniol, și o dorință nestingibilă după onoare și glorie ardea în inima mea jună. Această dorință căpătă o putere nouă prin amorul cătră o copilă frumoasă, tot așa de săracă ca și mine, însă și mai avută în străbuni glorioși. Distincțiunea mică în numărul antenaților noștri și sărăcia mea prefăcură amorul nostru numai într-o dorință ardinte fără speranță de-a se realiza vrodată, căci părinții ei, mindri de singele lor curat creștin, care rămase prin sutimi de ani neamestecat, nu se puteau împăca cu gândirea de-a uni pe fiica lor cu mine, a cărui străbun fusese maur. Însă tinerețea și amorul uită ușor aste distincțiuni mici și copila se alege de mine cu un amor adinc. Adeseori cînd venea de la liturgiemi dăruia mominte neîntreupte de neci un martor; ah, cît de fericit eram! Credeam că voi pute prin propriul meu merit să conving pe părinții Mariei că sum demn de ea; de aceea căutai a fi primit la corpul diplomatic, cale, care sub regenții noștri cei slabi e un drum cătră norocire. Eu fui, și în curînd atașat la ambasadura din Viena.

Găsii pe cōpila mea; a fost pentru cea din urmă dată și neciodată nu voi uita momentul acela. «Nu uita pe fidelul tău Alphonso», murmurai eu și o strinsei în brațele mele.

Simțeam cum curgeau lacrimile pe fața ei înfloritoare. «Caută scumpă Maria! - i zisei în fine, și-i dădui un *lanț de aur*, mic, pe care-l căpătasem de la maica mea — iaca, aici e-un suvenir mic, ține-l ca să gîndești adesea la mine; însă dacă m-ai părăsi, să mi-l trimiți înapoi, și-l voi purta cu gîndul la tine, pîn' voi muri, rugîndu-mă pentru tine.»

«Neciodată, neciodată», murmură Maria, luînd lanțul.

«Neciodată», zisei eu, stringînd-o mai tare în brațele mele.

«Însă, Maria, zisei eu, după ce mă mai liniștisem, tu m-ai pute uita. Vrei tu să împarți drept semn al legămintului nostru etern o hostia sintă cu amantul tău?» Eu aveam una și o rupsei în două părți. «Dumnezeu e martorul nostru», ziserăm ambii. Orologiul bătu unsprezece în minăstirea apropiată. «Trebuie să mă duc, zise Maria, etern a ta, etern, etern!» Stătui încă mult după ce se depărtase și căutai după ea în lumina lunii. «Etern! etern!» răsuna în urechile mele și în vise de aur de un viitoriu plin de fericire și onoare mersei acasă.

Fusesem aproape un an în Viena, cînd mi-aduse într-o seară un necunoscut un pachet. El conținea un *lanț de aur*. Mă îngrozii. «Așadară, zisei, înșelat, părăsit»; însă nu, nu nu e cu puțință! O țidulă ce era alăturată conținea, spre mîngăierea mea, următoarele cuvinte: «Eu țin mînte jurămintul meu, sum însă silită să-l calc... nu desprețui pe Maria!»

Don Caldero mi-arată un medalion, pe care-l purta pe popt. Cunoașteți, întrebă el această față?

Mă spăimintai.

Erau trăsăturile consoartei mele...

— Soția mea! zisei cu o voce nesigură.

— Nu amicul meu, răspunse Caldero, cu un surîs amar, a fost maica sa, din cauza aceasta m-am făcut amic cu domnia-voastră, iubeam încă pe maica în copilul ei. Am suferit...

am abzis, și cred bucuros că a fost necesitate, că a fost mila, aceea, ce mi-a răpit pe Maria mea.

Să jucăm, domnule conte!

Mă pusei mut la masa de șac. Era prețioasă. Cămpurile erau petre albe și negre, și figurele unei părți erau de argint, iară a celeilalte de bumbi piliți de cristal alb, a celorlalte era de un metal închis-albastru ca oțelul.

— Nu este obicei de-a se juca șac în bani, zise don Caldero, însă de ce n-am hazarda puțin? aș vrè... am adesea idei foarte bizare. Am vrut să donez Juliei lanțul pe care l-a posedat maică-sa; însă nu e prețios, nu e modern; cu toate astea, dacă-ar afla poate istoria lui, l-ar purta cu resuvenire de la don Caldero. Eu o pun în joc, iară domnia-ta, domnule conte, să pui o viță din părul negru a Juliei, ea ar da-o bucuroasă dacă i-ai cere-o. Veți ierta unui amant bătrîn și înșelat, că crede a vedè sufletul maicei, văzînd pe fiica, soția domniei-tale.

Jucarăm; însă don Caldero se părea că perdea înadins și perdu curînd.

— Sum învins, zise el liniștit și se duse la șatulă, ce n-o observasem încă până acum. Aici, domnule conte e lanțul, voi fi mai liniștit, dacă nu-l voi mai avè în minile mele. Lanțul era mai prețios decît crezusem, că va fi, și mă bucurai că voi putè vedè pe Julia ornată cu el dinaintea lui don Caldero. Scrisei un bilet Juliei, în care, fără însă de-a pomeni de maică-sa, îi comunicai jocul meu cu Caldero, și o rugai de-a trămite o viță de păr, în caz din contra speranței mele, aș fi pierdut partea mea. Acest bilet l-am trămis printr-un servitoriu, la soția mea acasă.

Apoi ne puserăm iară la joc. Însă acum Caldero lua seama, și pe mine din contra mă apucase o spaimă internă, o neliniște, pe care nu mi-o puteam esplica; eu comiteam cele mai mari greșeli. Don Caldero mi-o observă și mă lăsă să trag din nou, însă toate în darn... eu stam ca fărmeecat și nu puteam calcula pozițiunea mea.

În fine veni un servitor, de-mi aduse un bilet mic de la Julia. Ea glumea despre gustul amicului nostru spaniol, trimise însă cu toate astea vița de păr, cu toate că mă ruga de-a nu juca în viitoriu nici pe lucruri mai prețioase decît lanțul, pe vițele de păr ale soției mele. I-arătai lui don Caldero scrisoarea, el ceti și păru a păli.

— Scrisoarea ei seamănă cu aceea a mamei sale, zise el și puse epistola pe masă. Să continuăm.

Noi jucărăm, însă în curînd mă văzui impresorat de figurele sale; neliniștea mea internă creștea, era ca și cînd îmi spinzura o spadă goală de-un fir de păr deasupra capului; luminările părea a arde mai întunecat, bumbul alb de la regele meu părea palid ca laptele, pe cînd figurele purpurii a lui Caldero, luminoase ca cărbunii aprinși străluceau de o lumină internă.

— Șac, zise el, încet, șac, domnule conte, repetă el mai tare. Însă eu stam nemîșcat și căutam cu ochii întunecați asupra figurelor. Îmi părea că un demon sta la spatele mele și pusese mina pe capul meu, care era inferbîntat, cu toate aste o răceală de moarte înfiora tot trupul meu și totuși... în fine îndreptai privirea asupra lui don Caldero... fața sa întunecată era mai palidă decît totdeauna... el era ca un cadavru și numai ochiul său întunecat zăcea neconținut asupra mea.

— Astăzi e 12 august, murmură el înaintea sa împăcare cu răposata... domnule conte, dați-mi vița de păr.

El o primi și eu, ca beat, mă sculai de la masă și mă îndreptai către ușă... Nu știam de nemica, însă Caldero mă urma:

— Iertați, domnule conte, purtarea mea posomorită, însă azi sunt tocmai douăzeci de ani de la ziua de cînd împărții cu Maria hostia! Eu am ținut jurămîntul meu... noaptea bună, domnule conte, nu uita pe amicul domniei-tale.

Alergai acasă; neodată în viața mea decît atuncea n-am auzit o voce mai clară, care striga ca o amenințare

în fundul sufletului meu. „Fugi! Aleargă!” striga voacea din mine și eu zburam mai mult decît mergeam.

— E Julia încă deșteaptă? întrebai pe-un servitor ce-mi ieși înainte.

— Contesa? întrebă el.

— Da, da, contesa!...

— Contesa e desigur încă deșteaptă, căci a trîmis de-abia de cinci minute nu știu unde pe camerieră.

Eu alergai în camera soției mele Julia sta într-un jet înaintea toaletei sale, ca și cînd n-ar fi auzit venirea mea,

— Mulțămescu-ți, Doamnă, că se-mplinise presimțămîntul meu!... neci un răspuns. Julia, escheamăi înfricat, Julia, nu mă auzi tu?...

Aceeași tăcere. Ea sta tăcută înaintea oglindei și frumoasele ei trăsături se reflectau în sticlă... *lanțul* ciștigat era împregiurul gitului ei, și ochii săi întunecoși albaștri mă priveau cu blindetă. „Julia, Julia“, strigai, apucînd mina ei. Era rece. Membrele ei moi. Dumnezeuul meu!... Dumnezeuul meu!... era moartă...

Nu știu ce se întimplă mai departe, însă patrusprezece zile în urmă am fost la domnia-ța, părinte, și-i dădui Juliei un loc în mormîntul familiei.

Contele-și finise narațiunea. El se sculase și imbla cu pași mari prin cameră.

Orologiul bătu unsprezece.

— Ești aici, Julia? strigă contele și ochii săi se învîrteau sălbatec, vină!... vină la mine!... El deschise ușa camerei alăturate și strigă prin întunec: Julia, aici sum eu... eu, Julia!

Numai un aer rece suflă din ceealaltă casă și un murmur se auzi. Ea a trecut, zise contele, închise ușa și căzu pe-un jet, ea nu va să vină... Dumnezeuul meu! Lăsă-mă să mă duc eu la ea! Contele șezu un moment pierdut în gîndiri. Apoi se sculă, căută la mine cu ochi lucitori și zise:

— Părinte! Cît e de dulce de-a spera.

Cînd mă dusei de la el mă simții într-atîta de mișcat încît fui bucuros că servitorul îmi lumina prin saloanele deșerte... așa e de tare imaginațiunea, dacă o trezești.

Din timp în timp îl vizitam pe contele. El era mai liniștit decît până acuma; însă sănătatea sa începea a suferi, neobservat pentru el însuși, nu însă pentru unul, ce avea numai din cînd în cînd ocaziunea de-a-l vedea. El începea a fi mai neliniștit, ridea de lucruri, ce nu erau ridicole, însă era tot același om bun, cum fusese totdeauna și vedea clar, dacă nu intra în cuprinsul misticeii; atunci însă începea a visa, și Julia... iubita sa Julia era punctul exclusiv al ideilor sale.

În mijlocul iernei îmi veni deodată un trămis, rugîndu-mă să vin îndată la castel. Trămisul nu știa cauza, de ce eram chemat în contra obiceiului, spuse însă că servitoriul contelui i-ar fi ordonat să încalece și să vină cît mai degrabă la mine. Eu presimțeam o nenorocire și pornii în moment.

Cînd intrai la conte el părea adîncit în citirea unei epistole.

— Așa ești domnia-ta, zise el cînd mă văzu, domnia-ta vii să predici sufletului meu pace?... atunci începe, domnule, va fi interesant de-a te asculta! haha! hahaha! acuma abiemi sum cu minte... hahaha!...

Mă retrăsei dinaintea privirei schinteietoare și miniei ridicate, carea mă amerința... era nebun; buzele sale cele palide tremurau cu furoare și părul lui negru sta în dezordine pe fruntea sa, de pe care curgea o sudoare rece pe fața-i. Văzui că orice nu puteam face nemica și trăsei clopoțelul spre a chema pe servitoriu. Acesta veni palid și plîns.

— En caută, zise contele rîzînd sălbatec, en caută, părinte! toată noaptea a vărsat șiroaie de lacrimi și a îndrugat la neghiobii numai și numai pentru că i-am arătat prostului că nu aveam neci eu, neci el suflet... că nu există neci rău, neci bine!!... da foarte comici mai sunteți haha! hahaha! ca niște oi... însă credeți-mă, el ar fi venit de ar fi putut,

dară el nu mai este și n-a venit. Da stați numai și căutați la ceriul vostru, e aer nemica alta decît aer, mă înțelegeți? Pămîntul e-un trup solid, din care cresc oameni, plante; momite, curechi și peste el ceriul ce se numește în limba cultă atmosferă, aer... ei, acumă, n-o înțelegeți?... e clar ca ziua.

Vezi domnia-ta, continuă el, oamenii sunt un fel de animale răpitoare, care și imblinzite nu lasă natura lor; ei sunt mai răi decît fearele căci chiar tigrul iubește copiii!... iubește soția sa... însă vedeți omul, el o omooară.

El puse mîna înaintea feței sale și plinse cu hohot!

— Eu nu știu, șopti servitorul, ce o fi cuprinzînd epistola. Contele o prîni ieri seara. El era așe de voios, cînd văzu adresa și eu ieșii din cameră. Însă cînd m-am reintors, el era așe cum îl vedeți acumă. Sărmanul conte; era un stăpin așe de bun!

Contele se sculă răpede ca și cînd ar fi fost spăimîntat de ceva.

— Vuuu! zise el și privirea-i iritată se rătăcea prin casă, era așe de mult singe, așe de mult venin care curgea pe pămînt și șerpi pătați cu alb se tîriiau în șiroaiele de singe, eu însă stam sus și priveam cum se înghițeau unii pe alții. O turturică albă zbura deasupra pămîntului; însă un șerpe și ridică capul din adîncime și apucă pe turturica albă. Ea filfia sărmana militică, însă o parte după alta fu înghițită de gura șerpelui... era repauzata ei maică, care o înghițea... vuuu!... era înspăimîntătoriu să vezi, și neci o rază de lumină și speranță nu mergea în jos prin aburul de singe!... hahă! hahaha! părinte era numai un joc a fantasiei... însă totuși o imagine a adevărului. Maică-sa și soțul ei o omorîră... înțelegeți acumă?

Cam în astfeli urma nenorocitul de-a vorbi mai multe zile. Eu rămăsei acolo, căci speram că va fi mai bine. Che-masem un medic. El întrebuintă mai multe mijloace fără ca să fie ajutat vreunul. Contele era și rămas nebun și nu

dormea nici-un moment. În fine căzu la pat; atunci mă chemară iarăși. Cit de mult se schimbase: ochii săi întunecoși erau infundați tare și ardeau ca o flacără pe jumătate stinsă: fața-i era zbircită și fruntea încrețită. El zăcea tăcut și nu răspundea la vorbele mele.

Servitoriul mi-inmanuă pe ascuns epistola nenorocoasă. Era de la don Caldero și suna astfel:

Domnule conte!

Cînd va ajunge epistola aceasta la domnia-voastră, cu nu voi mai fi, ca stă scrisă gata în portofoliul meu, spre a vă fi trimisă după moartea mea. Vă sum datoriu e-o lămurire spre a vă deduce de la ideile false despre o altă lume. Eu de mult n-am crezut în aceasta, dară era unul din amuzămintele mele favorite de a vedea cum cred vișătorii și-mi petreceam, cînd vedeam, că un om e înșelat prin credința sa, căci rideam în sufletul meu de o astfel de rătăcire. Eu v-am dus pe această cale, ați fost un obiect dorit pentru observațiunile mele.

Eu sum catolic. Am văzut din juncă madone plîngînde, am auzit narîndu-se despre miraculele sîntilor, am fost silit să cred tot și am finit necrezînd în nemica. Toată religia are de fundament convicțiunea despre esistența și eternitatea sufletului omenească, pentru aceasta există însă așa de puține argumente ca și pentru adevărul legendelor. Omul e un animal ca și celelalte, are însă crieri mai dezvoltate, o mulțime mai mare de organe pentru simțurile sale, e de trebuință dară numai viața, nu și sufletu. Aceasta viață o fi fiind focul, căci răceala e moartă. Așa m-am fost convins, că sufletul e o poveste popcească, inventată spre a se putea governa corpurile mai ușor. A doua ce aflai e că există un Dumnezeu, care însă nu mai are grija suferințelor noastre, că totul se dirige de către o trebuință naturală, care chinuiește în același timp deodată milioane de oameni, până la moarte, tocmai astfel cum lasă să pearză arborile frunzele sale, și care nu se abate măcar un pas de la calea ei. Am văzut cum au rămas jurămintele călcate ne-

pedepsite...; eu am împărțit cu o copilă, pe care o iubeam, mai mult decît viața mea, o hostie sînțită, cel mai sînt lucru pe care-l cunoșteam atunci...; ea călca jurămîntul și fu fericită și eu, care-l ținu, am fost nefericit. Am început atunci a crede într-o soartă, și nu într-o providență și am învățat a desprețui pe oameni spre a nu fi silit de a-i urî.

Te găsii pe domnia-ta și pe Julia, soția d-tale... era fiica ei; ea era frumoasă și încă neci o tentațiune n-o pusese în lumina-i adevărată. Atunci se deșteptară pentru un moment vechile mele visuri de un amor fidel și escuzam pe maica din cauza fiicei; pe maica ei o iertam, care lovise așa de adînc cel mai sînt din toate semănîmintele, dacă există într-adevăr ceva sînt. În scurt, d-le conte, eu mă visam înapoi în juneța mea poetică, uitai principiile mele logice și credința în Maria înflori din nou în sufletul meu, ca și florile ce prind rădăcină în cenușa spulberabilă a unui vulcan; credeam că Maria mă va întîmpina în cealaltă lume cu bucurie și că vom îmbla împreună fără măcul în sferle celelalte. Vezi d-le conte, că ideea despre eternitate și Dumnezeu provine din amor, și că unde nu e amor, nu poate fi nici credință.

Soția d-tale muri deodată în ziua jurămîntului făcut de mine și Maria. Țineam aceasta de o arătare a cerului, de la dînsa, care acolo peste nori mă iubea încă. Credeam că maica a chemat pe fiica sa, pentru că era singura, aici pe pămîntu, care-i aducea aminte de jurămîntul călcat, însă... mă înșelam.

De-abîc mă reîntorsesem în Spania cînd primii o vizită de la un călugăr.

„Iertați senor zise el, dacă vin cu o întrebare cam gravă: ai d-tă un lanț de aur, pe care l-ai căpătat odinioară de la o damă mare, pe care o iubeai...”

Eu căutai la el mirat și răspunsei: „Da ce poți ști d-ta despre aceasta?” „Ba da, senor. Eu am preparat pe o femeie bătrînă la moarte, care se ocupa cu facere de venine și ea-mi mărturisî următoarele, dîndu-mi voie de-a le spune și eu, dacă

aș pute folosi cu aceasta ceva: «Eu fui chemată, nara ca, la o damă jună și frumoasă. Ea se numea Maria Viso (se numea astfel amanta d-tale?) și ea mă rugă de a pune în lăcata unui lanț de aur o otravă tare.» Cu toate că femeia criminală era obicinuită cu astfel de comisiuni, cu toate astea, zic, întrebă cine o să poarte lanțul. Dama atunci răspunse, că lanțul i-ar fi fost dat de-un peștoriu obraznic cu numele Caldero și că ea ar voi să i-l trimită acum înapoi. Ea zise încă că părinții ar voi s-o silească la asta unire și că d-ta ai vré să tragi folos din ea.

Atunci femeia a pus otrava în lăcată. După aceea dama se mărită după un crtic și aceasta trezi conștiința otrăvitoarei, fiindcă cu toate crimele ei grave ea era o catolică dreptcredincioasă. Atuncea ea cercă de-a ră găsi pe d-voastră, sperind că va pute să nimicească planul damei. Mărire Domnului că n-ai purtat lanțul căci ai fi murit negreșit. Ar fi foarte bine să-l dăruieți mânăstirei noastre sărmane, căci curatului e totul curat și din foc aurul ar ieși lămurit.

Stam înlemnit. Așadară a fost voia sorții, ca fiica să moară pentru crimenul mamei.

Închipuiește-ți acum domnule conte, dacă poți, sufletele răposaiților. Visează-ți acuma un ceri pe pământ cu o femeie, ține-te acuma de credința unei vieți eterne!... dacă o poți aceasta, atuncea ești într-adevăr nerod. Eu m-am reîntors la ideea mea cea veche. Pământul rămîne pământ și nemica altă. Când veți celi-o aceasta, eu voi fi mort... rece... înmormîntat. Dacă însă am un suflet nemuritoriu, atunci vei ști cuprinsul acestei epistole înainte de a-ți sosi. De n-ai fi presimțit-o aceasta, atunci crede că am fost numai o mașină orologică, care a cîntat urchei d-tale ascultînde o mulțime de cîntece de sirene... peana a plesnit... lanțul s-a finit și acuma nu mai există nimica din acela ce a fost odinioară amicul d-tale,

Caldero“

Victima deplorabilă a ateismului rece și a mizantropiei lui Caldero sedea încă în una și aceeași puzețiune și căuta

posomorit înaintea sa, fără a spune vreun cuvânt și numai din cînd în cînd ieșea cîte o oftare înădușită din peptul său. Era dar, că peste curînd avea să afle pace, căci puterile sale scădeau din zi în zi.

Eu ședeam mai neîntrerupt lângă patul nefericitului, căci așteptam un moment de lumină, ca să pot vărsa mîngăiere în anima sa.

Într-o seară, după ce asta stare durase patrusprezece zile fără întrerumpere, eu ședeam la masă și citeam cu spatele întors spre cont, atunci auzii un șoptet. lin... ascultai... era o rugățiune, călduroasă și din animă pentru pace și repaus în moarte, pentru iertarea păcatelor. Eu îl lăsaî să-și zică ruga până-n sfîrșit.

— Cine e aici, întrebă contele încet. Eu mă apropiai de pat. D-ta părinte? urmă el cu blîndețe, și încă deștept. E tîrziu. Eu sum fericit, părinte, căci se face în curînd ziuă... am avut o noapte lungă. Eu mor, însă simt în mine o voce tare care strigă: Amoru e credință; și eu mă plec umilit înaintea Dumnezeului amorului și mă închin lui. Am rătăcit pe căi false și nenorocirea mă prigonea... m-am făcut prin ușurința mea omorîtoriu Juliei. După aceea vestea sfișietoare mă sili să nu crez în nemica, căci e o ușurare pentru anima mea culpabilă de-a nu crede într-un judecătoriu; însă sufletul meu se-ntuneca... acuma e așe de ușor împregiurul meu și mă simții așa de ușor de cînd m-am rugat. Eu m-am rugat... n-am făcut-o aceasta de mult; însă m-am rugat ca un copil evlavios, ca atuncea cînd maicămea îmi unea mîinile și mă învăța a mă ruga. Ah, așe trebuia să fie totdeauna.

El tăcu și puse capul său pe perină și căută la mine cu privirea sa blindă și îngerească. Eu căzusem în genunchi înaintea patului său și mă rugam pentru repausul sufletului său și mult[ă]meam lui Dumnezeu pentru raza de lumină și speranță, ce o aruncase în noaptea unui nenorocit.

„Doamne, aşè mă rugam, dă-i lumină în întunericul său.“

— Lumina, murmură el încet după mine, Doamnel
mai multă lumină... mulţănesc... e lumină!...

El închise ochiul... o oftare adincă... şi el căpătă într-o
altă lume esplicarea enigmei, a căreia soluţiune o aflate
de-abie în momentul său cel din urmă. El repausă acum
lingă Julia sa, în mormîntul familiei; acesta e plin. Bucăţile
marcei sale sfărmate stau improşcate pe pămînt pe lingă
sicriu şi cheia fu aruncată în mormînt.

COMENTARII CRITICE

G. CĂLINESCU: Cea mai de seamă derivație a panoramei omennirii este la Eminescu năzuința de a găsi principiul vieții, de a scrie cu alte cuvinte o literatură filozofică. Dacă, prin urmare, pe de o parte, îmbrățișind metoda cronologică și ciclică, se îndrepta spre istoria țării, pe de alta, în proiecte de nuvele, se încerca să se uite în dosul aparențelor și să dea o soluție existenței. Una din cele dintâi schițe cu aer metafizic este aceea pe care am găsit potrivit a o intitula *Aventurii faraonului Tlă*. În ea este pe scurt vorba de metempsihoză, și anume de reîncarnările unui faraon. Pomenindu-se de Egipt în primul rând, cu momente și imagini din cunoscutul *Egipt*, publicat în octombrie 1872, nuvela a fost scrisă cu toată probabilitatea la Viena, dar nicidecum mai înainte, fiindcă puterea de abstracție filozofică are forma academică a vremilor de studenție. Nu ne gândim aici să arătăm izvoarele la ceea ce poate avea un punct de plecare nevăzuit, întrucât Eminescu mărturisește a fi avut obiceiul să strângă vouchituri de pe la anticari, din care traducea într-un *Fragmentarium* (și există într-adevăr o parte din acesta), dezvoltând apoi ideile pe socoteală proprie. [...]

A spune acum, precum se spune de obicei prin manuale, că *Sărmanul Dionis* ilustrează teoria transcendentalității formelor intuiției, păstrându-se prin urmare în marginile criticismului kantian, înscamă a cerceta lucrurile superficial și a da nuvelei o valoare de conținut mai mică decât are în realitate. Să încercăm numai să comentăm în

spirit kantian nuvela și vom vedea îndată în ce contradicții și absurdități cădem. [...]

Cît despre regresiunea în epoca lui Alexandru cel Bun, ea este, înțelegînd lucrurile în marginile transcendentalismului absurd. În afară de faptul de a înfățișa o porțiune de durată, Alexandru cel Bun e un fenomen ce se impune conștiinței mele cu o necesitate pe care o garantează tocmai caracterul de aprioritate al cadrului intuitiv. Toate magiile din lume nu pot crea o aparență pentru care lipsește substanța ocultă ce a provocat-o odată. Lumea nu este pentru mine decît reprezentare, dar aceste reprezentări se supun unor înălțuiri ce scapă cu totul oricărei puteri de amestec al conștiinței. În schimb, odată înfățișată în anume determinațiuni de timp și spațiu și sub anume categorii de raporturi, reprezentarea devine, prin înseși legile spiritului, universal valabilă.

Adevărul este că Eminescu pornește de la Kant, însă construiește în spirit schopenhauerian. Timpul și spațiul nu sînt numai cadre intuitive ale unei umanități concrete, căci individul ascuns sub numele Zoroastru, Dan, Dionis este un prototip. Ele sînt de fapt modalități ale unei substanțe în actul de a se realiza veșnic. [...]

Va să zică Dionis intrupează un arheu spiritual (luînd această expresie paracelsiană în înțelesul de idee, așa cum o folosește poetul), pe *omul cel veșnic*, „din care răsare tot șirul de oameni trecători“ și pe care fiecare îl are lingă sine sub forma umbrei. Este oare în sens spațial-istoric reprezentarea lumii creația izolată, deci arbitrară, a *omului veșnic*? În acest fel de subiectivism anarhic n-a căzut nici Fichte. Alături de arheul Zoroastru-Dan-Dionis, există un număr incomputabil de arhei, care toți laolaltă alcătuiesc substanța divină, Cosmul spiritual. [...]

Sistemul lui Eminescu este așadar un panteism spiritualist, asemănător și cu spinozismul și cu idealismul lui Fichte, cu deosebirea că pentru Spinoza lumea întinsă e un atribut al substanței, pe cînd aci numai o reprezentare, și cu aceea, față de Fichte, fapt ce pe de altă parte îl apropie de Schopenhauer, că se dă o satisfacție mai mare individualismului prin acele tipare de factură platoniciană. El înlocuiește peste tot Voința prin Dumnezeu. Însă, natural, spiritualismul lui Eminescu e valabil numai în cadrul fantastic al nuvelei. Afară de

aceasta, poetul descrie arceii în stilul în care Leibniz își definește monadele. [...]

Să nu se creadă, cu toate acestea, că înjghebind o astfel de arhitectură cosmică, Eminescu s-a depărtat cu mult de Schopenhauer. Sugestiile au putut să vină de la chiar filozoful german. Astfel, acesta vorbește în termeni de tradiție spiritualistă de raporturile între microcosm și macrocosm, cel din urmă fiind și el pe plan absolut voită și reprezentare, ca fiecare din elementele microcosmice în el conținute.[...]

Eminescu era, construind această lume monadologică acordată printr-o armonie prestabilită, direct sub imperiul lui Leibniz, pe care, în 1876, îi cita într-un proiect de scrisoare către ministrul instrucției.[...]

Dar, așa cum făcuse cu Kant, Eminescu citea și pe Leibniz sub călăuza lui Schopenhauer. Și-ntr-adevăr, în Schopenhauer se găseau toate materialele de construcție pentru *Sărmanul Dionis*. [...]

Filozofia teoretică a lui Eminescu este de bună seamă eclectică, dar prezintă un interes de originalitate prin chipul cum din ea răsar propozițiile gândirii practice. Din acest al doilea punct de vedere se cade să determinăm și valoarea de esențialitate a elementelor ce o compun. Pesimism se găsește pe alocuri, cu o notă, cum am văzut, mai degrabă afectivă, dar această atitudine nu servește drept premisă pentru nici o concluzie practică. Transcendentalismul slujește îndeosebi ca temă literară și este, sub raportul gândirii totale, indiferent, fiindcă de vreme ce se admite necesitatea lumii obiective, puțin interesează să știm cauza ei metafizică, rămânând hotărât pentru orice filozofie că experiența începe cu reprezentarea. Eminescu arată tendințe pozitiviste pe care le putea avea deopotrivă fiind sau nefiind kantian. Heraclitismul de izvor schopenhauerian dă și el prilej la frumoase compuneri. Nu este nici el un moment central de gândire, dat fiind că, abstrăgînd de la sensul metafizic ce i se poate da, el e un loc comun al oricărei concepții despre lume, nefiind altă decît definiția fenomenului. Mai serios ar fi platonismul, prin acel factor ideal constant pe care îl aduce în riul experienței și care ar îndreptăți pînă la un punct conservatorismul poetului, însă Eminescu nu profesează rămînerea pe loc, împietrirea în tipuri, ci evoluția naturală. Atunci unde este miezul gândirii eminesciene? În primatul naturii și al corelatului ei uman, instinctul. Între suprema conștiință metafizică, oglindă îndu-

rerată a spiritului Universului, și fericirea topirii în Neant, nu există decît două moduri de existență cu puțință, dintre care unul este ade-vărat: modul rațional, caricatură îngimfată a Ideii absolute, idealismul ce se mînte pe sine și visează să miște inertă masă cosmică; și modul automat, imagine a Morții veșnic creatoare, care nu greșește nicio-dată. Optimismul și pesimismul poetului, pentru cine le socotește antinomice, se pot concilia astfel: decît conștiința mai bun instinctul, decît instinctul mai bună moartea.

După felul specialității lor, cercetătorii lui Eminescu au găsit o orientare sau alta, sau mai multe împreunate. În afară de înfrîurirea filozofiei kantiene și schopenhaueriene, e greu de dovedit izvoarele unei cugetări care tratează problemele fundamentale ale oricărei gîndiri. Putem însă dovedi, precum am făcut, raza de cultură.

Eminescu citează pe Heraclit, lucru foarte firesc, dar teoria deve-nirii e un loc comun nu numai al gîndirii filozofice, dar și a celei popu-lare. Se constată o mare apropiere de eleați. După Parmenide, miș-carea e aparență, reală este numai starea pe loc a substanței divine. Dar Ideile platoniciene sînt și ele factori constanți în cadrul cărora se petrece procesul fenomenal. Pitagora crede în metempsihoză, platonicienii sînt emanatiști. Toate aceste lucruri sînt și în Eminescu. Dar unde nu sînt? Buddha sau Pitagora, Platon sau Schopenhauer, Kant sau Parmenide, Giordano Bruno sau Spinoza, iată cîteva momente ale unei istorii ce se izbește de pereții tari a două serii de răspunsuri posi-bile, care apar în genere împerecheate: devenire -- rămînere pe loc; empirism -- transcendentalism; teism sau panteism.

Nefiind vorba de o gîndire construită în vederea unui sistem ofi-cial, ci numai de un număr de date pentru folosul spiritual propriu, sau pentru alcătuirea unei podele pe care să se înalțe o politică și o etică, pe baza a simple fragmente segregabile dar nedefinitive, vom fi oricînd în stare să arătăm cu ce alte gîndiri seamănă cugetarea lui Eminescu, dar să-i arătăm pas cu pas izvoarele, în afară de acelea cu totul bătătoare la ochi, nu. [...]

Structural romantică, opera lui Eminescu are două limite între care pendulează: sentimentul nașterii și sentimentul morții. La mijloc, ca moment vital maxim, se află erotica lui, o erotică mecanică, sub

nivelul conștiinței diurne. Toată existența cuprinsă între cele două coordonate are o mișcare somnolentă, și fiind nu aparține de-a dreptul regimului oniric, ea capătă cel puțin forma tipică a visului. Eminescu trăiește în general sub lună.

Locul visului este însă somnul și e curios a vedea cât de mult a cultivat poetul acest început de extincție a conștiinței. [...]

În împrejurările hotărâtoare ale existenței lor, după un zăbucim mare sau după o fericire mare, eroii lui Eminescu dorm. Lucrul acesta se întâmplă cu Toma Nour din *Geniu pustiu*, care, în urma unei violente turburări morale, simte „o timpire cumplită a organelor de cugetare și simțire” și că-i „e somn înainte de toate”. El e de părere că naturile tari dorm și înainte și după catastrofă. [...]

Basmul *Făt-Frumos din lacrimă* e plin de somnuri. [...]

Nuvelele cuprind și ele mult element hipnotic. *Sărmanul Dionis* e o poveste în care punctul de plecare e somnul eroului și visările lui, fără ca aceasta să înlăture alte somnuri concentrice, ca acela al lui Dionis și al iubitei sale, care acolo în lună se simt, după jocul de cărți, apăsăți de somn și adorm, ca în pat, el ingenuncheat alături cu capul lângă brațul ei. Existența lui Euthanasius e o dormitare lungă și nici teronim călugărul nu disprețuiește somnolența. [...]

Nuvela *Avatarii faraonului Tlă* e o succesiune de adormiri. Baltazar doarme și visează pe o stradă din Sevilla, apoi doarme în groapa de cimitir în care e aruncat ca mort, doarme beat în pivnița cu statui de piatră. Ioan Vestimie din altă încercare intră, ca umbră, în odaia de culcare a unei femei și doarme cu ea în pat. Într-altă schiță, *Visul unei nopți de iarnă*, un copil adoarme în luntre și visează. [...]

În proză, visul apare la Eminescu încă din operele cele mai vechi. Am relevat în *Geniu pustiu* înclinarea spre somn a lui Toma Nour. [...]

Nu trebuie să uităm desigur că lăsându-se în voia legii de desfășurare a visului, Eminescu, ca scriitor, avea în vedere și temele literare corespunzătoare. Trecerea presupusă a duhului lui Vestimie în trupul lui Alexandru în urma unei formule magice seamănă aidoma cu translația sufletului lui Octave de Saville din *Avatarul* lui Gautier în persoana lui Olaf Labinski.

În nuvela *Avatarii faraonului Tlă* punctele de obirșie onirică sînt foarte numeroase, ne vom opri însă numai la acelea în care ideea de

vis este neted afirmată de poet sau cel puțin presupusă. Cerșetorul Baltazar, care e o reîncarnare a faraonului, doarme pe o stradă a Sevillei și visează că se întinde și se contrage și „poate lua orice formă din lume“, devenind aci ghebos și gros, aci uscat ca țirul. Deodată simte că se strânge repede și devine un grăunte într-un gălbenuș de ou, în mijlocul căruia se zviclește ca o furnicuță, simte că în fine crește, că aripi îi înghimpă umerii, că-i cresc tullele. Într-un cuvânt, Baltazar nebunul, care strigă cucurigu pe străzile Sevillei, se visează cocoș. Orice intenție artistică s-ar găsi în aceste rînduri de a dibui în conștiința adormitului ideea individuală a faraonului, factorul oniric este totuși înveredat în schimbarea de volum a visătorului, fenomen ce se întâlnește în unele somnolențe halucinatorii. De altfel Baltazar are un vis genetic. În locul apelor și a domei, figurații ale nucleului primar, apar de data asta, albușul și coaja unui ou, eul fiind embrionul. Însă în domă se afla de obicei un mort, care e chiar privitorul. Aici adormitul-pod este însuși cadavrul din domă, fiindcă Baltazar va muri într-adevăr, contrăgîndu-se mereu într-un punct negru, mic, pînă ce nu va mai rămînea din el „nimic“.

Mai departe, cerșetorul e înmormîntat într-un cimitir. Conștiința înțelei personalității a dispărut. Cînd un nou grăunte de cugetare se ivește în el, Baltazar, visează că se deșteaptă într-o sală zgomotoasă de bal. Trezit apoi ca marchiz de Bilbao, el are un vis ciudat. Un eu al lui, care nu este el, visează a fi făcut anume fapte pe care el le face într-adevăr. Cele două euri se întîlnesc în cele din urmă și unul omoară pe celălalt.

Și mai tirziu, în altă epocă, reapare mortul într-o biserică. E desigur o nouă întrupare a faraonului. Angelo nu-i însă decît într-o stare cataleptică. Tot ce simte el e de natură onirică, și într-adevăr el visează rigiditatea paralytică a lui Vestimie, fiindcă aude tot ce se vorbește în juru-i și vede prin pleoapele lăsate bolțile gotice ale paraclisului și făclia de ceară de la capul lui, fără a se putea clinti, chiar cu o plăcere „de a fi mort“. [...]

Prin urmare, chiar dacă macabrul eminescian ar veni uneori din izvoare literare, el este în generalitatea lui o predispoziție psihică fundamentală, care se poate simboliza în viziunea onirică, de obicei auto-scoptică a unui mort.

Același lucru se poate spune despre imaginea „domei“. Eminescu are adesea nevoie de ea spre a desăvîrși cadrul arhitectonic al narațiunii, însă mai totdeauna de acest element se leagă impulsivitatea subconștientă de a se trage spre un embrion de întuneric, spre un loc originar, cavernos, în care orice ecou al vieții dinafară să se stingă. „Doma“ este la Eminescu figurația extincției prin regresie în sinul cosmic, și pe o dimensiune mai mică, un indiciu de memorie genetică. Nașterea înseamnă, microcosmic, o repetiție a Facerii, a ieșirii din haosul întunecat, moartea reprezintă antitetic o reîntoarcere către nimicul primar. Evitînd orice subtilitate de un caracter științific arbitrar, este evident totuși că trupul omului adormit și mai ales obosit tinde a relua, instinctiv, linia încolăcită prenatală și că subconștientul nostru cultivă icoana cavității. Oricum, mitologia simbolizează diminuarea conștiinței prin recluziuni ovulare. Precursori ai gnosticismului ca Simon Magul afirmau u paralelismul dintre generație umană și Geneză, făcînd din pîntecele matern un loc cosmic. Gîndirea lui Eminescu, adînc cosmogonică, e urmărită de ideea capetelor opuse ale existenței micro și macrocosmice, fapt ce explică și marea gravitate, cu mult asupra afectivului, comun, a noțiunii „mamă“. Eremitul eminescian se strînge ca un fœtus al lumii într-o peșteră, spre a relua încă din viață forma nimicului neformat. Într-o astfel de grotă trăiește silaștrul din *Povestea magului*:

„Acolo prin ruini, prin stînci grămădite,
E peștera neagră săhaștrului mag;
Stejari prăvăliți peste rîuri cumplite
Și stanuri bătrîne cu mușchi coperite;
Încet se cutremur copacii de fag.“

Voind să dea feciorului de împărat învățătura adevăratei înțelepciuni, care e somnul cu visele, icoană a veșniciei morții, bătrînul îl duce într-o hală subpămînteană, cu obișnuiții muri negri-ebenini ca niște „negre oglinde de tuci lustruit“ și care au rostul de a sugera o beznă, organizată totuși printr-o geometrie de idei latente. Doctorul de Lys, voind a iniția pe Angelo în tainele Clubului „Amicii Întunericului“, îl duce într-o cavitate asemănătoare cu muri „ca de cărbuni unși cu undelemn“ și care e „peștera demonului amorului“. [...]

Doma capătă de multe ori forma modestă a peșterii sau a ruinii. Euthanasius viețuiește într-o peșteră, Mihnea din *Grue-Singer* de asemeni. Un eremit din *Povestea magului* stă în scorburi. Templul arab de care se vorbește acolo e un soi de „domă“. Petru Rareș locuiește și el într-o astfel de ruinătură, care acum e o biserică dacă sau tătară. Marchizul de Bilbao coboară într-o subterană mare cu boltiri în muri, băiatul din povestea *Frumoasa lumii* se lasă pe celălalt tărîm, adică într-o groapă întunecoasă. [...]

Un lac albastru e în *Călin-Nebunul*, altul în *Miron și frumoasa fără corp*, cite unul în *Făt-Frumos din lacrimă* și în *Sărmanul Dionis*.

E neapărat ceva oniric ori mitologic într-asta? Nu. Sînt reprezentări firești de natură în care intră o predilecție pentru apă. Cu toate acestea, dacă cercetăm cu de-amănuntul opera lui Eminescu, dăm de un substrat mecanic și de unul metafizic, care, fără să ia acestor imagini lacustre valoarea de simple reprezentări, le atrage într-o ierarhie de valori psihice mai înalte. Chiar lacurile din basmele mai sus amintite nu mai sînt curate amănunte peisagistice. Ca mai toate compunerile de acest fel, *Făt-Frumos din lacrimă* cuprinde multă figurație simbolică. Și mai multă pune Eminescu. Toate faptele din această poveste au caracterul visului cosmogonic. Întîmîm insula cu doma. Din zbor Făt-Frumos va vedea un alt lac întins, luciu, „în a cărui oglindă bălaie se scîlda în fund luna de argint și stelele de foc“. (Zborul și încunjurarea de ape sînt imagini tipice în visurile copiilor și în visele fabuloase ale umanității). În *Sărmanul Dionis* eroul ajunge și el în lună zburînd și-și așează iubita „pe malul mirositor al unui lac albastru, ce oglindea în adîncu-i toată cununa de dumbrave ce-l încunjura și deschidea ochilor o lume întreagă în adînc“. Apoi zidește cu închipuirea un pulat la marginea unui mare fluvia cu ostroave. În mijlocul acestor ostroave, trecînd pe un pod străveziu, petrece Maria. Frumoasa fără corp din altă poveste înnoată noaptea într-un lac imobil, așa cum Cezara va înnoata în mare:

„Și deși în lac înnoată,
El nu mișcă nici se-ncreață,
Ca o floare-i animată
De oglinda cea măreață...“

Imobilitatea miraculoasă a acestor ape care oglindesc firmamentul se explică prin aceea că ele fac parte dintr-o geografie transcendentă care a abolit mișcarea și nu sînt decît niște ceruri. [...]

Cînd eroul eminescian nu caută, ca Toma Nour, apa spre a se îneca în ea, el urmărește cel puțin voluptatea scaldei și a înotului. Eminescu însuși era un bun înotător. Eroii săi nu se scaldă însă în riuri ci în imense lacuri lunare ori în mare, spre a se simți în voia hulei cosmice. În *Umbra mea*, cei doi tineri intră în apele de aur ale lunii și se stropesc unul pe altul cu lungi șiroaie și stropi de stele. Cezara se avîntă iusă de-a dreptul în ocean și se lasă îmbrățișării lui zgomotoase, tăind din cînd în cînd cu brațele undele albastre, înotînd cînd pe o coastă, cînd pe spate, „tologindu-se voluptos pe patul de valuri“. Lucru nu fără tîlc, în sfîrșitul pe care Eminescu urmărea să-l dea nuvelei, moartea eroilor avea să se întîmple pe mare. Castelmare trebuia să-i caute noaptea în larg. Cezara sărea înot în valuri, venea și Ieronim într-o barcă și după această învîlmăseală cadavrele îmbrățișate ale celor doi tineri se vedeau plutind pe apă, întoarse adică în elementul matern.

Pare mai înțeleasă acum frecvența icoanelor marine la Eminescu, poet al unei țări atunci fără litoral. În povestea *Făt-Frumos din lacrimă*, o cetate frumoasă se oglindește „într-o mare verde și întinsă ce trăiește în mîi de valuri senine, strălucite, care treieră aria mării încet și melodios, pînă unde ochiul se pierde în albastrul cerului și în verdele mării“. Orașul în care trăiesc Ieronim și Cezara e pe marginea unei mări, împăratul din *Împărat și proletar* eugetă pe țărmul mării, Orfeu, Napoleon în *Memento mori* stau întunecați de giinduri lingă mare, fata de erai, eroina din felurite drame apar la fereastră unei ruinături pe o stîncă marină. [...]

Neptunismul este la Eminescu o atitudine fundamentală, care apare și mai clară dacă o reducem la un anume tip de vis, existent, cum am văzut, în opera eminesciană. Noțiunea de vis trebuie luată în sens larg, analogic. Există o percepție a universului în stare de trezie, o cunoaștere descriptivă care devine, implicit și în aceeași clipă, logică. Percepția onirică e irațională, inconsistentă și simbolică. Ea pune direct spiritul în mijlocul proceselor elementare, fără popas reflexiv. Că această percepție se constată în vis, mit ori poezie, lucrul nu implică

o diferență de esență. Totuși poezia de tip oniric se distinge prin aceea că subiectivitatea poetului, care în fond e un factor inteligibil, e absorbită de simbolistica obiectivă a visului și a basmului, ca momente iraționale concrete, depășind orice inițiativă artistică. Visătorul e un simplu instrument automat în mâinile visului. [...]

Proza eminesciană se bucură de o prețuire empirică, și aceea mărginită, dedusă din dogma că Eminescu nu poate fi decît mare. Cînd această proză a început a cădea sub judecata critică, s-a văzut și aici că respectul de lucrul tipărit întunecă înțelegerea paginilor postume. S-a zis, de pildă, că publicarea filelor de manuscris „scoboară“ pe poet, care este „un detestabil romancier, un romancier mult mai slab decît d-nii X sau Y“. Este adevărat că *Geniu pustiu* e o scriere nesfîrșită de tinerețe, pe care poetul a părăsit-o fiindcă multe fragmente le-a tras în *Sărmanul Dionis*. Dar ea e departe de a pune pe poet în stare de a fi disprețuit de străin. Lăsînd deoparte că un autor trăiește prin toată opera lui, prin slăbiciuni ca și prin tării, judecata critică se întemeiază și pe valori de relație istorică. Stufosaa salcie neagră cu firele neamestecate cîzînd pe un monument funerar lingă care meditează un tînăr, cu privirea solemnă, cu ochi de marmoră, cu mare țilindru negru pe cap, toate acestea fac dintr-o gravură mediocră pe un volum cu idile de Gessner un document de „stil“ al vremii. Stilul epocal al unui autor mare poate să placă chiar fără substanță universală și el se adaogă umanității ca o fineță arheologică pentru estetul crudit, înfăptuind acel echilibru între efemer și stătător, ce face trîmnicia marii opere. *Die Leiden de jungen Werther* este o scriere mediocră, avînd mai mult ca oricare alta stilul epocii, mirosul arheologic al secolului. Dogmatismul e stricător totdeauna criticii, care trebuie să pornească de la valorile adevărate, nu de la acelea pe care le-ar da sub definiția unui gen. Eminescu e un detestabil romancier, însă tot așa de detestabil ca Goethe, Jean Paul, Tieck, Hoffmann, fiindcă nu este deloc romancier în chipul analitic și narativ francez sau englez și nici nu trebuie judecat ca atare. Pentru el, vorbele „roman“, „nuvelă“ nu au același înțeles cu soiurile corespunzătoare ale noastre de azi. „Dès qu'une vérité dépasse cinq lignes, c'est du roman“, zice Jules Renard, și aceasta trebuie să fi fost socoteala lui Eminescu, care avea de spus cîteva adevăruri lun-

gi, însă nu despre lumea obiectivă ci despre aceea a închipuirii sale. Eminescu, împreună cu toți romanticii germani, înțelege narațiunea în proză ca dezvoltare de fenomene onirice și de stări de contemplație. Prozele lui sînt de fapt poeme.

Judecat ca poem în proză romantic, *Geniu pustiu* aduce în literatura noastră nota lui personală. De altfel, ce operă în proză la 1869 ar putea să ne facă să disprețuim acest fragment și ce mare varietate și dezvoltare a luat proza românească pentru ca paginile acelea să devină inutile? În ele găsim de fapt întîiul (și unicul) jurnal interior românesc construit așa cum Goethe l-a început în al său *Werther*. Stilul său e urit, negru, fantomatic, trecut de la gravură la umbră, cu o neliniște irațională în felul celeia a lui Adalbert von Chamisso. Deși corpul scrierii e făcut dintr-un memoriu (biografie — zice Toma — scrisă în formă de nuvelă), introducerea este și ea memorialistică, uscată, gravă, fără înfloriri de prisos. Cititorul, pentru a-i regăsi ritmica spontană, trebuie să facă despărțirile după fiecare idee și să renunțe la căutarea unei logici narative. [...]

Însemnările sînt în genere organizate, dar nu-și pierde deloc caracterul unei experiențe stricte ori unei impresiuni imediate, de aceea pentru un tînăr de 19 ani astfel de pagini sînt departe de a fi mediocre. [...]

Cîteva rînduri cuprînd formularea unui fenomen sufleteesc numit azi de psihologi „le déjà-vu”:

„Un om pe care-l cunoaștem fără, a-l cunoaște — una din acele figuri ce ți se pare că ai mai văzut-o vreodată-n viață, fără s-o fi văzut niciodată...”

Sînt apoi cugetări naționaliste („pătura superpusă” e definită de pe acum) care nu aduc nimic în narațiune, decît plastica lor sarcastică, care totuși încarcă și mai mult atmosfera și așa grea de „dezgustări și idealuri nelămurite:

„Divorțul și adulterul umblă cu fețele bolnăvicioase, spoite din gros, măștii vii, pe străzile noastre: zîmbind femeilor le stîrpește, zîmbind bărbaților îi usucă, și cu toate astea noi le dăm serbări și le sacrificăm nopțile iernilor noastre, ne cheltuim tinerețea, care-ar trebui să aparțină lucrului și familiei... Cît despre inteligența noastră — generațiune de amplexați... de semidocti... oameni cari calculează cam peste cîți ani vor veni ei la putere... inteligență falsă, care cunoaște mai bine

istoria Franței decît pe aceea a României — fiii unor oameni veniți din toate unghiurile pămîntului, căci adevărații copii de români încă n-au ajuns să învețe carte... oameni în fine cari au făptură și caracter de la tații greci, bulgari și numai numele de la mamă...”

Mai încolo e definirea cosmopolitismului:

„— Cosmopolit? adăose el încet, cosmopolit sunt și eu; aș vrea ca omenirea să fie ca prisma, una singură, strălucită, pătrunsă de lumină, care are însă atîtea colori. O prismă cu mii de colori, un cureubeu cu mii de nuanțe. Națiunile nu sunt decît nuanțele prismatice ale Omenirii...”

Ideile acestea sînt sincere, le vom regăsi mai apoi în doctrina politică a poetului. Aci ele, firește, nu creează o lume obiectivă, dar înfăptuiesc stilul conspirativ, exaltat și vizionar, nicidecum naiv, de vreme ce ideile înșile nu sînt naive. Mișcările eroilor au de asemeni solemnitatea vagabonzilor romantici gotici, boemi nu în ușurătațe, ci în reverie metafizică. Iată o gravură de epoca Schelling — Jean Paul Richter:

„Într-o noapte venisem la Toma. Luna strălucea afară și în casă nu era luminare. Toma sta visînd pe patul lui și fumînd în lungi sorbituri din un ciubuc lung, și focul din hulea ardea prin întunericul odăiei ca un ochi de foc roșu ce ar sclipi în noapte.”

E adevărat, pagina cu fata cîntînd la pian a fost scoasă de Eminescu și folosită aiurea, analiza sentimentală, nu. Umflarea sufletului peste marginile capacității zilnice ar fi fadă azi, dacă Eminescu n-ar scrie neted, ca pe o scindură, făcînd perceptibilă forma vechiului sentimentalism. Îl vom regăsi mai departe în memorialul lui Toma Nour. E de observat că, cu oricîte stîngăcii, acesta înfățișează înțîia încercare serioasă înainte de Rebreanu de a viri viața ardeleană orășenească țărănească și eroică, totdeodată, în literatura română. Memorialistul s-a născut la țară în Ardeal, mamă-sa a murit cu furca-n mînă, a fost dusă pe năsalie la o biserică de lemn, pe groapă ardea o luminare de ceară galbenă. Mărită la modul romantic și chiar cu „witz”-uri, altă pagină lasă totuși să se vadă existența țărănească a școlarilor ardeleni, pe care Slavici i-a descris realistic. [...]

Gesticulația e sacerdotală, încărcată de enigme:

„Într-o manta ce parcă nu mai putea susține lupta cu vîntul intră tînărul și palidul meu amic, dar paloarea sa era mai adîncă, era

vînătă, buzele seci și strînse, risul amar și peste măsură silit, ochii turburi, părul său negru într-o dezordine cumplită.

— Ioane! strig eu, ce ai? I-apuc mina și mă uit fix în ochii lui.

— Nimic, zise el rîzînd, nimica!... ea moare.

— Cine moare, pentru Dumnezeu?

— Ea! zise el...

Peisajul, omul, totul e ridicat la misticitatea romantică și pînă și lătratul unui ciine pare a fi o profeție. [...]

Iubirile sînt melancolice, într-o înflorire nebună a vieții:

„Prin straturile de flori roiau fluturii nopții... arborii înfloriți își plecau ramurile îngreunate de flori albe și roze pe frunțile noastre, parfumul îmbătător al primăverii umpluse cu suflarea sa răcoare și virgină piepturile noastre, gură-n gură îi sorbeam suflarea; ea cu genele jumătate închise nu rezista de fel desmierdărilor mele melancolice...”

Omul năucit caută pierderea conștiinței în ritmica naturii:

„...Eram timpit, absurd, idiot. Astfel stam adesea înmormîntat în iarba mirositoare, albaștri și mici fluturi de vară roiau prin flori, un soare cald îmi ardea drept în creștet, totul era frumos cum is frumoase zilele de vară... eu singur numai nu cugetam nimica. Zile întregi cutreieram cîmpii pînă ce dedeam de riu. Acolo, de pe podul lui de lemn, mă uitam în valurile galbene cum zburau rezezi ciorînd, valuri turburi ca sufletul meu sterp, turburi și neogîlîndu-se ca inima mea moartă. Apa limpede ca cristalul a izvoarelor nu-mi plăcea — cînd dedeam însă de ea, începeam a o amesteca cu bastonul pînă ce, turburată de pămîntul cel negru, era icoana vie a gîndurilor mele.”

În partea a doua în care se povestește revoluția de la 1848, stilul se schimbă, și, deși mai rămîne ceva din vagabondajul rural din romanticismul germanic, nuvela e mai crudă, mai realistă, cu o rezeziciune narativă remarcabilă. [...]

Sălbăticia fabuloasă, geologismul gigantic, eroismul dac automatic din atîtea proiecte eminesciene își găsesc de astă dată un cadru istoric, mai aproape de realitate, deși nu realist, fiind învăluit în ceață neagră romantică. [...]

Eminescu descrie revoluția fără falsă sentimentalitate, ba chiar cu cruzime, mărînd doar dimensiunile. Este vădit că în ardelenul în-

vărăbit el vede umanitatea nobilă a acestei priveshti abrupte. Culare dialog e laconic, realist, zăgrăvind mai bine decît orice considerație psihologică hotărîrea primitivă și calmul acestor ființe tăcute ale pădurii. [...]

Cînd Eminescu cade pe tema sălbăticiiei, paginile lui sînt mai totdeauna mărețe. Romanul avea să aibă un sfîrșit vrednic de un erou al munților carpațici. Toma Nour s-ar fi infundat în Siberia boreală, mai aproape de oceanul în care pusese Valhalla, și ar fi patinat spre nord, pe noaptea cu lună. [...]

Sărmanul Dionis nu are nici măcar cît *Geniu pustiu* structura nuvelei, ci e o adevărată poemă. Pentru a fi o nuvelă fantastică în felul celor ale lui Poe sau Hoffmann, ar trebui să aibă un cifru care să se dezlege pînă la fine. Dar ea n-are arcane ci rămîne enigmă de la început pînă la sfîrșit. De altminteri, Eminescu însuși, întrebît de junimiști dacă Dionis visează sau nu, a răspuns ironic: „Da și nu“. Dionis, bizuit pe aprioritatea formelor intuiției, deschide o carte astrologică, face un semn magic și se trezește în alt veac. Mai face un semn și se află în lună. Apoi se deșteaptă și bagă de seamă că a visat. Cititorul rămîne nedumerit dacă privește lucrurile sub specia epică, dar dacă nu uită că materia povestirii aparține poeziei, înțelege că sub un lanț de viziuni se ascunde un simbol, nerezolvabil, infuz. Ca și în *Luceafărul*, încercarea de a dezlega rațional simbolul duce la absurditate, fiindcă poemul nu e tratarea pas cu pas a ideii, ci absorbirea, sublimarea ei. Cu o bogăție poetică superioară, dezlegată de orice observație, e tratată în fond și aici, ca și în *Geniu pustiu*, priveshtea moartă, fără om, pusă acum nu în zona hiperboreană, ci în lună. Disocierea simțului de dimensiune și durată, în forma „arătărilor colosale“ de o parte, a stagnării timpului de alta, sînt cheile poemului. Materia o constituie Edenul selenar, terenul abrupt, vulcanic, pe care viața foiește uriaș. Suavitătea grea a acestor viziuni ne e familiară. Dionis și Maria își zidesc palatul dintr-un șir de munți. Colonadele lui sînt de stînci sure, streșinile, codri străvechi. Rîpi nemăsurate duc de la castel pînă la valea unde curge un fluviu așa de lat încît conține insule acoperite cu dumbrăvi. Aerul e înecător de arome. Tămîia se încheagă în scorburî, prundișul apelor e de ambră. Căreșii, așezați în șiruri, scutură floarea ca o zăpadă. Florile, miracu-

loase, zboară cîntînd în aer. Greierii răgușesc de cîntarea frenetică, pinzele de păianjen se întind în veci nerupte și atît de groase încît Maria poate să treacă peste ele. Maria merge ca o lunatecă, întîi, fi-rește, fiindcă se află în lună, dar și pentru că nu poate nimeni sta în acest mediu virgin fără să fie anulat de vitalitatea lui. Poemul culminează cu intuirea extatică și muzicală a empireului:

„Odată el își simți capul plin de cîntice. Asemenea ca un stup de albine, ariile roiau limpezi, dulci, clare în mințea lui îmbătăită, stelele păreau că se mișcă după tactul lor; îngerii ce treceau surizînd pe lingă el înginau cîntările ce lui îi treceau prin minte. În haine de argint frunțile ca ninsoarea, cu ochii albaștri, cari luceau întunecat în lumea cea solară, cu sinuri dulci, netezi ca marmora, treceau îngerii cei frumoși, cu capete și umbre inundate de plete; iar un înger, cel mai frumos ce l-a văzut în solarul lui vis, cînta din arfă un cîntec alît de cunoscut., notă cu notă el îl prezicea...”

Cu *Cezara* Edenul devine terestru. Intriga de nuvelă, romanțioasă, e lipsită de importanță. Descoperim și aici ideea latentă. După ce a făcut teoria vieții automate, eroul pornește spre insula lui Euthanasius. Acolo este Edenul, fără nici o ființă rațională, în care Euthanasius, simbol al euthanasiei, se desface în mijlocul elementelor. Dragostea demonică de la început, senzualitatea Cezarei pot să ni se pară cam copilărești. Umorul plastic, jean-paulizant, este însă adevărat. Iată un călugăr:

„...Pe una din cărări vedem un călugăr bătrîn mergînd spre poartă mînăstirei, cu minile unite la spate. Rasa i-e de șiac, e-ncins cu găitan alb, metaniile de lînă spînzură c-un colț din sîn, papucii de lemn se tîrîie și clînpăiesc la fiecare pas. Barba albă-i cam rară, ochii ca zărul, neexpresivi și cam tîmpiți; nimic resignat sau ascetic în el.”

Eminescu face portrete văzute cu lupa, descriind fața ca pe o frunză cu toate fibrele ei, ca pe un cristal fin, într-un chip pictoric care ar fi al lui Th. Gautier, dacă n-am găsi la poetul nostru mai multă viață:

„Dar ce frumoasă, ce plină, ce amabilă era ea! fața ei era de o albeață chilimbarie, întunecată numai de o viorie umbră, transparența aceluia fin sistem vînos, ce concentrează idealele artei în boltita frunte și-n acei ochi de un albastru întuneric, cari sclipesc în umbra

genelor lungi și devin prin asta mai dulci, mai întunecoși, mai demonici. Părul ei blond pare o brumă aurită, gura dulce cu buza dedesupt puțin mai plină părea că cere sărutări, nasul fin și bărbia rotundă și dulce ca la femeile lui Giacomo Palma. Atît de nobilă, atît de frumoasă, capul ei se ridica c-un fel de copilăroasă mîndrie, astfel cum și-i ridică caii de rasă arăbă, ș-atunci gîtul înalt lua aceea energie marmoree și doritoare totodată ca gîtul lui Antinous.“

Cum e tratat obrazul așa și peisajul. În loc să analizeze, lentila urieșește acum. La mediu stîncos, Eminescu se complăce în terenul decrepit, spart, sfărîmat de gînganii și buruieni, la cîmp deschis mărește însă vegetația, o îndesește, o face încleștă pentru pașii omului și aromatică. *Cezara* e poemul tocmai al vieții instinctuale, al desăvîrșitului nudism. Ieronim poza gol pictorului, fata goală se aruncă în ocean:

„În zilele calde, ea se dezbrăca și, lăsîndu-și hainele-n boschet, se cobora la mare. Chip minunat, arătare de zăpadă în care tînăra delicatetă, dulcea moliciune a copilăriei era întrunită cu frumusețea nobilă, coaptă, suavă, pronunțată a femeiei. Prin transparența generală a unei peliți netede se vedeau parcă vinele viorii și, cînd piciorul ei atîngea marea, cînd simțea aple muindu-i corpul, surisul său devenea iar nervos și sălbatec ca toată copilăria ei; în luptă cu oceanul bătrîn ea se simte întinerind, ea suride cu gura încleștată de energie și se lasă îmbră-țoșărei zgomotoase a oceanului, tăind din cînd în cînd cu brațele albe unde albastre înotînd cînd pe o coastă, cînd pe spate, tologîndu-se voluptos pe patul de valuri.“

Înnebunită de voluptate, *Cezara* aleargă goală spre lac, intră în dumbrava lui Enthanasius, trecînd astfel pe sub arbori, întilnește pe Ieronim și țipă de fericire îmbrățișîndu-l. E o scenă ferină, armăsă-rească, cea mai viguroasă reprezentare din literatura noastră a sublimității dragostei animalice.

În fragmentele de nuvele ce ne-au mai rămas e prea puțină materie pentru a putea judeca pe Eminescu, care nu apare totuși niciodată aplecat către analiză și construcție epică. Cele mai realiste încercări, ca acelea de a zugrăvi viața patriarhală, sînt descriptive, altele de-a dreptul fantastice. Relațiile sociale moderne sînt înfățișate întotdeauna stîngaci. În *Avatarii faraonului Tlă*, poveste neterminată și neretur-

jită, oglindind întocmai mentalitatea senzațională a tinărului poet, sînt totuși pagini în stare de a da sugestii unui autor fantastic. Coborîrea lui Tîlă în piramidă, analiza eului metafizic al individului, simbolismul panteistic al consultării Isidei, nebunia cosmogonică a lui Baltazar, castelul putrezind sub coflă al marchizului de Bilbao (Eminescu e un mare poet al prafului), beția cu vin încheșat din bute, salonul de basm tapetat cu atlas alb din Clubul „Amicii Întinericului“, unde tinerii în haină neagră au veste cu flori ca crinul, mănuși ca mărgăritarul și bumbi de diamant la manșetă, sînt invenții poetice care bucură ochiul și imaginația. Și cum Eminescu unea întotdeauna ideea cu imaginea, ca în *Sărmanul Dionis*, ca în *Archaeus*, am mai fi avut, dacă trăia, un număr de proze fantastice, lipsite de orice zgură realistă, alimentate numai pe dedesubt de complexe intelectuale. (*Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I—V, București, Editura Cultura națională, 1934—1936. Se reproduce textul din ediția revizuită, publicată în *Opere*, vol. 12, Editura pentru literatură, 1969, p. 186—187, și XIII, Editura Minerva, 1970, p. 38—47, 119—121, 281—284, 288—297, 545—556.)

POMPILIU CONSTANTINESCU: Proza literară a lui Eminescu s-a bucurat, pare-se, de o prețuire mai mică; va fi contribuit la asta și concepția purității genurilor, atît de dominantă în critica veacului trecut. Proză de poet, nerăspunzînd regulilor epice și complăcîndu-se în fantastic, nuvelele eminesciene au fost socotite un fel de exercițiu interesant, cînd de teme, identificate atît de scrupulos, cînd de frumuseți expresive, cu atîtea ecouri, strălucite e drept, din și înspre poemele lui. Văzute oarecum din afară, sau numai în caracterul lor „livresc“, de influențe romantice, nuvelele participă în realitate la toate acele mari poeme de maturitate ale lui Eminescu, între care cea mai adîncă e *Luceafărul*, la toate acele mituri lirice, în care se află temelii personalității lui. Și nu trebuie să trecem cu vederea nici acea încercare de linerețe care este *Geniu pustiu*, socotită numai de importanță biografică și ca un exercițiu, din care s-au desprins unele trăsături portretistice ale *Sărmanului Dionis*, sau din care s-au reluat unele pasagii foarte apropiate textual și trecute în cea mai însemnată povestire fan-

lastică a lui. La drept vorbind, nuvelele lui Eminescu nu sunt fantastice decît în măsura în care e și *Luceafărul*, faptele desfășurîndu-se pe un plan de fantasticitate; miezul lor este însă cu totul simbolic, traducînd o viziune lirică, alcătuiind etapele unui mit al vieții. S-ar părea că exclusiv experiența erotică formează centrul lor; de la *Geniu pustiu* (1869) la *Făt-Frumos din lacrimă* (1876), trecînd prin *Sărmanul Dionis* (1872—73) pînă la *La aniversară* (1876), povestirile eminesciene sunt străbătute de o linie groasă: obsesia fericirii prin iubire. Obsesie comună tuturor romanticilor și temă absorbantă în toată lirica lui. Nu vom încerca să le schimbăm însăși axa; vom accentua însă că Erosul eminescian este și o modalitate de cunoaștere în centrul vital al personalității lui. Numai că această personalitate, departe de a fi expresia unui instinct, limitat la potențele lui rudimentare și transfigurat prin artă, este expresia unui titanism, a unui demonism în sensul goethean al cuvîntului; de monism care ia dimensiuni cosmice, care implică în erotism însăși ideea de geniu. Eminescu face din cunoașterea metafizică un act de posesiune cosmică. [...]

Erotica eminesciană participă și ea la o spiritualitate, la un destin, este ea însăși o esență a voinții noastre, care nu ne părăsește în nici o experiență metafizică. Demonism sau titanism sunt forme de experimentare ale absolutului, în tot ce implică alcătuirea noastră-umană. Fixați, că într-un cadru relativ, în voință, fie manifestată ca erotism sau eroism, nu putem tînde spre absolut, spre idee decît în aceste condiții date; ba chiar natura, în înțeles de peisaj, este o dimensiune a cosmosului, pe care Eminescu o transpune în toate viziunile lui fantastice. Atîtea „insule“ misterioase, atîtea peisaje lunare, serafice sau interastrale, sunt și ele niște idei ale naturii, niște arhetipuri, către care tindem. Asemuierea celor mai idealizate, mai spirituaizate peisaje din *Luceafărul* și din *Serisărea I*, din *Sărmanul Dionis* dau cosmosului o unitate, o expresie emanînd dintr-o Idee. Pentru Eminescu, voința este un complex, compus din Eros, din Natură și Eroism. Cadre ale Demonismului său, ele sunt și cadre ale unei metafizici văzute în mod sensibil. [...]

Geniu pustiu, oricît s-ar încadra în epoca de formație, istoricește vorbind, a genului eminescian, este și o *prefigurare* a întregii lui structuri; prefigurare a titanismului, a demonismului din *Luceafărul*, din

Făt-Frumos din lacrimă și din *Sărmanul Dionis*. Și așa zice că este o prefigurare a însăși „filozofiei practice“ eminesciene. Eroismul lui Toma și Ioan, luptele lor cu ungurii prefigurează și ideea de națiune și de voință colectivă, pe care-o aflăm în articolele lui politice și în portretul lui Mircea din *Scrisoarea III*. Și e caracteristic pentru Ideea de nație eminesciană că individuarea, în eroism, are un sens tot colectiv, că voievodul se identifică, în înfățișare, în port, în solidarizarea cu „sărăcia și nevoile și neamul“ și cu natura, prietenă autohtonă, vrăjmașă dușmanului. În germen, în latențele lui interioare, cu tot caracterul de *Sturm und Drang*, *Geniu pustiu* prefigurează întreaga structură eminesciană. Făt-Frumos din lacrimă nu luptă oare pentru satisfacția celor doi împărați, nu se subordonează ideii de supunere a două state? El nu luptă cu zmeul, adică nu luptă cu răul, pentru sine, ci pentru liniștirea a două împărății, una bintuită de primejdia războiului, alta de furia oarbă a Ghenarului. Eroism modest, ca al lui Mircea, eroism supus unor Idei. [...]

Toma Nour de la iubire absolută trece la faptă, sfârșind prin revoluție. Luceafărul e un Demon, în care spiritul e senin, pacificat prin însăși conștiința supremă a esenței lui superioare. Dezamăgit în iubirea pămînteană, la care condescinde o clipă, se retrage în demnitatea lui cosmică, într-un dispreț olimpien de altă sferă. Erotica pasională din *Geniu pustiu*, din *Venere și Madonă*, din *Înger și Demon* este atît de spiritualizată, încît slăbiciunea instinctului apare numai ca o posibilă cădere a geniului. [...]

Erosul, la Eminescu, pendulează între spiritualizare și frenezie pasională, în categoriile demonicei romantice, fie că termină anarhie sau conciliant, fie că se refugiază-n vis. Dar *Luceafărul* însumează un echilibru interior, o stăpînire de sine care impune o altă categorie, un fel de clasicism coordonînd universul nu numai pe axa pasiunii, ci și pe aceea a unei prototipii a spiritului. În *Cezara*, al cărui caracter pasional, frenetic este, fără discuție, evident, și unde demonul (Ieronim) este confiscat într-o izolare de cosmic „*égoïsme à deux*“, se schițează totuși o dramă în spiritul lui. Tinărul schimnic nu finalizează în pasiune, fără să oscileze. Pentru întregirea tipului demonic eminescian, care se prefigurează în Ioan și Toma din *Geniu pustiu*, cu etica izbăvitoare a pasiunii prin faptă civică, ce duce la stingerea individului,

trebuie să ținem seama și de unele amănunte semnificative ale lui Ieronim, înainte de a-și găsi absolutul în pasiunea izolatoare. Cezara este, desigur, o Cătălină năvalnică, un demon al pasiunii; dar personalitatea eminesciană este aici prezentă în trei profiluri. Nuvelele lui Eminescu nu sunt altceva decât disociații ample ale eului său, procese dialectice rezolvate liric ale personalității lui, alcătuită din elemente divergente.

Sensul de titanism al acestei personalități ne apare mai clar ca oriunde în proza poetică, la a cărei înțelegere trebuie să participăm pe planul mitologiei lirice; afabulația ei extravagantă sau fantastică este indiciul cel mai clar că Eminescu a căutat aici un domeniu mai liber, ca să-și adâncească personalitatea. Definiția lui, citată din *Geniu pustiu*, dată romanului, care „este metafora vieții“, în acest înțeles trebuie luată. Și într-adevăr, ce sunt scrisorile lui Euthanasius, ale lui Ieronim și ale Cezarei decât trei ipostaze lirice a trei tendințe divergente, care luptau în spiritul poetului?

Concluzia chiar de este refugiul în pasiune, să nu uităm că ea trece prin alte două trepte preliminare, care aparțin acelei personalități disociate a poetului, aceluși titanism de care spiritul lui dă dovadă.

Îndemnul la Nirvana al lui Euthanasius este o ipostază; îndemnul la pasiune al Cezarei este alta; dar mai este un îndemn, la platonism, al lui Ieronim, adresat Cezarei. Neexperiența tinărului călugăr în ale vieții prefigurează un avertisment al viitoarei experiențe a Luceafărului; căci, biografic vorbind, nu numai intrinsec, *Luceafărul* condensează nu numai o experiență, ci o sumă de experiențe, de dezamăgiri sentimentale. Atâtea ecouri de romanță, în imagini, în atitudini, atâtea ecouri cosmogonice, atâtea ecouri elegiace, care se împletesc în substraturile de sensibilitate ale poemei, sunt și o mărturie textuală (care oricând se poate face, într-un studiu tehnic) că *Luceafărul* exprimă o experiență plenară, nu numai artistică, dar și spirituală. Dar să desprindem și această prefigurare de demon căzut, cu rezistențe subconștiente mai mult, a lui Ieronim, prefigurare ce ne lămurește de o parte titanismul eminescian, iar de alta ne oferă și un amănunt din Erosul lui atât de complex. Ieronim e un Luceafăr latent, nerealizat, obnubilat de năvala pasională a Cezarei. [...]

Demonismul eminescian stringe toate aceste elemente, mai puțin revolta, în *Sărmanul Dionis*, alcătuit din două fețe, una a bătrînului dascăl, ce ține universul în „degetul lui mic“, și alta a Luceafărului, ce cuprinde-n esența lui puterea dragostei spiritualizate, absolute, care se confundă cu însăși cunoașterea. Dionis e o altă ipostază a Erosului și Demônului eminescian. Într-un fel, este mai mult decît Luceafărul, într-altul, mai puțin decît el. Luceafărul este integrat esenței platonice a geniului, deși subordonat Demiurgului, care a trebuit să-l dezlege de condiția eternității, să se întrupeze, devenind o prezență ca și palpabilă Cătălinei. Dar și întrupările lui sunt fantastice; Luceafărul este Demon, esență pură, în cer; pe pămînt ia chip de Neptun și „linăr Voievod“; însăși nașterea lui este tot de esență cosmică. Întrupat din Mare, apoi din Haos, Luceafărul nu-și pierde esența lui superioară, în cele două ipostaze terestre, în care-i apare Cătălinei. Născut din haosul în care Demiurgul a pus scînteia vieții (*Scrisoarea I*), vrea să se întoarcă în haos; adică în condiția pur umană; spectacolul ireconciliabilei lui esențe cu a Cătălinei îl reintegrează în sfera lui de Demon. Drumul lui Dionis este invers, de la pămînt la cer, de la condiția umană la cea eternă. Dionis are în sine forța titanică de a anula timpul și spațiul. Forță interioară care face posibilă o interferență și o transpunere de euri; migrațiunea sufletului este semnul acestui titanism. Satisfăcut în Eros, identificînd pe Maria (numele nu e simbolic?) cu o treaptă a absolutului, o face să participe la același titanism și transpunere de euri: din epoca lui Alexandru cel Bun, trec amîndoi, într-un drum interastral, invers cu drumul Luceafărului din cer spre pămînt, în lună, care e sediul Demiurgului; pămîntul transformat într-o mărgea, atrînată de gîtul Mariei, e o reducere a macrocosmului la microcosm, o transpunere în planul cosmic; elementul oniric, pornit de la încalcite semne astrologice, este o prelungire, pe cale de vis, a celui, pînă la pragul esenței divine. Doma lui Dumnezeu, simbol al Demiurgului, care este totuși ascuns ca un mister suprem într-o figurație de arhitectură sacră, nu e nicidecum, cum ne sugerează d. Călinescu, un simbol al „extincției“, ci ~~însuși~~ ^{însuși} marele mister; forța supremă, Demiurgul. Aici Eros și Demon vor să se identifice și cu Demiurgul. ~~Voința~~ ^{Voința} de a se socoti ei ~~însuși~~ ^{însuși} Dumnezeu, de a deține taina timpului, spațiului și cauzalității,

este suprema treaptă a problemei personalității eminesciene. Oniricul n-are aici sens erotic, ci pur spiritual, este însăși puterea absolută a Visului, care dă poetului iluzia că s-a ridicat la esența cea mai pură a personalității, la Ideea de personalitate creatoare, început și sfârșit al lumii, *Logosul* însuși. Ruperea visului și recăderea în timp și spațiu, ca și refacerea identității cosmice, în treptele ei prestabilite are sensul unei veritabile „cenzuri transcendente“ a unei fine de neprimire, din partea misterului, a Marelui Anonim. Geniul este, desigur, o copie a Demiurgului. În Luceafărul subordonarea e clară, deși esența pl tonică a geniului este de natură demiurgică. Dar ca să fie „dezlegat“ de nemurire, geniul are nevoie de permisiunea supremă. Însuși faptul că poate fi *dezlegat* de eternitate, ca de o vrajă, că poate să se integreze și naturii lui umane, este semnul categoric al limitelor concepției despre demon la Eminescu. Demonul poate lupta împotriva răului pur, împotriva Mumi Pădurii și a Ghenarului, împotriva Demonului văzut în fața lui pur negativă. Făt-Frumos, după ce înlătură răul, se integrează în natura lui demonică, de forță suprafirească (în înțelesul goethean), și în absolutul iubirii. Dionis, întrupare totalitară a Demonului, cunoaștere ultimă a misterului, în spirit faustic, și identificare în Eros, încearcă să depășească înseși forțele titanice ale lui Făt-Frumos. Titanismul eminescian este însă subordonat Demiurgului, iar singura lui condiție de a se identifica absolutului ține de Eros, de principiul prin care Demiurgul s-a relevat sieși, creînd universul din fecundarea haosului, care este mama, el fiind tatăl, iar lumea — o întrupare a celui „dor nemărginit“ (*Scrisoarea I*).

Cosmogonia eminesciană structurează concepția de Eros și Demon, care este însăși axa personalității poetului. [...]

Proza poetică eminesciană nu este jocul suplimentar al unui geniu, în marginea poeziei lui; ea se integrează într-un sistem de mituri lirice, într-o structură a personalității, oferindu-ne un întreg spațiu spiritual, înăuntrul căruia putem descifra mai clar viziunea cosmică a poetului. Departe de a fi un produs pur livresc, cum cred unii, derivat din romantica germană, și mai departe de a fi un sector de fantasticitate pură, de lipsă de frînă a imaginației, proza literară cuprinde tot atâtea trepte de valori spirituale și ipostaze ale ideii de personalitate.

Pătrunzînd-o în esenţele ei, vom părăsi imaginile tipologice, sociale sau freudiene — încheiate de critică în jurul operei eminesciene; structura ei este mult mai complexă, văzută în toate firele care-o mpletesc. Fără să cădem în simplificarea în care au căzut unii, dar şi fără să subutilizăm, ca alţii, într-un vîrtej de izvoare, unele sigure, altele probabile sau numai imagine, scoţînd figura poetului dintre lianele erudiţiei, e mai firesc să ne adresăm operei, care ne pune la dispoziţie elementele fundamentale ale structurii lui Eminescu. Timpul lucrează în favoarea lui, iar istoria literară, oricîte izvoare va mai putea să adune, şi după cei cincizeci de ani de la moartea lui, nu va izbuti să-i surpe statua magnifică sub un morman de vreascuri. Arborele vieţii spirituale eminesciene creşte, tot mai înalt, tot mai rămuros, din însăşi inima lui, ca arborele din pieptul sultanului, acoperind continentele cu umbra-i măreaţă. Eminescu este un univers de precise contururi, de reliefuri complexe, de ape vii, cuprinse între meridiene fixe. Tot ce-a căzut din ceruri streine pe acest pămînt fertil a fost transformat în substanţă proprie: tot ce vînturile erudiţiei vor mai aduce de-acum încolo nu va putea să doboare pe cel mai falnic arbore al poeziei noastre. Foşnetul frunzelor moarte nu va acoperi niciodată foşnetul frunzelor care-au crescut din seva şi din trunchiul lui. (*Eros şi Daimonion*, în „Revista Fundaţiilor“, V, 1939, nr. 7, iulie, p. 84—100.)

TUDOR VIANU: *Romantica poveşte* [*Geniu pustiu*], cuprinzînd numeroase episoade, scrisă într-un stil de mare tensiune patetică, amestecat cu note realiste şi cu multe descrieri încărcate de culoare, prezintă interesul de a ne face să înţelegem conexiunea motivelor în sufletul tînărului scriitor Eminescu. Mulţi critici s-au întrebat ce putea uni în fiinţa acestuia pe poet cu doctrinarul politic şi naţional? *Geniu pustiu* se însărcinează să ne dea dezlegarea acestei probleme. Omul romantic, aşa cum ieşise din epoca luciferiană, sfîrşimătoare de legături, a Revoluţiei franceze, din marile sinteze speculative ale idealismului post-kantian, în care orgoliul cugetării omenеşti, făuritoarea lumii, atinsese culmile lui cele mai înalte, din luptele pentru naţionalitate ale Germaniei, cu tot ce determinaseră ele în direcţia exaltării trecutului şi a poporului, romantica fiinţă rezultată din încrucişarea

tuturor acestor influențe cuprindea în sine acel suflet complex în care un individualism excesiv putea coexista cu o înflăcărată sensibilitate națională. Toma Nour este un exemplar din această categorie. El este arhetipul eminescian.

Tendințe asemănătoare se regăsesc în *Sărmanul Dionis* (C.L., 1872-3) care, folosind unele fragmente din *Geniu pustiu*, s-a dezvoltat totuși ca o compoziție autonomă. De data aceasta, eroul este un metafizician care reflectează la subiectivitatea spațiului și timpului și, prin urmare, a imaginii noastre despre lume organizate în formele lor. [...] Dar subiectivitatea spațiului și timpului nu produce la Kant concluzia că noi putem dispune în voie de ele. Sensul teoriei kantiene a cunoașterii este tocmai să fundeze obiectivitatea constrângătoare a științei. Abia printre urmașii lui Kant se trag alte concluzii, și anume în două direcții diferite. Mai întâi, dacă lumea experienței este construită de noi prin folosința formelor subiective ale intuiției, atunci avem dreptul să nu-i acordăm mai multă seriozitate decât oricărei glume a spiritului nostru. O undă de ironie, anulând dispoziția lor patetică, trece prin operele poezilor romantici, de la Tieck la Heine. Este vestita ironie romantică, dedusă de filozofi ca Schelling sau Solger din epistemologia kantiană și metafizica idealistă a lui Fichte. În sufletul lui Eminescu a răsunat și această coardă a sensibilității romantice, mai cu seamă în unele din operele tinereții. Dacă lumea este visul sufletului, nu simtem îndreptățiți s-o privim cu zîmbet, distrugînd prin actul ironiei situații pe care imaginația noastră le crease mai întâi cu toată gravitatea? [...]

Altă concluzie a kantismului și idealismului lui Fichte este tocmai aceea pe care o trage Dionis. Ea este concluzia idealismului magic, reprezentat de Novalis, care, dezvoltînd mai cu seamă pozițiile idealismului lui Fichte, afirmă în *Fragmentele* sale: „Orice credință este minunată și creatoare de minuni: Dumnezeu există în clipa în care cred în el“. Sau în altă parte (Fr., 596): „Visăm călătorii în univers. Dar universul nu este oare în noi? Nu cunoaștem adîncimile spiritului nostru. Drumul misterios trece însă prin interiorul nostru. În noi sau nicăieri este eternitatea cu lumile ei, cu trecutul și cu viitorul“. Dispunînd de posibilitatea de a coordona după voie ~~șirul~~ feno-

menelor, Dionis, devenit călugărul Dan, trăiește în lumea lui Alexandru cel Bun și iubește pe Maria, fiica spătarului Tudor Mesteacă. Cei doi îndrăgostiți, folosind mijlocul dezvăluit de bătrînul mag evreu Ruben, întreprind o călătorie în Lumă, dar, cînd Dan îndrăznește gîndul profanator că el ar fi însuși Dumnezeu, puterea de sus, rectificînd îndrăzneala idealistului magic (și pîrînd a afirma odată cu aceasta o limită obiectivă opusă avînturilor gîndirii), îl fulgeră și-l prăbușește în abis. Marginile dintre vis și realitate se șterg cu totul cînd Dionis se trezește ca un bolnav, care în delirul său continuă să se creadă Dan, să iubească în Maria zilelor noastre pe aceea din vechime și să ia pe antîcarul Riven drept maestrul Ruben de altădată. Numai cînd delirul i se potolește, Dionis recunoaște pe adevărata Marie și căsătoria lor pecetluiește cucerirea unei fericiri. Totuși „cine este omul adevărat al acestor întîmplări. — Dan ori Dionis?... Fost-au vis sau nu, asta-i întrebarea. Nu cumva îndărătul culiselor vieții e un regisor, a cărui existență n-o putem explica? Nu cumva sîntem asemenea acelor figuranți, care, voind a reprezenta o armată mare, trec pe scenă, încunjură fundalul și reapar iarăși? Nu este oare omenirea istoriei asemenea unei astfel de armate ce dispare într-o companie veche spre a reapărea în una nouă, armată mare pentru individul constituit în spectator, dar același număr mărginit pentru regisor? Nu sînt aceiași actori, deși piesele sînt altele? E drept că după rîndal nu sîntem în stare a vedea.

Și nu s-ar putea, ca cineva trăind, să aibă momente de o luciditate retrospectivă, care să ni se pară ca reminiscențele unui om ce de mult nu mai este?“. Începută și continuată în spiritul idealismului magic, povestirea sfîrșește schopenhauerian, prin amintirea regizorului (voinea universală)! care mișcă dinapoia culiselor vieții pe toți muritorii, ca pe scena unui teatru. Asocierea celor două motive se poate urmări și în fragmentul filozofic *Archaeus*, publicat din manuscrisele tinereții de I. Scurtu (în *Scrieri politice și literare*, 1905). Imaginea lumii ca un teatru, condus din umbră de un regizor și a oamenilor ca actori, venea din antichitate, din aforismele lui Epictet și Marc-Aureliu, unde o găsiseră desigur Calderon și Shakespeare, marile modele ale romanțicilor. Dar pe cînd în antichitate, comparația era menită să sprijine pietatea stoicului supus armoniei prestabilite a lumii în care fiecare

are îndatorirea să-și susțină rolul ce i-a fost încredințat de Logosul universal, aceeași comparație are la Eminescu scopul de a divulga comedia vieții și a conduce la ataraxie prin sfărîmarea iluziilor deșarte. Lumea ca o structură în care nimic nu se poate schimba constituie fundalul de metafizică eleată, absorbită din Schopenhauer, pe care se desprind nu numai strofele *Glossei*, dar și marea compoziție a *Luceafărului*. (*Marii creatori. M. Eminescu, în Istoria literaturii române moderne* de Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, București, Casa Școalelor, 1944, p. 256—258.)

PERPESSICIUS: Se poate afirma, fără puțință de tăgadă, că Eminescu a fost și în ordinea prozei literare un meșteșugar tot pe atît de iscusit și de strălucitor ca și în ordinea poeziei. Nu numai pentru că amîndouă tulpinile își trag ființa din aceeași unică rădăcină, dar și pentru că el a turnat în amîndouă tiparele o aceeași esență subtilă și pentru că a urmărit, cu aceeași rivnă, să transpună, precum în versuri ca și în proză, ecorurile experiențelor sale biografice. Rod, deopotrivă, al temperamentului său înăscut, altoit cu toate lecțiile vieții, culturii și peisajelor prin care a străbătut, proza literară a lui Eminescu poate fi urmărită, pas cu pas, în întregimea și desăvîrșirile ei succesive, la fel ca și poezia. Peregrinările sufleurului însoțind, în turneele transilvane, trupa de teatru a soților Pascaly, romanticele aspirații și extaze ale adolescentului, hrănit cu lecturi serioase, așa cum și-l amintește Caragiale în întîia lor întîlnire, și cum a și fost în realitate reminiscențele vii și indelebile din mediul de patriarhalitate al Ipoteștilor și Dumbrăvenilor, sugestiile studiilor universitare, cu inițieri fructuoase în cultura orientală sau în filozofia kantiană, mirajele tolciorului sau luminile jucăușe de pe comorile cărților vechi, pentru care avea nu numai o predilecție dar și o divinație specială — toate aceste punți și promontorii de pe care și-a îndreptat antenele sufletului în genurile miraculoase ale creației se întîlesc consemnate, în construcții adaptate la necesitățile genului, în nenumăratele sale pagini de proză literară.

Începuturile de proză literară ale lui Eminescu sînt tot atît de interesante ca și cele în poezie. Ele atestă, ca și poezia, anume servi-

tuți de epocă, de care se va dezbăra, pe care poate că le și depășise în spirit la vremea în care mai continua să scrie sub înfriuri străine. Sînt, precum se știe, în versurile de debut ale lui Eminescu nenumărate vestigii bolintinene sau din Alecsandri. Dar debutantul care trimitea „Familiei“ poezii, în primul rînd la nivelul revistei, păstra în cartoanele sale dovada unor aspirații cu mult mai ambițioase. Cînd în 1868 și 1869 tipărea poeziile de dată mai veche, *La o artistă* și *Amorul unei marmore*, poetul trecuse de stadiul madrigalelor convenționale și publica în paginile aceleiași reviste ardelenе întâia sa odă satirică, *Junii corupți*, și întâia sa elegie personală, *Amicului F.I.*, inspirată din climatul Tirnavelor și al Blajului, în timp ce poemul lui Mureșanu, al Mirei, al lui Ștefăniță-Vodă (cu întâia versiune din *Melancolie*) germinau în tihnă între filele poroase ale manuscriselor sale. O situație analogă oferă și proza sa literară la începuturile ei. Și din acest punct de vedere, textul *Contra-pagină*, ce pentru prima dată am editat în 1939 cu prilejul semicentenarului morții poetului mi se pare întru totul revelator. Textul aparține, de bună seamă, prin atâtea detalii tehnice și biografice, anului 1868 și aproape sigur, cam tot de pe atunci datează și primele coale din *Geniu pustiu*, romanul atît de neepuizată prospețime și care, de atîtea ori, a fost minimalizat de unii și alții dintre comentatori. Este, îndeosebi, un amănunt care le apropie sub raportul cronologic și care se cuvine semnalat, obsesia anume a celui „foiletonism“, ce marchează un atît de prețios punct de reper al biografiei poetului. [...]

Contra-pagina e redactată în chip de „precuvîntare“ la o *Novelă originală* și cum mai departe, cînd, după ce acuză pe Doamna Lume sau pe Domnul Public că s-a dezinteresat de scrisul românesc, îi anunță că „marfa“ cu care are de gînd să treacă prin „imperiu“ Doamnei Lumi, „e asemenea scrisă“, o clipă ești ispitit să crezi că novela pentru care cere îngăduință sau, mai exact, „cartea de petrecere“, cu alte cuvinte indignatul de scriitor, nu este alta decît *Geniu pustiu*. (Alte detalii ale aceleiași vîrste, reflectate în ambele texte: prezența lui Tasso, în amîndouă compunerile, și mai ales prezența romancierilor francezi: Dumas în *Geniu pustiu*, la început și, mai departe „eroi leșinzi ai romancierilor francezi“, iar în *Contra-pagină*: Paul de Kock

și Mme George Sand.) Mai important însă ca apropierea ce se pot stabili între primele două texte din proza literară a lui Eminescu, ni se par diferențele, distanța ce le separă. Raportat la stingăciile de expresie din *Contra-pagină*, și cu toate excesele stilului său romantic, *Geniu pustiu* se impune ca opera unui autor versat. Stingăciile acestea vin în bună parte de la dificultățile genului, al precuvântării ce trebuie să navigheze între sinceritate și modestie, de la impreciziunea cu care minuieste unele noțiuni (de pildă *Gura Lumii*, *Opinia Publică*), de la folosirea unor termeni vechi și rari (*carte de calicie*, *doască*, *salt-singur*, *rășas de drum pe vechiă* etc.), de la ușoara pedanterie a tinărului devorator de literatură, care trebuie să-și afișeze cât mai ostentativ lecturile și cunoștințele. Și, într-adevăr: din acest punct de vedere textul *Contra-paginei* este cu osebire sugestiv și apt să ne introducă în arcanle biografice ale tinărului sufleur de 18 ani. Celirea ziarelor, pe de o parte, teatrul cu spectacolele lui, pe de alta, se reflectă din plin în șirurile acestui text. [...]

Este, de fapt, același fenomen creator, ce se poate urmări și în poezia lui, unde în același timp și uneori în același minut al creației, concomitent adică, poetul pornește când în căutarea floarei albastre, pe drumuri exotice și de basm, când într-un mediu de tavernă, asistind cu revolta sufletului său, revoltele proletarilor asupriți, sau într-o miansardă umilă, în care o cusătoreasă famelică agonizează și moare, în tovărășia simbolică a unei albine. Căci în vremea când redacta marea și pînă la un punct excentrica povestire *Acătarurile faraonului Ttă*, în timpul studiilor berlineze, Eminescu începea și o serie de povestiri din care unele ținteau poate la dimensiunile unui roman și altele la acelea ale unui poem, dar care, din nefericire, au rămas în stadiul proiectelor și fragmentelor. Așa este, dintru înfii, fragmentul ce am denumit *La curtea cuconului Vasile Creangă* (ms-ul 2255, 162–167), în care arta descriptivă, arta portretistică, umorul și acuitatea studiului sociografic merg mînă în mînă și imprimă povestirii însușiri pe care singură proza lui Mihail Kogălniceanu (și ne gîndim la latura socială a romanului *Tainele inimii*) și într-o oarecare măsură proza lui Alecsandri le manifestaseră. Descrierea Țării de sus a Moldovei, a Văii Siretului și amănunțita detaliere a unei curți boierești sau a vieții de

sat în timpul muncilor pe ogoare, atestă pe scriitorul crescut într-un astfel de mediu, și care a dus toată viața nostalgia locului de obârșie. Finalul acestui crâmpoi inițial: „Stele izvorăsc umede și aurite pe smaltul cel adânc și albastru al cerului, buciul se aude pe dealuri, un fum de un miros adormitor împle satul, cărăle vin cu boii osteniți, scriștiind din lanuri, oamenii vin cu coasele de-a umăr etc“. Nu este, precum cititorul își aduce aminte, altceva decât peisajul admirabilei elegii *Sara pe deal*, care la epoca aceasta era redactată și intrase în compunerea citorva poeme (*Ondina*, *Eco* și care, de fapt, descindea dintr-un pasaj descriptiv mai vechi, ce se întâlnește și în *Geniu pustiu*. Felul cum „se cristaliza“ o curte boierească cu boierinași sărăciți și rude sărace, cărora li se da prilejul să se ridice și să-și recâștige averea, aruncă o interesantă lumină asupra structurii sociale de la începutul veacului trecut și cheamă în memorie cutare sau cutare pasaj din cartea atât de plină de adevăruri politice și sociale a logofătului Dinicu Golescu. Portretele lui Porfirie Rușă, vărul cam șoltic, al lui Creangă; al pusnicului Iosif, fratele mai mare al boierului, adevărat și virgilian bătrân din Tarent, fericit în chiar schimnicia lui, și după aceea portretul conului Drăgan Ciufă, cel cu visuri de domnie (căci la vremea aceasta „oameni de aceștia nu erau rari“, notează Eminescu: „Domniile se visa până și cel din urmă mazil, după căderea fanarioșilor“), dovedesc cât de mare era aria socială, cât de întemeiate pe cunoașterea istoriei erau povestirile de acest fel din proza lui Eminescu. De altminteri, dacă epica propriu-zisă n-a putut folosi din plin toate aceste cunoștințe și aptitudini ale cărturarului (să nu uităm o clipă că toată această producție enormă a scriitorului e fructul a numai 13 ani de viață și că ea a fost acumulată între 1870—1883), proza sa politică și îndeosebi aceea dintre 1877—1883, a septenatului de la „*Timpul*“, vădește o maturitate de gândire și o virulență critică, în care colaborează permanent omul de studiu adânc și temperamentul prin excelență liric al pamfletarului de rasă. Alături cu viața patriarhală și cu reconstituirea feudalității moldovene, se situează unele încercări de-a zugrăvi viața orășenească, în speță societatea Iașilor de pe la anul „1840 și citiva“. Așa este fragmentul intitulat chiar de Eminescu, *Aur, mărire și amor* (ms-ul 2255, 85—91) redactat cu aproximație în 1874 și a cărui con-

fruntare cu literatura înaintașilor, Alecsandri, Alecu Russo, Kogălniceanu, Costache Negruzzi, dintre care fiecare aproape au închinat Iașului de pe la 1840 pagini pitorești și de satiră, ar constitui o temă vrednică să ispitească pe istoricii literari. Planurile ce se desenează dintru început și în ciuda restrinsului spațiu al fragmentului, detaliile sugestive, notațiile veridice și comentariile cu care însoțește, în formulări ingenioase, aspectele societății ieșene, arată deosebirea dintre prozatorii înaintași de Eminescu. De astă dată, evocatorul peisajului selenar sau egiptean și exegetul apriorismului kantian sau al metempsihoziei se oprește cu interes asupra trecutului nu atât de depărtat și a particularităților lui. El notează „fanarele cu untdelemn“ ale orașului, societatea distribuită în diversele saloane, salonul principal de paradă, odaia destinată băutului, jocului de cărți și limbușiei răutăcioase, natura limbajului semănând parte cu al cucoanei Chirița și parte cu al filozofiei lui Gane, și stăruie într-o reflecție ce merită să fie transcrisă, pentru calitatea adevărului ei, asupra unor categorii sociale, parazitare, adjutanți domnești și oameni fără căpătii, cu rang și mijloace după naștere: „*Din acest soi de oameni — urmează cronicarul — s-a recrutat apoi în urmă acel contingent de așa-numiți oameni mari ai României, al căror cel mai mic defect era acela că nu știau carte. Aceștia apoi au încurcat lumea amar de vreme, orînd ca să-și reciștige valoarea unei vieți pierdută în cărți.* Nu creadă cineva că vorbesc din ură sau din predilecțiune pentru cele trecute. Nici prin minte nu-mi trece. Urit sau iubit, oricare obiect sau relația sa, care e capabil de a stîrni unul din aceste două efecte în sufletul nostru, este în sine considerabil. Pe secătură însă nu se supără omul cuminte, pentru că n-are pe ce și la ce. Te miri numai cum s-au putut naște asemenea minuni“ (subl. ns.). Urmează după aceea: descrierea interiorului, cu litografii ale Institutului „Albina românească“ și reproduceri după tablourile maeștrilor străini, ca în culare capitol din poemul lui Gogol; un portret al bătrînului, „un gurmand al conversațiunii“ (și expresia e reluată ceva mai tirziu într-o poemă postumă *Minte și inimă*: „voi gurmanzi ai fericii-rii“); portretul tinărului de 18 ani, retras după o perdea de mătase verde, și în care se vor fi rătăcit multe din trăsăturile propriului său portret, de epocă („Fruntea lui naltă, albă, foarte nețedă etc.“).

Am amintit în dese rânduri de umorul lui Eminescu și el îmbracă multe aspecte, atât în poezie, cât și în proza sa, de la cinismul boem al „cugetărilor sârmanului Dionis“, până la inițierile erotice ale copilului de casă Cătălin în *Luceafărul*, și de la săgălnicia adolescentă din *La Aniversară* și până la cutare articol de ziar, de acidă vervă, ca articolul închinat fenomenologiei practicilor politice și a instabilității de opinii, atât de în floare în istoria noastră contemporană. Una din formele umorului eminescian și nativei sale bune dispoziții l-a constituit întotdeauna și parodia sau pastișa marilor modele ale literaturii universale. Astfel de încercări sînt numeroase în poezie; o parodie a unui episod din *Iliada*, integrată într-o scenă a poemului postum și inedit, despre care am amintit și mai înainte, *Minte și inimă*, sau o parodie, tot homerică, *Prescurtare la Odiseia*, cu aluzii la evenimentele politice de după 1876, la căderea de la putere a Junimiștilor (textele în *Poezii Postume*). În proză, și într-o redacție berlineză, cu aproximație de pe la 1874, aflăm un fragment ce putem intitula după numele personajului principal *Ermolachie Chisăliță* (ms. 2 255, 188—194 v.). E portretul unui preot de țară, incult și de originalitatea primară, care s-ar putea, poate, situa cronologiceste între *Popa Tandu* de Slavici și *Popa Duhu* de Ion Creangă. De un comic bufon în prima parte a scenei din biserică a războiului puțin elegant dintre preot și dascălul Pintilie Buchilat, și a spaimei tuturor, cînd li se pare că necuratul a pus stăpînire pe lăcașul sfînt, povestirea folosește invocația către muză și tonul de epopee, bogat în epitete ornante și formule ceremonioase, în prezentarea personajelor „ilustre ce se adunaseră în țințirim, cu gînd să dea foc bisericii. [...]

Concluzia ce s-ar putea trage [...] este, pe de o parte, aceea a diversității acestei proze literare însăși și, după aceea, a situării ei în evoluția prozei noastre literare în genere: a semnificației ei istorice, prin urmare. Ca și în poezie, Eminescu posedă un număr egal de coarde la lira sa de prozator literar. Analiza noastră, chiar fugară, a putut să sugereze din cînd în cînd cititorului cit de strînsă e legătura dintre proza și poezia lui, cum între aceste două tulpini circulă o aceeași sevă, pentru că rădăcina e aceeași, și cum, la fel ca și în poezie, fluidul acesta creator a strîns în sine toate virtuțile și ale solului și ale soare-

lui și ale întâmplătoarelor accidente ale istoriei. Foiletonism, folclor, nuvelă romantică, nuvelă filozofică, roman social și politic, povestiri în care se reconstituie imaginea societății de altă dată, bună dispoziție și umor paralel cu meditația cea mai gravă, și totul altoit pe trunchiul propriei sale biografii — iată tot atâtea aspecte ale prozei literare eminesciene. Desigur, dascălii săi în materie de proză literară, în afară de cel mai de seamă, care a fost chiar el însuși, sint aceiași de la care a deprins și lecțiile poeziei. Goethe, Schiller, romanticii germani, cei francezi, poporul și tezaurul lui folcloric i-au hrănit sufletul și imaginația, i l-au îmbogățit și i-au deschis perspective nebănuite. Romanticismul, al cărui prestigiu tot mai era în floare, la vremea când Eminescu străbate anii cei mai generoși ai vieții, și care consuma cu aspirațiile visătorului, care a fost și a rămas tot timpul Eminescu, chiar când viața l-a obligat să descindă în for și să zgâlție ca un adevărat Samson pilăstrii blestemateelor capîști politice, romanticismul acesta învăluie cu sovonurile lui de purpură bună parte din proza literară a lui Eminescu. Și, poate încă ceva. Căci în toată revărsarea aceasta de poezie înfiorată care tremură în scrisul lui Eminescu, ca aria unui lac mîngiat de razele lunii, se simte continuu prezența unui duh aerian, unui Ariel inspirat și inspirator, care animă cele mai frumoase din paginile lui Eminescu, și acest duh este al lui Shakespeare: „Părea că geniul divinului Brit Shakespeare respirase asupra pămîntului un nou inger lunatic, o nouă Ofelie“, stă scris într-un loc din *Sărmanul Dionis*, și impresia noastră e că imaginea aceasta ar putea deveni un adevărat blazon pînă într-atîta „respirarea“ geniului shakespearean este prezentă în poezia și proza literară a lui Eminescu. O cercetare mai atentă, de altminteri, arată nu numai bogate referințe la numele și opera lui Shakespeare, dar chiar și prezența unui adevărat cult shakespearean la Eminescu. Și, pentru a încheia aceste observații, să reamintim cum alături cu excesele romantice, proză literară a lui Eminescu nu nesocotește nici directiva realistă, studiul societății în ceea ce are ea mai caracteristic, critica moravurilor și așezărilor sociale, cu un cuvînt toate acele trăsături proprii realismului critic. Cel ce scria pagina de adîncă înțelegere pentru Shakespeare, scria altele, nu mai puțin pertinente despre nuvelele lui Slavici sau despre literatura satirică și realistă a lui Go-

gol din *Revisorul* și *Suflete moarte*. Și poate că o anume latură a prozei literare eminesciene nu e străină de sugestiile ce puteau să-i vină de la marele scriitor rus, mare observator al societății, dar și mare liric în același timp, romancier și rapsod totodată. Toate aceste virtuți ale prozei literare eminesciene, ce țin de mai multe meridiane, fac originalitatea acestui prozator, care debutează în jurul anului 1870 și a cărui activitate publicistică în planul prozei literare se încheie în anul 1876. Cei șase ani însă sînt de ajuns ca să marcheze o dată distinctă în evoluția prozei noastre literare și pentru aceasta, evident, nu este numai decît util să urmărim ce anume produceau confrății săi, mai vîrstnici sau de aceeași generație, în publicațiile timpului: un Leon Negruzzi, un Nicolae Gane, un Ion Pop Florantin sau un Samson Bodnărescu, de care avea să-l lege, cu timpul, o strînsă prietenie, al cărui scris îl urmărea (și sînt anume vestigii că i-a fost un lector asidu) cu atenție și care se ridica, fără doar și poate, peste media prozatorilor aceluși timp. Virtuțile prozei lui Eminescu, strălucitoare precît și variată, se impun prin sine, așa cum s-au impus și cele ale poeziei lui. Ele au adus preocupări, probleme, o lume, o atmosferă și peisaje atît de transfigurate, încît au înscris în proza de creație a veacului al XIX-lea un nume deopotrivă cu ale înaintașilor. Există un sector autonom al prozei literare eminesciene, așa cum există unul pentru proza lui Constantin Negruzzi, a lui Eliade Rădulescu, Nicolae Filimon, Vasile Alecsandri, Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu, Hașdeu și Alexandru Odobescu. E galeria marilor personalități ale scrisului românesc în proză. (*Proza literară a lui Eminescu. Proiect de prefată* — datat 1954 — în vol. *Mențiuni de istoriografie literară și folclor* — 1948—1956, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1957, p. 307—311, 338—347).

EUGEN SIMION: Fundamental lirică, proza lui Eminescu — luată în totalitatea ei — fixează nu numai un peisaj individualizat, inimitabil, ci și o tipologie diferențiată prin latura ei de demonism și înflăcărare patriotică. Ignorarea acestor caracteristici a favorizat judecățile minimalizatoare ale criticii mai vechi, deprinsă a aprecia opera numai din unghiul unei anumite formule epice, fără a ține seama de

factura stilistică particulară, de viziunea ei originală și de împrejurările care au determinat-o.

În 1870, când Eminescu realiza, parțial, proiectele sale epice, literatura română nu cunoștea exemple prea multe în această direcție, în așa chip încât, din perspectiva evoluției prozei noastre, contribuția autorului *Cezarei* și al *Sărmanului Dionis* este substanțială, marcând, și în acest domeniu, un moment important. Eminescu introduce fantasticul romantic în formele lui evoluat acordate unei vibrații spirituale și unei viziuni cosmologice, și tot el fixează, venind după Maiorescu, fundalul prozei de idei, asociind descriției reflexicitatea, dând anecdotei o dimensiune intelectuală, după modelul cunoscut al povestirii romantice, care dezvoltă, în etapele ei succesive, o idee fundamentală, cu adânci implicații sociale și morale. Dar Eminescu și-a depășit curent modelele, impunând o structură nouă și un simbol neașteptat chiar și acolo unde elementele narațiunii, în atingere cu izvoare ilustrate, nu anunțau mai mult decât un exercițiu literar. La Eminescu, corespondențele nu sînt — cînd există cu adevărat — decât puncte de plecare, coordonate generale, cuprinse și topite de o fantezie artistică originală. [...]

Anexînd proza creației lirice și considerînd-o în unitatea contradicțiilor ei, ca o manifestare a unei originalități creatoare, a unei personalități plurivalente, se poate delimita, cu mai mare exactitate, contribuția adusă de Eminescu la dezvoltarea romantismului. [...]

Proza literară a lui Eminescu reprezintă, cercetînd-o mai adînc și în toată întinderea ei, expresia unui moment important din dezvoltarea romantismului românesc: momentul structuralizării estetice, al dimensionării lui spirituale. Eminescu lasă deschise, prin epica sa, cel puțin două drumuri în literatura română: drumul prozei fantastice și cel al epicii filozofice, dînd el însuși modele în această privință. *Sărmanul Dionis* și *Avatarii faraonului Tlâ* rămîn două prototipuri de literatură, în care se întîlnesc și se unifică reprezentările unui liric vizionar și incertitudinile unei firi meditative, dirză în aspirația ei de a găsi, cu prețul unor dureroase înfrîngeri, soluții în problemele esențiale ale existenței. [...]

În proză, aflăm, în fapt, drama geniului.

De la *Geniu pustiu* la *Cezara*, luînd povestirile în mod cronologic, se poate observa — fără a privi faptele în sens metafizic — că toate personajele trăiesc, într-un chip sau altul, drama inadaptării, sînt inconformişti, demonici, faustieni, se opun formelor joase de existență, au obsesia purității și a sublimului. Omul superior oscilează, la Eminescu între două alitudini: cea titaniană și cea a geniului, prima convertindu-se, adesea, în cea de-a doua. Aceasta pe plan moral. Indiferent dacă sînt frenetici ca Toma Nour și Dionis (în clipele lor de energie vitală) sau hyperionieni, ca Ieronim, ei stau, spiritual, sub zodia cea mai nesigură: sînt devorați de neliniști interioare, trăiesc, pînă la disperare, dramele spiritului.

Condiția omului superior ar sta în neacceptarea a ceea ce e dat și cunoscut, în dorința tenace de adevăr, în trăirea la modul astral. Eroii lui Eminescu o întrunesc, într-un chip însă care li diferențiază de tipul geniului așa cum îl înfățișase Schopenhauer. Pentru autorul *Lumii ca voință și reprezentare*, esența geniului trebuie să consistă în „perfectia și energia cunoașterii intuitive“, într-o dezvoltare a puterii intelectuale cu mult mai mult decît ar cere-o *serviciul voinței*.

Deșteptarea geniului, „momentul sacru, ora inspirației“, nu e, după Schopenhauer, decît eliberarea intelectului de servitușile voinței. Starea lui firească e melancolia senină, tristețea (conștiință proprie spiritelor înalte). Citind pe Giordano Bruno, Schopenhauer observă că geniul trebuie să fie „în tristitia hilaris, în hilaritate tristis“, opus, cu alte cuvinte, eticii obișnuite. Geniul e, pe de altă parte, neechilibrat, iritat, nefolositor și, prin aceasta incomod: „a compara pe oamenii folositori cu oamenii de geniu este a compara pietrele de zidit cu diamantele“. Dar, mai cu seamă, geniul e „aprioric“ nefericit, deoarece, înzestrat cu o putere de pătrundere pe care oamenii comuni n-o cunosc, el își dă seama de mizeria existenței, de condiția precară a destinului uman. De aici derivă, pe plan etic, înclinația spre ascetism, tendința de a suprima voința de a trăi, omorîrea ei prin sfințenie (sacrotanatație).

Eroul eminescian trăiește în alt chip drama omului superior, în speță a geniului. Mai tîrziu, dezacordul lui cu lumea nu pornește din rațiuni ontologice, ci sociale și morale, cum am arătat în alt capitol

al studiului. Soluțiile pe care le adoptă sînt, apoi, de altă natură; de regulă, el se orientează către una din formele evaziunii, dar nu dintr-o simă de existență. În general, ci tocmai pentru a trăi mai plenar, la modul adamie. Obsesia purității e una dintre expresiile inconformismului său. Spirituat, eroul lui Eminescu manifestă iarăși o neliniște programatică. Această trăsătură vine de la structura personalității romantice: contradictorie, faustiană, agitată în tot momentul de un demon al insatisfacției.

Conceptul de *personalitate*, la romantici, se sprijină, cum se știe, pe ideea de polaritate. Chiar demiurgul conține, în esența lui, un factor divergent, activ, resorbit într-o sinteză superioară. Omul trebuie să armonizeze, la rîndul său, forțe ce nu converg, de aceea oscilează tragic între negație și afirmare, între demon și inger. Satanismul (sau demonismul) romantic e tocmai atitudinea ce derivă, în mod firesc, dintr-o asemenea structură morală. Apetiturile colosale ale spiritului sînt, pe de altă parte, nesatisfăcute (limitele cunoașterii), iar idealul moral e în chip brutal infirmat pe planul vieții obișnuite. Din această discrepanță se naște un conflict inconciliabil, ce fixează destinul omului romantic într-o zonă tragică.

Și eroul eminescian are o structură duală, aspirațiile sale sînt, tot așa, mult mai mari decît posibilitățile de realizare; de aici, chinul inadapării, sentimentul dureros de neîmplinire. Individualitatea lui ne pare, însă, dacă o comparăm cu modelul romantic comun, diferențiată. (*Proza lui Eminescu*, București, Editura pentru literatură, 1964, p. 8—11, 269—276.)

AUREL MARTIN: Esențial e altceva. Acel „altceva“ care nu mai definește drept „filosofică“ o năvelă ca *Sărmanul Dionis*, și nici pur și simplu „basma“, o narațiune ca *Făr-Framos din lacrimă*. Nu e dată (și tendința persistă!), în cazul celei dintîi, interpretă, uitînd că avem de-a face cu o ficțiune, subordonează discuția unor sterile exegeze care ignorează dimensiunea cardinală: fantasticul. I se atribuie lui Eminescu teze ba kantiene, ba schopenhaueriene (cu privire la timp și spațiu), neglijîndu-se împrejurarea că acestea (în formulările lor confuze) îl caracterizau pe Dionis și că prozatorul, relatînd tribulațiile perso-

najului, se delimitează ironic de fanteziile lui metafizice. Prin confruntare cu realitatea strict istorică, i se impută că descrierea Iașilor lui Alexandru cel Bun e incorctă, neținându-se seama că, în vis și în fantastic, aberația, anacronismul, suprapunerea planurilor etc. sînt locuri comune. Adevărul e că s-a făcut și se mai face, absolut nejustificat, prea mult caz de tonalitatea filosofică a unora din prozele eminesciene. Ca și cum (nu mă refer la bruioane) ele n-ar fi decît ilustrații ale unor concepții, în maniera unora din luminisți. Obiectiv vorbind, în textele împlinite estetic (nu e cazul lui *Archaeus*, la care, de la Călinescu încoace, se face mereu referire, spre a proba adeziunea scriitorului la emanatism) filosofia rămîne, în genere, doar implicată. Și nu ca mesaj, ci (mai ales) ca factor sortit a favoriza saltul în fantastic. Avînd un rol asemănător celui jucat astăzi de știință în literatura de tip „science-fiction”. *Sărmanul Dionis* nu vrea, ca atare, să fie o demonstrație a apriorismului kantian și nici a relativismului. Idealismul i-a oferit însă lui Eminescu un excelent punct de decolare, spre a deslîșui ideea de timp și de spațiu și spre a-i crea eroului posibilitatea de a se abstrage și de a trăi, alternativ, două existențe. E de subliniat însă că, aici, premisa nu e (cum se întîmplă la alți autori) a naratorului, ci a personajului. De aceea, în fond, meditația inițială a lui Dionis are mai curînd semnificație caracterologică decît strict filosofică. Semnificație prelungită (prin evadarea din raționalismul kantian și iraționalismul de substanță magică) în actul propriu-zis de concretizare a obsesiei: anularea timpului relațional și a spațiului limitat. Act prin care zborul în fantastic devine o realitate, iar experiența încercată de Dionis doar o confirmare, în vis, a credințelor mărturisite în starea liminară de echivocă luciditate. Eroul e, de altminteri, un fantast, cu oarecare înclinații spre psihopatie, în orice caz un „anormal”, care își sprijină întreaga dialectică pe ipoteze discutabil asimilate. Un fantast lăsat de Eminescu să se desfășoare ca atare, la scara propriilor construcții mentale, același și în viața conștientă și în cea onirică, și cînd contemplă (să zicem) portretul tatălui său și cînd, coborînd în sine, se mișcă într-un univers scos de sub protecția rațiunii. O funcție aproximativ identică are filosofia și în *Asatarii farăonului Tlă*, unde metempsihoza și ideea de „arheu” reprezintă, la rîndu-le, cadrul psihologic necesar

ecloziunii fantasticului. Într-un context în care misterul e amplificat de infinitele necunoscute ce caracterizează condiția explorată și esența acesteia. Și aici are loc o coborîre. De data acesta în moarte, căci sufletul fiind nemuritor, doar expresia lui fenomenală ar fi pieritoare. Și nu în chip definitiv, pentru că, din timp în timp, el capătă o înfățișare care repetă, în fond, experiențele anterioare. Cu mențiunea că, în *Avatarii faraonului Tlă*, rădăcinile fantasticului nu mai stau în firea eroului, ci în însăși tema abordată. Aceasta îngăduind, prin tăinele încorporate, înălțuirea celor mai insolite situații, într-un joc imaginației eliberate de orice constrângere realistă. Chestiunile de domeniu metafizic se convertește, așadar, în valori ale fantasticului însuși.

De la text la text materia lui e alta, ca și ideea-matecă, straturile răscolite, punctul de plecare, fabulația, dominantă temperamentală a personajelor. Într-un sens general, însă, de complementaritate. Încît, asociind celor două nuvele amintite, secvențele rămase din *Moartea lui Ioan Vestimie*, *Umbra mea*, *Iconostas* și *Fragmentarium*, diferențele se adăpostesc sub egida unei viziuni de rară unitate. Nădădătorul ei comun e perspectiva romantică. Eminescu apelează, într-adevăr, meru și aproape exclusiv la arsenalul specific acesteia, la convențiile ei, la un anume chip de a recompuce realitatea (mai ales subiectivă) din datele ei „anormale“ și de a o recepta în manifestările corespunzătoare, prin excelență misterioase, stranii, senzaționale, inexplicabile prin logica de uz curent. Romantică e, mai întîi, orientarea spre fantasticul inferior, spre sensibilități și excesivă tendință autoscopică, furate de reverie și de interogații speculative, în stare a se desprinde de relația conștientă cu mediul și cu lumea obiectivă, capabile însă a se gîndi pe sine ca ființe cosmice, stabilind între ele (ca microcosm) și macrocosm interferențe de valori transcendente. E cazul lui Dionis. Romantică e, apoi, situația lui Ioan Vestimie, al cărui suflet realizează postum visuri antume consumate în van. Sau a cavalerului din *După această întimplare minunată*, eroul al unei istorii cu inflexiuni terifiante și cu simboluri alegorice. Ori a subiectului din *Umbra mea*, anticipînd ca experiment unul din momentele parcurse și de Dan în aventura lui siderală. Cum tipic romantic e totul în *Avatarii faraonului Tlă*, de la intenția de a investiga necunoscutul absolut, pînă la structurile ce-l

sensibilizează în valențele lui ciudate, imprevizibile, exprimînd nu arareori incertul, ambiguul, ocultul. E un fantastic iscat din izolarea și aprofundarea preferențială a laturilor ascunse ale psihologiei umane, cînd din concretizarea unor răspunsuri posibile (în sferă metafizică) la niște întrebări deduse din observații banale, cum ar fi existența umbrei (de unde conceptul dedublării individului și ispita de a-l materializa în consecință), cînd din evadarea în alte tărîmuri definibile exclusiv prin mijloacele imaginației neîngrădite. Fantasticului interior, condiționat de firea maladiv reflexivă a personajului, i se adaugă în proza eminesciană, unul de cuprindere a macrocosmului însuși ca organizare criptică, punctată de infinite necunoscute. Subiectiv și obiectiv, lumea e, prin urmare, încărcată de taine ireprezentabile altfel decît în forme șocante pentru spiritul raționalist, educat la școala cauzalităților logice. Taine vechi, păstrate din vremuri imemoriale, incifrate, ca atare, în mituri sau în formule esoterice familiare doar celor inițiați. Viața, moartea, începutul și sfîrșitul, ideea de om și de univers, adevărul relativ și cel absolut, binele și răul, frumosul și urîtul, dragostea și ura, timpul și spațiul, diferențierea sexelor, dialectica lui „a fi” și „a nu fi”, a supraviețui și a dispărea pentru totdeauna, a raportului dintre „eu” și mediul ambiant (cu primatul unuia sau altuia din termeni) devin, într-un context foarte complex, străjuit de conștiința unor miracole universale, de esență inefabilă, probleme acute, insolubile altfel decît prin apelul la ceea ce, neuzual și neobișnuit fiind, se cheamă fantastic. Fantastic pentru noi. Nu pentru Dionis, pentru Tlă sau pentru Vestimie, din unghiul cărora întîmplările trăite sînt normale. Cel mult „ciudate”, în măsura conservării unor rudimente ale simțului de discernere, la nivelul apercepției. Evident, fantastic însemnează și aberant, absurd, deviant de la regulă, iar saltul în mister e nu numai un salt în necunoscutul evasiabsolut, ci și într-un miraculos, scos de astă dată de sub auspiciile theogoniei și ale lui „deus ex machina”, așezat, în schimb, sub acela al filosofiei, al ipotezei științifice (în limitele timpului istoric) sau al simili-științei. Aberant și absurd pentru cititor. Mai ales pentru cititorul de astăzi, sceptic, de formație pozitivistă, înzestrat cu vocația lucidității cenzurative, trînd, ca atare, convențiile literare. Ceea ce, în virtutea procesului de

detașare progresivă, infuzează prozelor de altădată un spor de abatere de la realism. Căci, chiar dacă Eminescu s-ar fi identificat întru totul cu experimentul lui Dionis (ceea ce nu e cazul!), spiritul modern nu poate explica aventura eroului decât la dimensiunea fantasticului.

Distincția dintre real și fantastic o făceau, în fond, aproape toți romanticii. Inclusiv cei care negau valoarea obiectivă a realului. Toți eroii eminescieni trăiesc o dublă existență, reală și fantastică, prima fiind reazămul sau platforma celei de a doua. Dionis e un tânăr ce colindă străzile Iașului din veacul al XIX-lea, înregistrând detaliile știute, verificabile ale acestuia; Tlă, în preajma morții presimțite, se îndreaptă conștient, resemnat și interogativ, spre lăcașul de veci; Vestimie e un funcționar ca oricare altul, cardiac și amnezic; cavalerul din *După această întâmplare, minunată* călătorește cu adevărat în noapte; eroul din *Umbra mea* stă față în față cu peretele odăii sale. Cu excepția basmelor și a unui text ca *Iconostas și Fragmentarium*, unde ideea de fantastic e inclusă de la început, în rest cele două planuri sînt de obicei consecutive. În sensul că germenii fantasticului fiind în real, anume situații favorizează mutația. Potrivit unei mecanici cu totul deosebite de cea folosită convențional de clasici. Simplificînd, la Eminescu trecerea are loc printr-o savantă pregătire de atmosferă, apoi prin vis și prin magie. Meditația lui Dionis ne introduce în hățișul unei minți solicitată de ideea de timp, de spațiu, de mister, de vis („în faptă, lumea-i visul sufletului nostru“), de astrologie, de ieșire din fenomenal, de regresie prin ascensiune. Elemente suficiente pentru a caracteriza o sensibilitate de factură aparte. [...]

În *Sărmanul Dionis*, fantasticul oniric nu se realizează, evident, ca mai târziu la unii suprarealiști, prin treceri brusce, de la o secvență la alta, într-o fabulație degeometrizată, prin modificarea caracteristicilor somatice ale protagoniștilor sau prin apariția în peisaj a unor imagini hieratice sau monstruoase, degradate. Dimpotrivă. Episoadele se leagă unul de altul, ca niște capitole perfect integrate într-o istorie cu început și sfîrșit, personajele nu-și schimbă alcătuirea psihică, nici înfățișarea, nici conduita definitorie. Fantasticul oniric e, aici, efectiv, o proiecție a realului în parareal, iar funcția lui e, prin excelență, gno-seologică. Dan nu e descătușarea unui alter ego al lui Dionis, ci ipos-

taza distilată a esenței spirituale a acestuia. Ipostază totuși impură căci esența ultimă, despovărată, se relevă în supradistilarea exprimată prin visul lui Dan, când eroul se desface și de umbra sa, și de spațiul și timpul terestru. Simbolic vorbind, visul însemnează pentru Dionis părăsirea infernului, poposirea în purgatoriu și (în zbor dantesco) ascensiunea în cercurile mirifice ale paradisului. Esențializare, prin purificare. Visul în vis, vis de semnificație, tocmai acest proces tinde să-l sublinieze. Proiecție complexă a eului dionisian, visul e, la prima lui treaptă (neexpurgată de datele care l-au provocat), și o proiecție a reprezentărilor cotidiene ale personajului. E interesant de constatat că drumul parcurs, prin oraș, de Dan e relativ asemănător cu al lui Dionis, că odaia unuia aduce cu a celuilalt, că obsesiile lor sînt identice, că în biografie amîndurora există o Marie și o carte astrologică. Tehnica e a paralelismului de situații, starea onirică (nutrită de straturile complexe ale memoriei) reluînd la dimensiunea fantasticului nu imagini răzlete, ci însăși viața lui Dionis. Cu, se înțelege, deosebirile de detaliu impuse de noua variantă. Deosebiri chemate a completa (prin relație sau aprofundare) fișa caracterologică a personajului și a spori atmosfera de taină și de excepție, spre a favoriza ultima desprindere (cea totală) a esenței de învelișul ei material. Cînd viziune e, prin forța lucrurilor, integral fantastică. Pe prima treaptă a metamorfozei lui Dionis, diferența dintre cele două ipostaze e marcată de timpul istoric, spațiul rămînînd geografic același. Pe treapta următoare, timpul terestru e anulat, spațiul devine cosmic, iar individul își pierde identitatea fizică. Dionis (Dan) și Maria sînt, acum, entități eterne, comportîndu-se în afara oricăror margini valabile în existența pămînteană, determinată și condiționată. Spirit atotputernic, supus doar sieși, Dionis (Dan) întreprinde feericul său voiaj în Lună, transformă Terra într-un fel de „mărgăritar albastru strepit cu stropi de aur și cu mez negru“, pune „doi sori și trei luni în albastra adîncime a cerului“, prefăce peisajul sedenar într-unul asemănător, ca policromie, varietate și luxurianță, celui de pe insula lui Euthanasius (din *Cezara*), cutreieră (în vis) „lumea solară a cerurilor“ și conversează cu îngeri etc., într-o beție a împlinirilor și a puterii, dionisiac edenică. [Postfață

la M. Eminescu: *Sărmanul Dionis. Proză fantastică*, București, Editura Minerva, seria „Arcade“, 1970).

EUGEN TODORAN: În manuscrisul *Archaeus*, presupus dialog introductiv al unei posibile nuvele, amintirea numelui lui Kant ar putea explica izvorul unei meditații [...] Meditația în ultimă analiză însă este leibniziană, întrucât se deduce existența din posibilitatea pe care omul o cugetă, deci este condiționată de cugetarea ei. Și tot leibniziană este meditația în continuare, prin aprecierea subiectivă a timpului și a spațiului, nesfârșit divizibile în mișcarea materiei. [...]

În filozofia lui Leibniz unitatea părților nesfârșit divizibile în timp și spațiu constă în procesul conștiinței, în care trecutul e cuprins în prezent, la rindul lui un viitor în germene. Este ceea ce înțelegea Eminescu prin indestructibilitatea ființei noastre inteligibile, *archaeul*, un factor stabil în mișcarea veșnică a formelor materiei. Ca și pentru Leibniz, absolut realul, care rămâne tot el în toate schimbările din lume, este de ordin ideal, dar, cum presupune G. Călinescu, argumentarea este schopenhaueriană: [...] „Chinul îndelungat, veșnica goană după ceva necunoscut nu seamănă cu aviditatea de a afla răspunsul unei întrebări curioase?“

Nu întimplător după această întrebare este amintit din nou numele lui Kant, al filozofului ce spusese că omul nu va renunța niciodată la cunoașterea necunoscutului, precum nu va înceta să respire numai de teama de a nu respira un aer impur. Căci meditațiile din *Archaeus* sint kantiene în măsura în care ele duc la concluzia că pentru o minte mare, care-și pune problema adevărului altfel decât un ginsac, după expresia lui Eminescu, *totu-i problem*, teză care de la început fusese pusă pentru a fi demonstrată. [...]

Eminescu, poet romantic în primul rind, în divertismentele sale filozofice a speculat asupra timpului și a spațiului mai întâi în spirit romantic, însă nu fără a cunoaște primul izvor, care a fost filozofia leibniziană.

Fragmentul *Archaeus* se presupune a fi fost în intenția poetului o introducere la nuvela *Avatarii faraonului Tlă*, de vreme ce se amintește în el de o poveste a regelui Tlă. După părerea lui G. Călinescu,

teoria *archaeului*, pe care i-o face croului nuvelei un bătrîn original este apriorismul kantian formulat în modul schopenhauerian, cu lumea ca reprezentare, ceea ce reiese și din teoria visului pe care o face mai departe. [...]

De ce, în acest caz, în locul izvoarelor presupuse pînă acum, nu se indică unul mai adecvat viziunii filozofice constatate: filozofia lui Leibniz? Căci *principiul rațiunii suficiente*, enunțat de Leibniz, este cel pe care se construiește întreaga teorie a arheului, ca imbold original al tuturor fenomenelor de viață, inclusiv omul veșnic, ca prototip al fiecărui individ uman, de vreme ce există tot ceea ce poate să existe, și numai cum există, astfel că lumea, așa cum există, este cea mai bună cu putință.

Meditația leibniziană este reținută de Eminescu într-un proiect în proză, *Moș Iosif*, ca idee asimilată într-o mentalitate religioasă, patriarhală, refractară culturii moderne, a personajului său. [...]

Prin ce are atunci consistență arhetipul care există în „creerul naturii”, prin care „totul” există? Fiecare punct al lumii fiind, ca în monadologia leibnizeană, tot așa de bine centrul ei, „centrul” se confundă cu „imanența”, ca un fel de raționalitate a lucrurilor în care, în mod paradoxal, „nimicul” are prin lucruri o anumită consistență materială, precum în unele cosmogonii arhaice creatura se confunda cu creatorul într-un fel de panteism ce excludea creația „din nimic”. Astfel coincide „originalul” cu „imanentul”, ordinea generică cu ordinea specifică în imediat, ordinea „posibilității” cu ordinea „existenței”, într-o filozofie în care, pe scheletul monadologiei leibniziene, se păstrează elementele unei cosmogonii arhaice în care, ca viziune naiv materialistă, arheul era o structură materială a lumii, „creerul” naturii fiind ordinea immanentă a organizării ei.

Situarea omului în condiția „originară” a existenței lui a fost o idee frecventă în literatura romantică, întemeiată pe posibilitatea „dublării” ființei umane, în baza distincției dintre trecător și etern, filozofic susținută pe distincția kantiană dintre aparență și lucru în sine. În schița filozofică *Umbra mea*, sub evidentă influență a lui A. Chamisso, poetul se întreba asupra posibilității despărțirii trecătorului

de etern, în ființa umană. [...] Este o modalitate poetică a omului de a sta de vorbă cu „sufletul“ său, cu „psyche“ sau „demonul“ său lăuntric, asupra diferitelor probleme ale omenirii, prin posibilitatea lui de a-și lăsa umbra în loc, pentru ca el cîtăva vreme să-și petreacă fericit și fără griji, unde nu-s oameni, în lună, iar umbra să-i însemneze în ziarul ei tot ce se va petrece. Ideea este în evidentă legătură cu teoria arheului, schițată în celelalte fragmente în proză, aici însă ca introducere la o acțiune care, reluată în construcția ei epică, va fi acțiunea din *Sărmanul Dionis*. Un *somn* de fapt, care va substitui realitatea, după cum și eroul lui Novalis, H. von Ofterdingen, credea că visul e mai real decît realitatea, dînd vieții sale o țintă prin visul „florii albastre“. Clarul de lună creează acea armonie de vis și spectacol vizibil în viziunea poetului german, ceea ce se potrivește și tabloului eminescian. [...]

Idealismul kantian nu este un iluzionism, întrucît timpul și spațiul, deși forme subiective ale sensibilității, sînt forme universale, se raportează la lumea obiectivă, dată simțurilor noastre. În *Prolegomenele* sale filosoful însuși protesta împotriva interpretării idealismului său ca pur subiectivism: „Principiul tuturor idealiştilor veritabili, de la școala eleată pînă la episcopul Berkeley, este cuprins în această formulă: orice cunoștință prin simțuri și experiență nu este nimic altceva decît curată aparență și numai ideile intelectului pur și ale rațiunii sînt adevăr. Principiul care guvernează și determină în genere idealismul meu este din contră: Orice cunoștință despre lucruri numai din intelectul pur sau din rațiunea pură nu este altceva decît curată aparență, și numai în experiență este adevăr“.

Pentru Berkeley, pe care Kant nu îl acceptă, existența lucrurilor necugetătoare — *esse* — constă în a fi percepute — *percipi*: *esse est percipi*, a fi înseamnă a fi perceput. Identificînd obiectele simțurilor cu ideile, acest filosof ajungea la concluzia că nimic nu există în afară de percepție sau idee, tot ceea ce cade sub simțuri sînt idei ale subiectului cunoscător, lumea reducîndu-se astfel la o simplă reprezentare a subiectului cunoscător. Kant însă recunoaște existența unei lumi

obiective, alăt numai că timpul și spațiul, în care ea ne este dată, nefiind forme ale perfecțiunii ci ale perfectibilității treptate, existența în totalitatea aspectelor ei în timp și spațiu rămâne un *in sine* dincolo de ele, ca o rădăcină căreia cunoașterea nu-i cuprinde decât ramurile ce cresc din ea.

Tochmai trecerea de la un idealism în sens berkeleyan la unul în sens kantian constituie începutul meditației tinărului filozof din nuvela lui Eminescu, *Sărmanul Dionis*. [...]

Prin această meditație Eminescu, naiv sau poate numai voit exagerat în aprecierea dimensiunilor lumii în raport cu numărul ochilor cu care este privită, a vrut să arate, din punct de vedere kantian, de ce prin identificarea simțurilor cu ideile, ca în sensualismul berkeleyan, timpul și spațiul nu pot fi forme universal valabile, și deci nu fac posibilă conștiința experienței. Și de ce, în continuare, timpul și spațiul fiind doar forme apriorice ale subiectului, ca în idealismul kantian, nu transformă realitatea empirică în iluzie, în vis, pentru ca visul să țină loc de realitate.

Din schema acțiunii și din meditațiile filozofice se vede că nuvela lui Eminescu încearcă tema romantică a visului care înlocuiește realitatea, pentru privirea realității ca un vis. Punctul filozofic de susținere este idealismul transcendental kantian, după care lumea în timp și spațiu este doar o aparență pentru cunoașterea umană. Dar, cum în nuvelă nu e vorba numai de subiectivitatea timpului și spațiului ci și de posibilitatea omului de a-și construi o lume după bunul său plac, prin timpul și spațiul care sînt înlăuntrul sufletului, adică de o creație a lumii fenomenale prin încadrarea ei în formele relative ale timpului și spațiului, nu putem explica meditația nuvelei numai prin idealismul kantian. (*Eminescu*, București, Editura Minerva, seria „Universitas”, 1972, p. 54—62.)

ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA: Trecherile de la o ipostază filosofică la alta, modificările în concepția despre lume și erou a poetului, raportul între gîndul filozofic și ideea mito-poetică sau imagine

se limpezesc numai luminate de proză, care oferă adesea și valori estetice de mîna întâi. Basmul, nuvelele și chiar romanul lui Eminescu, în ciuda imperfecțiunilor lui, înfățișează mostre remarcabile de specii tratate în manieră romantică. Nu ne vom mai ocupa aci de *Făt-Frumos din lacrimă* pe care l-am analizat în altă parte sub raportul folosirii mitului național și a celui universal în basmul cult, ci ne vom opri la romanul postum *Geniu pustiu*, scris în anii primei tinereți a artistului, între 1868 și 1870, după datarea primului editor, I. Scurtu.

Romanul acesta este scris la o tensiune neobișnuită în întregime, ceea ce-l făcea caduc sub specia aplicării unor norme clasice în analiza construcției. Dar aceasta este, probabil, tensiunea, lungimea de undă a gândirii eminesciene în plin *Sturm und Drang*. Și poate de aceea este atît de rar întîlnit romanul psihologic și social în romantismul european, fiindcă o construcție riguroasă nu se poate împăca decît foarte greu cu un jet permanent al simțirii și al fanteziei, amestecat la întîmplare cu observația și analiza, cu elementul autobiografic. *Heinrich von Ofterdingen*, romanul lui Novalis, binecunoscut de Eminescu, are, din aceleași cauze, aceeași structură compozită, hibridă în ochii unui teoretician riguros al romanului, incipient modernă pentru concepția noastră modificată de întîlnirile cu romanele secolului XX. Eminescu își ia mai întîi oarecare libertăți, îndrăzneli față cu timpul, obișnuit să curgă normal în romanele românești de pînă atunci (Bolintineanu, Filimon, Pantași, Ghica etc.). Povestea cu manuscrisul conținînd viața lui Toma Nour seamănă în linii mari cu procedeul obișnuit în romantism, al manuscrisului găsit ba într-o minăstire, ba într-o siclă pe mare, ba într-un sertar vechi. Scriitorul român face însă o introducere mai largă în care-l prezintă pe erou, pe Toma Nour, cu tot vălmășagul lui de idei, de sentimente, în prezent. După aceea eroul dispare și autorul îi mai acordă cîteva presupuse aventuri politice pe la Copenhaga și prin Germania de unde-l auzim, o clipă, în pragul morții, într-un fel de viitor nebuloș. Apoi ne întoarcem spre trecutul eroului, privit din statornicul prezent al naratorului, prin intermediul manuscrisului primit de la Toma și în care acesta își povestește, de la început, viața.

Modernă este apoi, dacă vrem, într-un fel și anticonstrucția, adică pierderea șirului epic prin zăbovirea mai cu seamă asupra momentelor

excesive, asupra situațiilor limită, coșmaruri, stări dementiale, incendii, ucideri, sinucideri, care depășesc cu mult și nu numai cantitativ calapoadele exterioare ale romantismului. Nu e vorba de calamități numai și de deznădejdi ca de pildă în *L'homme qui rit* al lui Victor Hugo, unde toate se grămădesc asupra capului eroului. În *Geniu pustiu*, Eminescu realizează, cu exagerările și excesele pe care nimeni nu se gindește a le contesta, începutul unei portretistici moderne, complexe, existențiale, a unei investigații cu toate mijloacele în lumea interioară a eroului a cărei natură „catilinară“, sceptică, răzvrătită, vrea s-o constituie. Nu lipsește din această recuzită nici instrumentul oniric. Visul romanticilor, premonitoriu ori simbolic, folosit de Eminescu este un fel de mijloc de cunoaștere, fie a lumii interioare chinuite, bîntuite de spaime, a eroului, fie a unor adevăruri oculte, tainice din lumea mult iubită și mult dorită a mitului popular din care basmul era doar un fragment. De aceea, întâlnim în roman o alternanță susținută, de coșmaruri grotești, monstruoasă, țîșnite dintr-un subconștient încărcat, cu visuri line, armonioase despre lumi ideale văzute ca în folclor, visuri compensatorii pentru ordinea de lucruri nedreaptă și nefastă în care trăiește eroul. Nefericit în dragoste și înfrînt în activitatea revoluționară, desfășurată la 1848 în Transilvania împreună cu prietenul său Ioan, Toma găsește mîngiere în vis. [...]

Așadar din realul chinuit și apăsător în care eroii, amîndoi frustrați în toate împrejurările, cunosc iubirea și lupta ce stau sub semnul căderii și morții, și din visul compensator pentru niște zbuciumate existențe, se naște o tensiune insuportabilă pentru un singur plan narativ. Și atunci tînărul scriitor a recurs la două planuri care merg paralel și doar din cînd în cînd se interferează. D. Murărașu observa foarte bine urmare intrigii pe două planuri: Ioan — Sofia, Toma Nour — Poesis și imputa țesăturii lipsa ei de unitate¹.

Dar cele două planuri (la care în fapt se adaugă și cel al naratorului, al treilea, ca un prezent de permanentă referință) sînt o barocă modalitate de adîncire, de ciștigare a unor dimensiuni ale profunzimii pentru

¹ D. Murărașu, Comentariul introductiv la Eminescu, *Scrieri literare*, Scrisul românesc, p. XLII.

eroi și destinul lor. S-ar putea ca această tehnică s-o fi învățat poetul de la maestrul a cărui influență o suferă acum masiv, evidentă chiar în paginile romanului, de la Shakespeare. Și piesa cea mai clar construită de dramaturgul englez după tipicul baroc al intrigii paralele este *Regele Lear*. Nu mai e nevoie să amintim de citarea repetată a acestei tragedii de către Eminescu în special în răstimpul cu pricina. O analogie izbitoră de situații îi leagă pe cei doi eroi în planurile lor de existență, ca și cum viața lui Toma ar urma, la un interval oarecare, modelul vieții lui Ioan. [...]

Două elemente, simbolistica onomastică a perechilor și deosebirea de natură între eroi, între Ioan și Toma, sugerează relații de un fel mai subtil între planuri. Între Ioan și Toma, nume dintr-un cod apostolic, se introduce distanța dintre credință și sfințenie, sacrificiu voit, pe de o parte (întărit de imaginea stranie, dar expresivă în puritatea ei, a capului tăiat al lui Ioan pe clara tîpsie a apei), și îndoială și scepticism și intrare mai tirzie în lupta spiritului, pe de altă. Fiecărui i se alătură numele iubitei. Toma Nour, gînditorul plin de îndoieli, își găsește perechea în Poesis, numele simbolic al poeziei, și a cărei aventură profană se soldează cu durere, remuscări și sinucidere. Dar Ioan este îndrăgostit de Sofia, tîlmăcită ca înțelepciune și ca numele primei mamei într-un limbaj gnostic, a cărei viață e pură și la a cărei moarte asistă de departe prin mediul apropiat și totuși izolant al sticlei de la fereastră.

Apoi deosebirea de natură dintre cei doi eroi. Mereu Ioan e definit ca înger de bunătațe de iubire, de iertare. Însuși portretul lui aduce în chip firesc caracterizarea de înger. Odată Ioan e descris de povestitor din tabloul pictat de Toma după moartea prietenului său și trăsăturile lui au ceva din ambiguitatea personajului Mignon al lui Goethe [...]

Aluzia la androgin în acest portret constituie o referire indirectă la calitatea angelică a eroului. Dar denumirea explicită se adaugă mai tirziu cu prilejul portretului făcut lui Ioan în manuscrisul lăsat de Toma. Acolo se spune clar: „...acel copil, acel *înger* (blind) cu ochii de un albastru așa de strălucit și de adînc, cu fața așa de palidă, așa de delicată...”

Toma este prin excelență demonic. Îl definește ca atare portretul, dar mai cu seamă îl trădează, în structura lui de natură cătilinară (echivalînd cu demonică), visele care fixează într-o anumită măsură

raportul lui cu o geografie magică-mitică. E destul să spunem că existența ca și gândirea lui Toma sînt marcate de un zbucium și de un chin internal, rezultatul unui dezacord structural cu lumea pe care o refuză și vrea s-o răstoarne. De aceea trăirile lui sînt excesive, supraîncărcate de efecte dramatice care le transformă uneori în melodramă; stările de exaltare în iubire și de deznădejde în nefericire vorbesc despre violențe, bruște înălțări, semne de dezechilibru, vizibil și în momentele de simțire atonă, dementială, ori halucinantă, de modernă analiză operată pe un erou romantic. Uneori elementele ineseși dezlănțuite îi formează un fel de cadru firesc ca în acea cavalcadă nocturnă, așa de bine condusă. Se produce aici, ca în cele mai izbutite pagini romantice din literatura universală, o creștere treptată a efectelor de regie, cuprinzînd laolaltă pămîntul și cerul, unite într-un apocaliptic spectacol de nuntă a stihilor, a focului și vîntului, sfîrșind în iadul suferințelor din orașul românesc de pe Mureș, ars de furia armatelor maghiare. [...]

Ceea ce urmează este orașul însuși devorat de incendiu, bîntuit de cumplita panică a oamenilor, de imaginea morții atotstăpîitoare. De altfel flăcările care domină viziunea eroului acestuia rebel marcat de pecetea infernală revin într-alt episod a cărui reușită a fost semnalată de D. Murărașu. E vorba de episodul răzbunării lui Ioan, de incendierea morii și de plutirea ei înflăcărată pe apă. De data aceasta focul se aliază cu apa în vreme ce în episodul orașului se îngemăna cu aerul. Și tabloul are o forță neobișnuită care frizează sublimul, deși e, poate, tot o umbră înflăcărată aruncată peste lume de pasiunile arzătoare, mistuitoare ale eroului. [...]

Transpoziția tabloului în fabulos este, evident, rezultatul lucrării poetului liric, un moment de tensiune apocaliptică înălțat în lumea valorilor fantastice ale folclorului care-i dau măreție.

Toate aceste componente exprimă, cum spunem, natura arzătoare a eroului demonic ale cărui idei sociale, naționale, morale au o noblete și o altitudine greu atinse și înțelese de contemporani, a cărui iubire atinge limitele absolutului și a cărui moarte se va datora tot luptei sale sociale duse pentru eliberarea popoarelor.

Față de Toma Nour, personagiul demonic, de planul desfășurării sale, planul lui Ioan, personagiul angelic, apare ca un plan complemen-

tar, necesar, de odihnă și seninătate, sau ca o proiecție superioară, ca un model de iubire, de blindețe, de capacitate de dăruire, ca o sublimare a propriei ființe. S-au n-ar putea să fie oare acea aspirație nesățioasă spre unitate care marchează toată viața și opera geniului eminescian și care ar lega, iar în chip necesar, demonul și îngerul, ca o pereche de contrarii cum lega Goethe în drama sa *Torquato Tasso* pe Antonio și pe Torquato, sau cum simțea Faust cele două suflete de naturi contrarii zburcîmîndu-se înăuntrul său?

Oricum, dincolo de imperfecțiuni datorite discursivității juvenile (poetul avea între 18 și 20 ani cînd l-a scris) sau pozelor convenționale sau momentelor melodramatice sau exceselor lirice, romanul *Geniul pustiu* are o însemnătate deosebită în contextul creației eminesciene de tinerețe, cu altul mai mult cu cît cuprinde în paginile sale și o definiție a romanului, neașteptată la acest mare poet romantic, cu un sens liric foarte accentuat: „Dumas zice că romanul a existat întotdeauna. Se poate. El e metafora vieții. Privești reversul aurit a unei monede calpe, ascultați cîntecul absurd a unei zile care n-a avut pretențiunea de a face mai mult zgomot în lume decît celelalte în genere, extrageți din astea poezia ce poate exista în ele și iată romanul“. Semnalăm de altfel și unele elemente de metaroman în introducere. (*Eminescu. Cultură și creație*, București, Editura Eminescu, 1976, p. 177—184).

N. IORGA: Proza începe cu *Făt-Frumos din lacrimă*, care nu e o povestă ci o legendă. Povestea e un gen eminamente românesc, care nu permite amestecări streine, de aceea, de-și-l cheamă Făt-Frumos, eroul așa de gingaș zugrăvit al lui Eminescu lasă să se simță originea lui germanică și filiațiunea lui din Heine ori Hoffmann. Povestea, întrebuițînd, cum am spus, cuvîntul în alt sens decît acela în care l-aș întrebuițat față cu Creangă, e totuși, în parte cel puțin, cu subiectul luat din basmele noastre populare, forma rămînd artistică, poetică și depărtată de caracterul popular. [...]

E un juvaier povestea aceasta, nicăieri limba românească cîltă n-a ajuns la așa de mare mlădiere și plasticitate, ca în locul de pildă unde

la glasul lui Făt-Frumos „văile și munții se nimiceau auzindu-i cîntecele, apele își ridicau valurile mai sus, ca să-l asculte, izvoarele și tulburau adîncul, ca să-și azvîrle afară undele lor, iar vulturii, ce stau amuțiți pe crestele seci și sure ale stîncelor înalte, învățau de la el șipătul cel de plîns al jalei“. Fantasticul ajunge la dimensiuni uriașe și n-are nimic a face cu acel al adevăratelor povești, dovadă scena cu strigoi, cari „ies din morminte“ „cu capete seci de oase, înveliți cu lungi mantale albe, țesute rar din fire de argint“, prin care se străvăd ciolanele goale. Avem povești de strigoi, dar nici una n-are caracterul acesta lunatic și fioros. *Făt-Frumos din lacrimă* e din aceeași familie de visuri romantice, îngrozitoare și triste, ca și *Strigoi*, dar nu e poveste, ci legendă, admirabil de dureroasă și de gingașă.

Fanticul domnește și în nuvela *Sărmanul Dionisie*, unde însă idei de ordine metafizică slujesc de punct de plecare pentru călătorii prodigios de urieșe pe vremea lui Alexandru cel Bun (foarte precisă reconstituire a aspectului general al Iașului pe la 1400), ori zile lungi de iubire în lună. Realul, un real romantic însă, care nu se prea întîlnește în zilele noastre, cînd oameni cufundați în cetirea bucoavelor vrăjite ale maestrului Ruben nu se mai întîlnesc, se amestecă din loc în loc cu această beție de imaginație, metafizico-magică și dă un caracter nu tocmai clar întregii bucăți. [...]

Cum se vede, subiectul e de natură a deconcerta pe orice minte nedepinsă cu minuirea calităților metafizice, limba însă și tablourile sunt admirabile. În *Sărmanul Dionisie*, poetul e același ca și în versurile lui, fiecare din tipurile descrise își are tovarășul în ele; Dionisie singur e o figură nouă, dar care se resimte mult de oarecare tipuri romantice franceze, Claude Frollo din *Notre Dame de Paris* a lui Hugo de pildă, frecat cu puțină metafizică neortodoxă venită din Germania. Nuvela aceasta e ducerea la extrem a puterii de închipuire și de viațune internă, pe care o posedă totdeauna Eminescu. [...]

În rezumat, Eminescu își scrie proza cu același condei colorat, puternic și fin, cu care ne-a dat *Satirile* și *Epigonii*. Sentimentul adînc al naturii, pe care o însuflețește cu geniul său, arătînd pretutindeni adevărul cuvîntului că orice tablou din natură e o stare sufletească (un *état d'âme*), o imaginație de o putere halucinantă și un sentimenta-

lism dulce înasuflețesc și dau o figură distinctă producțiilor sale de proză, (Eminescu: „Proză și versuri“ — ediția de V.G. Moșun, în „Lupta“, București, VII, 1890, nr. 1060, 25 febr.)

I. SCURTU: Avem deci ca epocă a concepțiunii, formării și închegării romanului ce publicăm [*Geniu pustiu*] anii 1868—1870. Cu excepția citorva luni din 1868, cît va fi petrecut ca sufler la București, poetul își trăiește acești ani sub influența hotărîtoare a vieții românești ardelenice. Pregătit pentru această viață prin școala lui Aron Pumnul, pe care o urmase la Cernăuți ca elev de școală primară și de gimnaziu, apoi prin școala Blajului, unde se afla pe la 1866, în sfîrșit prin călătoriile sale ca actor de-a lungul și de-a latul pămîntului românesc din regatul ungar, — Eminescu se simțeste, la Viena, unit mai mult cu viața românilor ardeleni decît cu a celorlalți, și aceasta nu numai sub raportul cultural și social, ci și sub raportul politic. Căci dacă el agită cu cel mai cald entuziasm ideea teatrului național al românilor din Ardeal, printr-un articol remarcabil pînă-n ziua de azi, publicat în „Familia“ (1870, nr. 2), scria cu același zel și articole politice în ziarul naționalist „Federațiunea“ din Pesta, combătînd cu o energie extremă dualismul austro-ungar și politica eghemonistă a maghiarilor față de naționalitățile nemaghiare. [...]

Pe lîngă influențele ardelenice, romanul mai arată urmele unei intruriri destul de simțite a romantismului german ultrasentimental, care pe la 1868—1870 mai era la modă, cu deosebire pentru tinerime, și cu care Eminescu va fi venit în atingere încă pe vremea cînd trăia ca elev de liceu la Cernăuți. În firea foarte romantică a poetului, acest romantism, cules probabil de prin nenumăratele romane germane de-o valoare literară cam problematică, găsi un tărîm din cele mai prielnice.[...]

Iată deci cele două elemente fundamentale ale romanului: *naționalismul* și *romantismul*, datorite deopotrivă unor influențe din afară, căror însă propria individualitate a lui Eminescu le dote sămînța ce le-a rodit. [...]

Fericita lume *nereală* plăsmuită de fantazia neînfrînată a poetului, idealul de femeie și de iubire creat de dînsul în tipurile Sofiei și Poesis-ei, *feerica* natură luminată de luna crăiasă, subiectivitatea inerentă marilor

talente lirice, sentimentalitatea exagerată proprie romanticilor, artificialitatea personajelor și arbitrarul în conducerea firului povestirii, elementul fioros și bizazeria — iată sinteza elementelor romantice, pe care iarăși le arată opera întreagă a lui Eminescu.

Toate aceste elemente, naționale și romantice, cristalizate cum sînt în *Geniu pustiu*, vădesc un fapt din cele mai de seamă pentru literatura noastră: vădesc adevărul unității absolute pe care l-a avut personalitatea lui Eminescu, unitate care s-a dezvoltat, s-a completat, s-a desăvîrșit mereu, dar care, — o singură bucată fiind și o bucată de marmoră — nu s-a transformat niciodată.

Dar *Geniu pustiu* își are importanța sa și pentru biografii lui Eminescu, întrucît el cuprinde o sumă de amintiri și de confesiuni prețioase asupra vieții lui din copilărie și asupra predispozițiilor lui sufletești. Traiul la țară a lui Toma Nour este reflexul vieții la țară a lui Eminescu, precum scenele din viața de student sărac sînt luate din propria experiență a poetului; de asemenea descrierea admirabilă și mișcătoare a iubirii de mamă, care ne aduce aminte clasicele versuri din poezia *O, mamă* și care parcă înfățișează ochilor noștri scumpa i-coană a mamei poetului, pe care acesta o adora mai presus de orice pe lume, după cum mi-au împărtășit prieteni intimi ai lui. Pînă și obscura epocă a vieții poetului petrecută prin Ardeal se luminează destul de bine prin fericitul colorit local în zugrăvirea oamenilor și a împrejurărilor de dincolo.

Dar însemnătatea romanului nu se mărginește numai la valoarea lui istorico-literară și biografică, ci ea atinge și domeniul estetic.

Ca fond, romanul este o creațiune viguroasă, care profetește pe viitorul geniu, pe cîntărețul de mai tîrziu al unui neam întreg. Realismul sănătos al multor scene, între care acele din episodul cu moara sasului, incendiul orașului devastat de honvezi, diferite lupte în munți, dovedesc un spirit de observație de-o agerime și de-o precizie extraordinară la un scriitor de 21 de ani. Priveliștile romantice, din mijlocul unei naturi de basm, și ingeniozitatea în expunerea întîmplărilor, sînt presemnele fantaziei uriașe care predomină opera poetică a lui Eminescu din toate timpurile. Reflexiunile filozofice originale și îndrăznețe vestesc pe cugetătorul adînc din *Satire* și din *Luceafărul*.

Ca formă, romanul are de asemenea calități deosebite. Limba, prea puțin înăsprită de unele latinisme și germanisme datorite mediului cultural ardelenesc, este de-o corectitudine și de o puritate care uimesc; în ciuda construcțiilor sintactice stângace și naive, ce se repetesc pe alocurea (d.p. construcția cu „... astfel încit...“), viitorul reformator al limbei noastre literare se zărește în adâncul stilului ce curge limpede și neîntrerupt. Cît pentru sinceritatea, energia și verva retorică a stilului, romanul poate sta și azi alături cu unele din operele în proză ale scriitorilor români.

Fără îndoială, romanul are și defecte — multe chiar, în fond și în formă. Pe lângă cele relevate, ar fi de remarcat în prima linie insuficiența observației psihologice, care-i supărătoare, apoi exagerarea evenimentelor și a sentimentelor, repețirile jignitoare, neclaritatea unor tablouri și încărcarea frazelor cu prea multe frumuseți căutate, artificiale.

Cu toate acestea, romanul rămîne o lucrare cu valoarea ei literară prețioasă. Prin faptele istorice din care se inspiră, prin tendințele lui naționale sănătoase, prin noblețea sentimentelor, prin adîncimea emoțiilor și prin avîntul stilului, — el este una din puținele noastre cărți de literatură aleasă, potrivite a contribui la o bună educație românească a generațiilor tinere. (*Introducere la M. Eminescu: „Geniu pustiu“*. *Roman postum*, București, Minerva, 1904, p. XXIV—XXXV).

CUPRINS

[Avataarii faraonului Tlă] — Aur, mărire și amor.....	5
Aur, mărire și amor	30
[Legenda cîntărețului]	62
[Istoria unei lacrimi]	64
[Scrisoarea către Angela]	70
[Fragment]	71
[O, taci, ce spui că mă iubești copilă...]	74
[Moș Iosif]	77
Iconostas și Fragmentarium	81
[Părintele Ermolachie Chisăliță]	88
[La curtea cuconului Vasile Creangă]	94
La aniversară	106
Întăia sărutare	112
Cezara	116
[Oceana]	147
[Ei se simțeau inocenți ca-n ziua cea dentăi...].....	150
[Moartea Cezarei]	151
[Archaeus]	155
[Schema cursului naturii]	166
[Cugetări imposibile]	167
[Nu... Dar înainte de-a-mi povesti de regele Tlă]	171
Visul unei nopți de iarnă	173
[Moartea lui Ioan Vestimie]	178

Fragmentarium

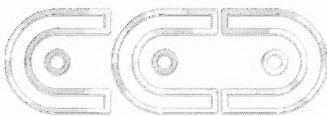
[Ea era albă ca zăharul].....	185
[Ah! dac-aş fi ce am fost].....	186
Amalia	187
[Falsificatorii de bani]	189
[Cind eram încă la Universitate]	191
TRADUCERI	
LANȚUL DE AUR. Novelă svedică de Onkel Adam.....	192
<i>Comentarii critice</i>	215

Lector : RADU VLADUT
Tehnoredactor : ELENA CALUGARU

Bun de tipar : 23.05.1989.
Coli ed. 14,23. Coli tipar 8,5.

Comanda nr. 90 116
Combinatul poligrafic „Casa Scintei”,
Piața Scintei nr. 1, București,
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

EM

de

Anonim

și
CAT Graur

Antwerpen
2025

